

Г. Костельник

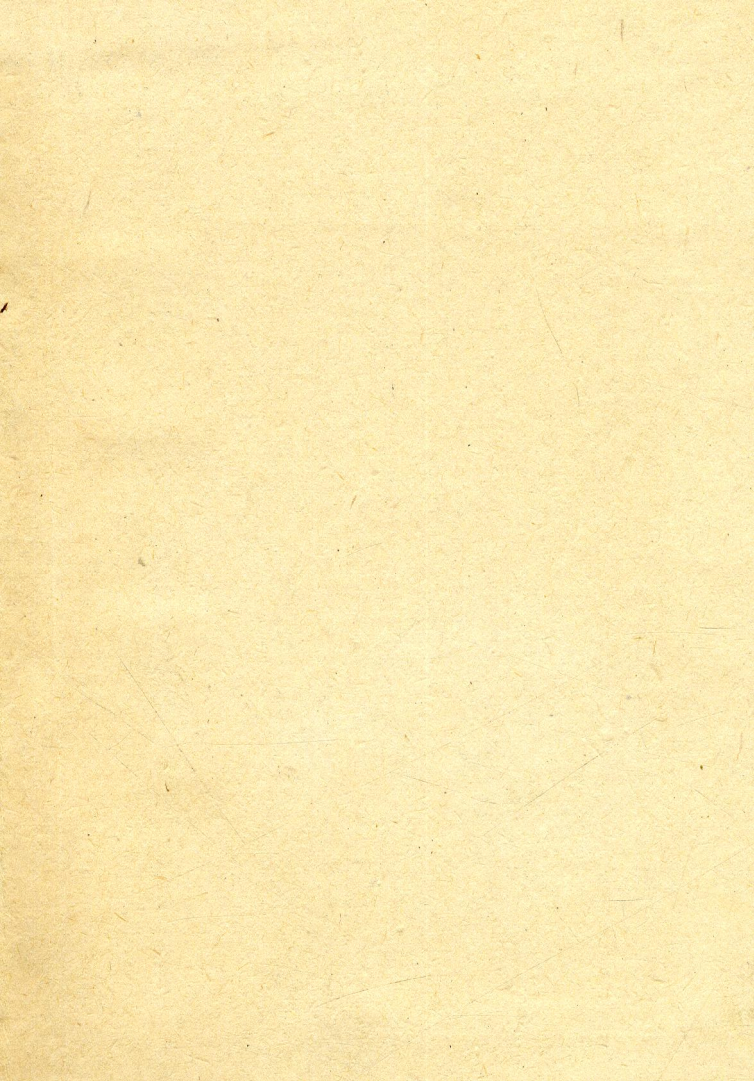
Пісня

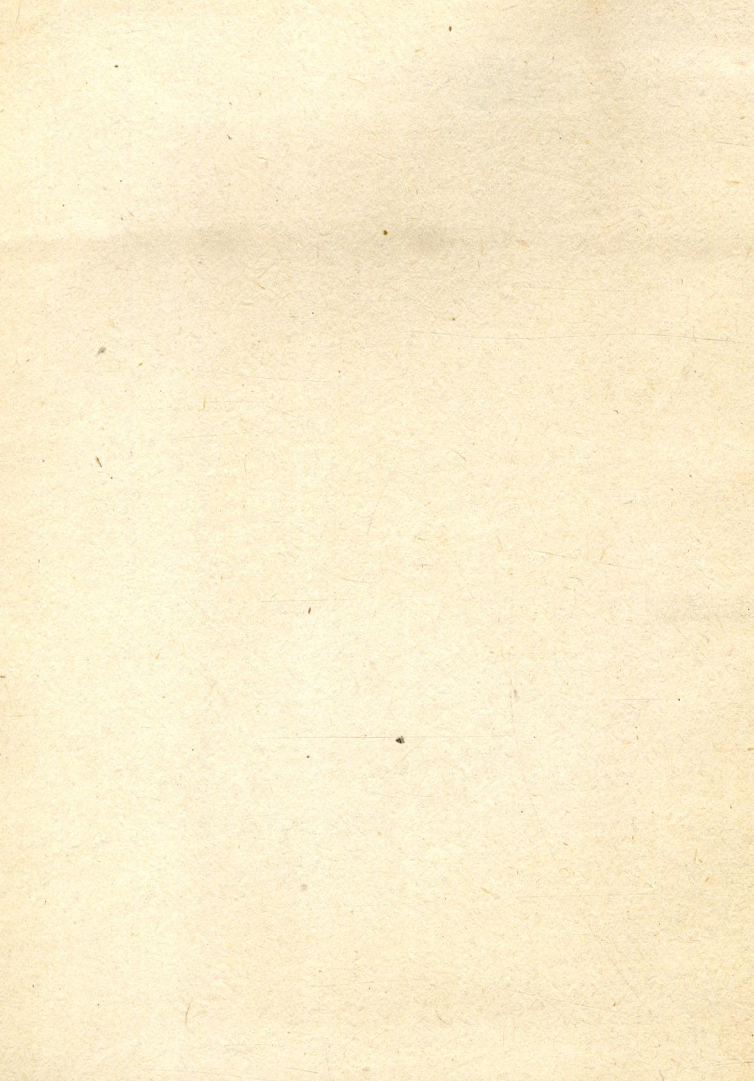
Богові

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00555231 (L)

ГАВРИЇЛ КОСТЕЛЬНИК

ПІСНЯ БОГОВІ

ВІЧНА ДРАМА ЧОЛОВІКА

LAVINIA KOOZELNIK

THE GREAT OLD

THE GREAT OLD

10
7.27
ГАВРИЇЛ КОСТЕЛЬНИК

28.307

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ПІСНЯ БОГОВІ

ВІЧНА ДРАМА ЧОЛОВІКА

344.109(24a)-462.2

дописати Р

о о ВСІ ПРАВА ЗАКОННО ЗАСТЕРЕЖЕНІ о о

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2924

З ПЕЧАТНІ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА У ЛЬВОВІ
під управою Ю. Сидорака.

ПІСНЯ БОГОВІ

THE END OF THE WORLD

П І С Н Я Б О Г О В І

І ПІСНЯ ЖИТТЯ, пісня віків, пісня далеких зір: Від Тебе ми вийшли, до Тебе й повертаємо! Шлемо Тобі поклін із середини нашої дороги! Ти — все, а проче — казка, момент, пилінка, тінь — — — Тобі посвячуємося! Тобі наша пісня! Тобі, котрого шукає людський рід по мраках, по безвістях; і не знає: чи йде до Тебе? чи без ціли блукає? А Ти обняв усі шляхи — безмежний обняв Ти всі межі. Як ріки в море спливають, так усі шляхи лучаться в Тобі — годі Тебе обминути! Від Тебе ми вийшли, до Тебе нам і повернути!

О, Таємний! Тобі ця пісня — пісня похмурих скель, пісня холодних дебрів, пісня вогню, пісня запашних цвітів — — — Пісня темряви і сонця!

Тобі, котрого людське серце знаходить і тратить, і наново шукає, квилить за Тобою і через Тебе — як нині, так і споконвіку.

Тобі ця пісня! Пісня засланця, в серці котрого боряться два світи: світ рідний, а далекий, і світ чужий, а близький.

Пісня туги й неспокою; пісня подиву і грози; пісня любови й горя!

Подих Твій чуємо — — — Щож ближше нам, як Ти? А лица Твого не знаємо... Щож дальше нам, як Ти? Як хвилі на морі гинуть, а силу свою передають новим хвилям, так гинуть людські покоління, а вістку про Тебе переказують новим поколінням. „Ми Йому поклонялися, й ви поклоняйтеся Йому! Ми Його шукали, й ви за Ним шукайте!“ О, Невидимий! Тобі ця пісня! Пісня людської душі! Пісня зневіри й віри! Пісня сліпця і пророка!

Ти — почин і кінець. А наша середина. Ми діти малолітні в Твоїх речах. На крухій грудоньці Ти нас осадив: пропасть під нами, безвісти над нами, а Ти заслоною обгорнув наше гніздо. Славу свою й силу — вічність, замкнув Ти перед нами; нам полишив Ти тільки хвилини, дні й роки; та дав Ти нам знати про Твою вічність, силу й славу, що вони десь є... І ми в безнастанній боротьбі між малим а великим. Дрібниці зробилися для нас великою річчу, великі речі — малою

річчу; марнота — силою й славою, а сила й слава — марнотою. Світи вселенної для нас — світячі точки!

Так Ти нас прикував до нашого гнізда; а дав нам знати про безмежні світи! Між правдою а привидом Ти нас поставив. А нащо? Щоб ми шукали й знаходили, тратили й наново шукали: що правда? що привид? Що Ти? Що не Ти? Щоби хвилювалася наша душа, щоб текло наше життя, як гірська ріка тече... Щоб ми жили в тайні. Щоб жертвою сталося наше життя. Щоб ми Тебе заслужили!

Ми мандрівники, замкнені в судні на безкрайому морі. „Куди простуємо? Яка наша мета?“ Турбуються діти землі — як нині, так і споконвіку. І неспокійніщі силолиць вирватися хочуть зі своєї клітки та полетіти далеко, далеко, щоб навипередки розвідатися, своїми очима побачити: Куди несе нас судно життя? Всі турботи всихають, ця не всихає; всі заспокоюються, ця не заспокоюється — турбота відвічна, турбота людського роду! І щож бачать ті, що сміливіші? Спинаяться на якір, зі судна вихиляються, над морем бездонним повисли, і в море падуть... І щож бачать? Море безкрає! Чимжеж потішать ближніх? Пустими словами! — Діло далеко, далеко перед нами!

Далеко — а так близько! „Заспокійтеся, комашки земні, пильнуйте своєї праці! А що вас жде, й само прийде! Хвилинка — коротка хвилинка ділить вас од вашої мети! Мільйони що дня до неї доходять!“ Так до нас шепчуть зорі небесні — небесні світила в темряві вселенної.

Що Ти єси — це знаємо; знаємо так, як і те, що ми родилися й маємо вмирати. А який Ти єси? Про це перечимося, за це воюємо, за це ненавидимо друг друга — як нині, так і споконвіку.

Шукати Тебе — які мозольні труди, яка жертва!.. І душу й тіло треба зложити на жертівнику життя, яке Ти нам дав! Тягар цей зрісся з нами — ми з ним родилися. Кажуть одні про Тебе: „Він мертвий — Його імя „Ніщо“! Його нема! Вставайте, браття, ви боги! Це правда нова й остання! Покиньте старого Бога — не-Бога! Воля для всіх, воля — сваволя! Нема над нами пана!“

А Ти це слухаєш, і мовчиш!.. І хмари пливуть, як звичайно, і сонце світить, і дощ зрошує землю, і цвіти цвітуть, земля плід приносить!.. Не гасне день, не провалюється твердь, не западається в море!..

А інші кажуть про Тебе: „На коліна, браття! Він Господь святий! Творець і пан! Пан розуму й волі!“

А Ти це слухаєш, і не відзиваєшся...
І камінь каменем остається, як звичайно;
гадюка — гадюкою; гіена — гіеною; гріх —
гріхом: кат катує і смерть дусить... Твоє
царство не приходить! Не виявлюється, щоб
усіх поконати!

О, якжеж можеш так мовчати? Яка
таємна гра! Нема нашої крові в Тебе!

Ти — тайна людського роду! Таємний!
Незвісний! Закритий!

І моя душа простягає крила, й шукає
за Тобою — по людських шляхах, людськими
силами, з людською долею. Яж член моєї
родини — людського роду. Його страждання
— й мої страждання, його туга — й моя туга,
його неміч — це й моя неміч, моя віра з його
вірою спільна. Чи ж прикинуся ангелом, коли
я чоловік?

Бореться в мені минувшість і будучість,
земля і небо, темрява і світло...

Прийми від мене цю пісню — пісню
чоловіка!

Пісню цілої людської душі: пісню туги
й неспокою, пісню немочи й віри, пісню
темряви й сонця.

2 ЯК ЗАХИТАВСЯ біг землі? Як
заворушилась природа? Хто кинув на землю
клич — чужий для землі? Клич ворожий
землі? Хто висказав перший слово „Бог“

і „для Бога“? „Земля не для землі, а для небес“? Хто спричинив одвічне блукання людського роду?

Таємний! Як дісталася на землю вістка про Тебе? Як пізнав і узнав Тебе звір печер і лісових нор, звір гордий, самолюбний і всепожираючий? Лиця свого Ти йому не показав, руками своїми Ти його не звязав, меча Твого не видати, не чути голосу... Між жителями землі Тебе нема, у вселенній не видно Тебе... Ти не з нашої породи — не з земного царства. Якжеж заволодів Ти на землі? Як чоловік признав Тебе за пана — Тебе, котрого не видати, котрого не чути, про котрого не знати?!

О, яка це тайна, яка жертва: служити Тому, про котрого не знати, котрого не чути, котрого не видати! І говорити про свої діти — „це не мої, а Його“ та про свої вівці — „це не мої, а Його“!

Чи може я обманююсь і зі мною всі мої ровесники? Не було так од віків, як нині. Змінялися краєвиди довкола дороги життя. Не було колись ані землі, ні сонця; не було гір, ані рік; були перші люди, а ми не перші й не останні. Чи може грімким голосом озвався Ти до першого чоловіка: „Адаме! Адаме!“...? І він упав на землю — поражений Твоїм голосом... Та звідки маю я це знати?

Колиб мені й сам Адам про це сказав, я лиш Адама чувби, не Тебе.

Земля землею, земля для землі! Що нам до того, кого нема між нами, хто між нами ніщо: ні чоловік, ані лев, ані камінь, ані сонце, ні зоря? Хмара підіймається з моря, до моря й вертає. Чоловік устає з землі, в землю йому й повернутиб. Якжеж це сталося, що він відпав од землі й од природи, і — як замкнена пташина — думає про втечу зі своєї клітки?

Ось, як думає чоловік: „Я — цвіт для Невидимого!

„Друге життя, другий світ — це моя мета!“

Друге життя! Хто його піме, а хто про нього не мріє? Хто не любить себе самого? А чоловік себе самого зненавидів через Невидимого! Видиме міняє він за невидиме, звісне за незвісне.

О, Таємний! Так прикував Ти чоловіка до себе, що годі йому остоятися без Тебе: невидимого Тебе він бачити хоче, близько себе мати —: щоби знав, що Ти його бачиш, що Ти його чуєш, що Ти його любиш, як мати дитину, як дитина матір. І очей своїх і розуму свого чоловік радше зречеться, ніж Тебе. Ми нероздільні від Тебе! Коли Тебе людська душа не може знайти, то мусять Тебе собі витворити — щоб жити.

Чи ж не так бувало? Чи ж не так буває? Відпав сам од себе земський звір над звірами! На подобу слова він витесав собі камінь, упав на коліна та почав кликати: „На коліна, браття! Невидимий стався видимим, Невідомий — відомим! Покланяюся Тобі, мій Пане, Добродію, Опікуне! Будь ласкавий для мене й для моїх дітей! О, ходіте всі тут, бо ось тут Він — Бог могучий, наш Творець!“

Чи ж не тямив чоловік, що він сам зробив цю подобу, а тут повзяв думку, що він сотворіння цієї подобу?! І брав він свої діти й ягнята, й діти заколював, як і ягнята, перед ідола поклав: „Будь ласкавий для нас! Гляди, яку жертву Тобі приношу — жертву з власної крові, з власного життя!“ І руку собі він відтяв, очі виколов, і мовив: Так Бог наш хоче, так Йому любо! Така Його воля!“

О, Таємний! Великий тягар Ти для землі — нема більшого! Тяжко чоловікові тягнути віз замість вола та коня. Тяжко свою долю поставити низше долі скотини. А чоловік і це зробив — задля Тебе! Звірятам він служив у думці, що Тобі служить; крокодилів, гадюк, котів зробився слугою.

Так нас переслідує Твоя тінь!

О, яка тяжка служба, що Ти поклав її на наші плечі! Хто цього не пійме,

шкода, що живе. В гору кажеш нам летіти, долини горами робити, біг землі ід небу завертати... І спинається чоловік, спинається людство, і вниз спадає — по горах і долинах стелиться наша дорога. А колиб не Ти, колиб не вістка про Тебе, тоді ми йшлиби простою дорогою, як і всі безмовні звірі, наші співжителі на землі.

З ТІЛО — ТІЛОМ, а кров — кровю. Якжеж заворушилося серце чоловіка, звіра прожори, звіра з черевом, звіра з зубами — звіра, як і всі звірі? Як звернувся він сам проти себе — проти своєї крові, проти свого черева, проти свого тіла? Як вирросло на землі „дерево добра і зла“? Як вкусив чоловік з його плодів — з плодів, що занепокоюють земну природу? Вінжеж звір прожорливий, звір з мяса і крові — він, як і всі звірі. Жертиб йому здобуту жертву, заповнити голод черева свого, і в тіні спокійно вилежуватися, нічим не журитися, ні на що не зважати. Не вириватисьби йому з лона моменту, лише жити його подихом — тим, що він дає, як живуть усі безмовні звірі.

А чоловік журиться небесними зорями й тим, що за ними! Журиться він вічністю й гріхом — тим, чого не видно!

Провина! Гріх! Чиж це гадюка, що кусає трійливим зубом? Чи це меч, що проколює і крає? Провина! Гріх! Причепи на землі! Не із землі це виростало.

О, Таємний! Якими зубилами Ти нас заховстав! Зубилами, що їх годі бачити, що їх годі діткнутися! Заховстав Ти нас тим, що невидиме, скрите, таємне — як і Ти сам єси. Невидиму руку чув на собі чоловік..

Добре і зле! Цеж нові очі! очі: бачити таємний світ. Це іскра, це вогонь, що спалює нашу кров і наше тіло — тіло прожорливого звіряти.

Не можна! Не вільно! — Чому? Бо так каже „невидиме“ в мені, так каже „невидиме“ в світі.. О, це нахаба сильний, безпощадний! Бо хто й каже „не слухаю його“, той zarazом знає, що він тільки втікає перед „невидимим“, але воно переслідує його.

Невидиме! Невидиме! Ох, це крила чоловіка — одинокі крила, а безмежні крила, що зі слимачої хатинки моменту несуть нас в обійми безмежних небес.. Нема чоловіка, котрий відпауби від невидимого, хиба що тим-самим одпауби він од людства. Хто бачив правду і лож? хто бачив конечність і можливість? хто бачив єство і ніщо? вічність і безконечність? Сила „невидимого“ й у нас і в світі розпливається

без міри й без меж. А що чоловік без цієї сили? Останній між останніми на землі! Лише тінь єства!

Нема й слова на „невидиме“ в царстві звірів. А люди привикли до „невидимого“ (хоч воно дивне), бо в ньому і ним живемо. І назвали люди „невидиме“ духом, а видиме — тілом; чоловіка — чоловіком, а звірів — звірятами. Так відділив себе чоловік од звірів і став панувати над ними.

Два світи борються в нас од коліски до гробу: світ видимий і світ невидимий, світ тіла й світ духа. Кричть, безбожники, „нема духа, нема Бога“, а всеж таки будете з Ним боротися до гробової дошки! Така Його сила!

Чому біжить на безлюддя скритовбійник? Очі в нього неспокійні, мов осикове листя; серце в нього мов котел повний пари, що тягне псізд за собою під гору — так він дуситься своїм тягарем. Його переслідує невидиме! Він утікає від Фурій та Еріній — од того, чого нема в царстві тіла. Ох, він утікає від Невидимого, від котрого не втікають інші земські звірі!

І зрозумів я, що чоловік не звір, але Ізраїль на землі — Ізраїль: „Борець Божий“. З Богом бореться чоловік, поки життя його. Хто цього не зрозумів, шкода, що чоловіком родився — бо що робить, не розуміє.

4 СИЛА НАША в тому й у тому наше знамя, що ми з Тобою боремось, Таємний! Отче життя й сили! Від Тебе хочемо видерти Твою славу й силу. Тому й шукаємо за Тобою! Ти наш Господь — Ти й слуга наш, бо Ти наш учитель і скарб наш! Тим ми й подібні до Тебе. Твоя вічність — а ми боремося, щоб у ній мати участь! Твоя безмежність — вона й нам потрібна! Хочемо Тобі дорівняти! Вогами стати! Чиж од нині слова „сотворив Бог чоловіка на свій образ і подобу“? Отворив Ти нам безмежну дорогу, щоб ми росли в безконечність. Вістка про Тебе це ключ, що відчиняє ворота життя, дорогу в безконечність. Без цього ключа ми булиби замкнені в темниці нашої звірячої кожі — на віки вічні. Ми не журилисяб далекими зорями, лише голосом нашого черева, що живиться землею, а не світлами на небозводі. Почин і кінець, проходість і вічність, передсвітове й позагробове — оце та безконечна дорога, яку Ти нам отворив, яку нам верстати. Все те дорога до Тебе — почин і кінець, проходість і вічність, — тим ми журимося, бо журимося Тобою, Отче життя!

Відчинив очі перший чоловік, чоловік без сміття в душі, без більма на оці, чоловік чистий і непопсутий, як вийшов з Твоїх рук, одкрив він свої очі без гріха й закликав:

„Він! Він! Він живе! Він володіє! Він
Господь і Творець! Він сотворив зорі на
небі, рибу в воді, цвіти на землі! Він дав
мені очі, щоби бачити, уха, щоби чути, язик,
щоб говорити, зуби, щоб їсти — хтож це
зложив? Він — Господь і Творець! Деж він
пробував? Яке Його імя?“

І тремтіла душа чистого, непопсутого
чоловіка, коли він одкрив сліди тайни буття,
тремтіла наче вдарена струна на музичному
приладі — душа „богоборця“. І був цей
крик душі сильніший над усі крики...

О, Таємний! Коли чоловік довідався про
Тебе, не сходиш йому ні з душі, ні з серця.
Пісня богоборця, пісня чоловіка, відвічна пісня
в людському роді:

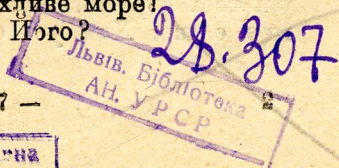
О, зорі на небозводі, скажіть мені про Творця!
Скажіть, скажіть, бо Його шукає моя душа!
Ясне сонце, око небесне — чи ти його бачиш?
Де Він живе? Яке Його імя? Яка Його воля?
О, зрозумій мою журбу!

Я загубив перлину вселенної, і шукаю її!
О, місяцю — князю ночі, чи ти Його небачиш?
Який Його двір? Яке Його царство?
Зелений гаю! Темна печеро!

Чи Господь туди не ходив? Чи тут не
спочивав?

Одвічне джерело! Бурхливе море!

Чи ви не чули голосу Його?

Не перекажете мені Його слів?
Прохожий вітре! Понеси мене на своїх
крилах до Нього!
Дрібонька порошино! Тебе Він створив!
Тебе Він дотикався — Ти знаєш про Нього!
Ти знаєш тайну мого життя!
Скажи мені слово — скажи хоч слово!
Бо тужить за Господом моя душа...
О, вічності, де ти? Прохожосте, що ти?
О, передсвітове! О, позагробне — які ви?
Гей, обізвіться, я вас заклинаю,
Хай вашу й свою тайну знаю!

І всьому приглядається чоловік, бого-
борець, усе розсліджує від зір на небі до
порошинки на землі — за Творцем шукає,
від кожної річи радби щось довідатися про
Нього.

Господи! всі шляхи ведуть нас до
Тебе — на таке місце Ти нас поставив.

5 СКАЗАВ Я до душі мові: Понеси
мене на крилах своїх далеко! Понеси мене
в безмежні простори, в німу темряву все-
ленної. Хай скупаюся в нескаламученому
морі буття, хай обчищуся з порошу й поту
людського кубла. Душе моя, хай заграють
усі твої струни. Хай вільно віддихає ціле
моє єство. Хай усі очі твої прозрать, усі

уха почують, усі серця обізвуться. Хай спаде з тебе тверда шкіра — шкіра мозолів, набутих з поштовхування між людьми.

Чистоти хочу, передісторичної чистоти душі, щоб чистими очима поглянути на людське кубло. Прибив мене вуличний галас і крик і порох, гнітить мене вулична лінива думка, що валяється в болоті, коли воно є, а засмічується порохом, коли він є.

Душе моя, божественної думки хочу, думки первородної, свіжої, вільної від усіх пересудів землі.

*

І понесла мене душа в простори темні й німі, де щойно родиться буття, де царить небуття — де нема крику ні „так“, ні „не так“. Далека це дорога, острашне місце для людських синів. Хто там був? Многі чваняються; та по їх словах пізнаю, що вони лише чули про це. Я там був, і пізнав голод небуття.

І сказав я до душі моєї: Понеси мене назад до людського гнізда — на зорю Адама! І вийшов я звідтам як новонароджений дух, котрий ще не сказав ані „так“, ні „не так“, і нема ще в ньому слідів по тих словах, а що бачить, бачить у повному світлі. І не було для мене звичайности, але все було незвичайне — бо зви-

чайність це дошки, що заслонюють доступ повному світлу.

Якжеж я сміявся — мов дитина сміявся, коли зблизився до землі! З чого? З „одітого звіряти“ на землі!

Одягнений звір! одягнений гориль, одягнений орангутан — яка дивовижа! Який нахаба в лоні природи, котра свої діти родить, годує й зодягає! Який смішний це вид: здалека на землю глядіти, як вештаються по ній одіті звірі — люди! Дух із Сірія, що ще не бачив того, порснув сміхом на цей вид. Саміж люди привикли до цього, для них це звичайне: „Так має бути, бо так є!“ Люди бачать себе лише з близька, а не бачать себе з далека — бо вийти з себе, щоби з далека поглянути на себе — цеж літати, а мало орлів між людьми! А близина засліплює й убиває.

І приглядався я землі з увагою, а чиста була моя душа мов цвіт, що щойно розвинувся і не припав іще порохом. І зрозумів я, що „одітий звір“ не рівня неодітим земним звірятам, бо він визволений, він челядник у Творця неба й землі. Він переступає межі природи, входить у надприроду, і надприродною поволокою зодягає землю. Сам собі творить він природу, творить він сам себе.

І так заспівав я про чоловіка:

Вбирайся, вбирайся, сину землі й неба!
Всі інші земні створіння — діти землі,
А ти один, ти сам — син неба й землі!
Вбирайся — бо так тобі пристало!
Виявлюй своїми ділами, що ти більший од
Що ти сам собі пан — [природи;
І можеш жити, як хочеш;
І можеш надати собі вигляд, який хочеш!
Ти — дивна скарбниця таємних сил,
Що в Тобі сплять —
Виявлюй їх, розв'язуй!
Коли ти сумний, зодягнися на чорно;
Коли ти веселий, зодягнися на біло!
Ворона завжди чорна, а вовк сірий —
Вони тобі не дорівняють!
Будуй, плянуй, твори!
Твори, як хочеш!
Від зера до безконечного отворена для тебе
[дорога!

Пануй над землею:

Що скрите в землі, запряжи у свій віз,
Хай служить тобі й твоїй думці!

Ти визволений — сам собі пан!

Твори сам себе:

Збудуй для себе світ, як хочеш —

Від зера до безконечного отворена для тебе
[дорога!

Блискуча точка далеко в темряві ночі —

А ти говориш до неї: „Ти не точка, ти світ
[великий!“

Ах, ти визнаєшся й на небесних знаках —
Ти — син землі й неба!
Шукай, розсліджуй, здобувай —
Зродило тебе небо, небо тебе й манить,
І небо тобі здобути!

6 Я, ЩО СЛАВИВ дівочі очі, мріяв про
любовні поділуї, і зорі небесні прозивав ді-
вочими очима, а дівочі очі небесними зор-
ями; я, що інших учив пити росу з за-
пашних цвітів землі, я невдовзі зрозумів,
що не в тому наш закопаний скарб, не
в тому джерело життя. Невдовзі зрозумів я,
що земля не насичує серця синів землі
й неба...

О, Таємний! О, Дивний! О, Невимовний!
Зрозумів я, що Твоє імя над усі імена. І не
говорити про инше, лише про Тебе!

Сказав я до земних річей: Що мені
по вас?

А вони мовчали — не мали відповіді.

Сказав я до любих дівочих очей: Що
мені можете дати?

А свершок у траві озвався: Це милянї
баньки! Це милянї баньки!

А ти хто? — спитав я свершка. А він
засурчав:

Я віддих моменту — я „memento mori!“

Звернувся я до запашної рожі: А ти
що? — А вона зітхнула: Я завтра зівяну!

І роздерлось моє серце — захиталося, як той, що запоморочений видом пропасти під собою, паде з берега в цю пропасть. І став я нарікати: О, хто нас поставив між зрадні моменти, а втиснув нам у серце спрагу вічності? О, бідніж ми сотворіння — мов свічка, що призначена на те, щоби згоріти! Ми — жертва життя! Кождий момент приносимо на жертву вічності, а вічність усе проглітає, і не засичується.

І назвав я все земне марнотою. Все я з'їдав, що давала мені земля, й голодна моя душа. Голод душі, голод страшний, що не дає дрімати, ні до діла братись, — цей голод навчив мене Тебе цінити й любити, Невисловний!

Голод дає ціну їді, а ціна вчить розуміти. До Тебе, до Тебе лине моя душа. Тебе шукає, Тобою хоче жити. Розлюбувався я в Тобі, всі слова про Тебе, що їх призначали люди споконвіку, я розважаю, як розважає любий писемко своєї любки — в усьому добачую таємний знак і більше, як саме слово.

*

Пристав я до тих, що Тобі посвятились. І полюбив я все, що про Тебе голосить. Злюбив я зорі небесні — ох, як їх злюбив! Вони мені шепочуть: Ось ми Його слава! Ми вічні Його віщуни!

Хто глянув на нас, той думав про Нього!
Злюбив я дзвони — ох, як їх злюбив!
О, дзвони! ви стались голосом моєї душі —
Моєю невисловною мовою!

За мене ви говоріть!

Буденним і млавим сталося людське слово,
А ваше слово вогнисте, могуче.

Гей, говоріть про Нього — про Невимовного!
Про нашу небесну рідню, про скарби укриті;
Про Велич, про Славу, про Знання, про Лю-

[бов...

Я слухаю, й переображується моя душа:

Надземним цвітом процвітає,

Заповнює небесні простори,

Вселенну крильми обіймає,

На все зважає, все посідає,

Усьому любов приносить,

А слова „досить“ не знає...

Як слухаю вашу мову огнисту,

Тоді я ангел, не чоловік!

*

Хто цього не дожив, той цього й не зрозуміє, як сліпий з роду не пійме чару і правди красок.

І вступив я у храм тишини й святости — там, де витаються взаємно: „Мир тобі!“ Хотів я все знати думкою й серцем. (Бо хто серцем не знає якоїсь річи, цей не знає її нутра, бо думка лише зовнішність обгортає). Сказав я: Хочу бути непороч-

ним! І приказав я своєму тілу мовчати, щоб душа була вільна. І зайшов я духом у мивулі віки — в тихі оселі людей, що згордували тілом і прохожістю. Чув я спільний їх голос — молитву, що наче лопатою копала по серці мойому, і викидала з нього черепа й цеглу — розбитки цього світа.. О, тайно величава! Мури, стовпи й полум'я свічок порушувалися, бо ти їх порушувала, й шепотіли:

Слава, слава Первісному!

Хто Його знайшов, цей усе знайшов..

7 БУДУЙТЕ, БРАТТЯ, храми Таємному! Будуйте будівлі посвячені Богові — Великому Змислові буття.

Будівлі инакші, як для себе; будівлі високі, прикрашені, таємні. По тому вас пізнати, що ви горожани вселенної. Ластівка ліпить гніздочко для себе, кертця рве нору для себе, для себе шукає леговища медвідь — для Таємного будує храми тільки чоловік — „богоборець“.

О, браття! Ви глядите на зорі небесні, й думаєте — зітхаєте: Ось світи далекі! світи таємні! — О, браття, ви не можете жити тільки для себе, ви мусите жити для вселенної! для Безконечного! для Вічного! Ви — міст між землею а Оріоном, Сірієм, між прохожістю а вічністю. Ви дух, що

оживлює вселенню! Ви — цвіт запашний
для Безконечного! Статися тим цвітом —
це ваша мета.

Співайте, браття, Таємному!

Ви уста землі, вашими устами співа-
ють Творцеві кам'яні скелі, рослини й усі
німі сотворіння. За них ви маєте дати
привіт і одвіт.

Співайте, браття, Таємному, не забу-
вайте про Нього, бо Його забуваючи, себе
ви забуваєте. Виж діти неба й землі! Чиж
годиться видерти собі небесне знамя, з яким
ви родились? Так не годиться, як не го-
диться виколоти собі очі, відтяти собі ноги.
Хтоб був такий безглузний? Співайте, брат-
тя, Невидимому, будуйте Йому храми, ли-
шайте пам'ятки по собі для пізніх поколінь,
щоб вони довідалися, чим ви були, і щоб од
вас учились. Не може чоловік загинути на
землі безслідно — на рівні з немовними
звірятами.

Будуйте піраміди, ставляйте обеліски,
будуйте собі гроби! Це все служба, яку
приносите вічності — вашій неньці. Чиж
воли та пси будують собі гроби? Чи жу-
ряться своєю смертю і позагробною до-
лею? О, браття, це лише ваша служба
й ваша „боротьба о естествовання!“

Пізнати кожду животину по її сліді,
а вас, браття, пізнати по ваших гробах,

Князь Скитів помер. Чотири коні закопано з ним до гробу, звернені на чотири сторони світа, і меч, і щит, і спис... Так вибрався князь Скитів на другий, незвісний світ!

8 МЕРТВЕ СЛОВО, скаменіле слово найшли люди в землі. Не говорить, бо воно мертво; алеж воно слово, і вдаряє струни людських думок, а вони відгукуються піснею питань, бо це слово мертво..

Лишив нам його Творець у кам'яній книзі землі.

Передпотоповий пільний коник, коли Господь у первовіці ладив книгу землі, попав між її сторінки, і стався туг одним скаменілим словом. Словом з первісної історії землі, словом про Творця, словом, що попередило живі людські слова.

Ох, як хочу знати! Горить моє серце, тремтить мій дух — усі його жажди в одну жажду перейшли: хочу знати! Хочу знати тайни життя, хочу знати історію життя — хочу відчитати повний змісл цього скаменілого, первісного слова землі.

Конику, озвися! Відповідай на мої питання.

Чому ти не живий? чому ти не чоловік, щоб мені про все розказати? Зайвими сталиби для мене всі книжки світа!

Ти жив, ти глядів на молодий світ, коли ще рука Творця його дотикалася. Скільки тому літ? Чи не мільон літ? — Ох, яка пропасть між нами! Яка була тоді земля? Які були її жителі? З ким ти стрічався? Який був ранок? Який був вечір? Яке було сонце? Який був місяць? Які були зорі небесні?

О, колиб ти це міг мені сказати! А ти це бачив!

Brontosaurus, ceratosaurus, stegosaurus — Господи, які дивні діла Твої, хто їм надивується? А ти, конику, все те бачив, чув їх голос, близько був при них. Ти жив, скавав та літав, а земля була дівича — ще чоловіка не знала.

Це хочу знати, про це хочу довідатись: Як чоловік прийшов по тобі? Якою дорогою? Як це сталося?

О, колиб ти міг мені це сказати! А ти вже був, як це сталося!

Ти жив, тішився життям, підніс віжку, щоб скочити — і сталося нещастя для тебе, а щастя для мене: смола тебе захопила, окружила, і пірвала з собою в гріб віковичний. Росли над тобою ліси, одні пропадали, другі наставали — змінювалася доля землі, твоя доля не змінювалась. А тисячі, сотки тисячів літ минали.

Змінялися краєвиди у вселенній — на своїй подорожі по вселенній зближувалася земля до Геркуля, й знова віддалювалася від нього — а може ні? Що їй приходилося стрічати на тій велетенській дорозі?

Конику, озвися! Ох, колиб ти міг говорити!

Тисячі, сотки тисячів літ пливли понад тобою. І прийшов день — так, це був один день, і з'явився на землі чоловік. Тремчу, коли про це думаю. О, колиб я це бачив! А ти вже тоді був! Це над твоєю головою сталося!

Конику, озвися! Скажи мені: Хто я? Звідки? О, колиб я це знав, зайвими сталиби для мене всі книжки світа!

Мовчиш, бо ти німе слово, бо ти скаменіле слово — але вдаряєш струни мого духа, не давш мені спокійно перейти біля тебе.

Такий ти маленький, а такий страшний! Перебув ти Нініву, перебув ти Вавилон, перебув Атени, перебув Рим; грали там, співали, веселилися, воювали і буденним життям жили день до дня, рік до року, стільки поколінь, стільки віків, і все пропало, а ти остався — стоїш у звязі з цілою історією землі.

Коліб я знав твою історію, зайвими сталиби для мене всі книжки світа.

Випитую тебе, а ти мовчиш, бо ти — камінь.

А колиб ти ожив, колиб твоя душа була людською душею, то — я це певно знаю — ти не дозволивби мені випитуватись, але сам ти, гнаний вітром цікавості, випитувавби мене про нинішний світ: „Що це? Що те? як це? звідки? Що з моїм родом?“

Так, так, братіку! Твій світ не в більшою тайною, як мій світ. І з твого світа не мігби я більше довідатися про себе, як з мого світа. Але воно так, що „своє“ відразу приймається до відомости, і воно паде наче камінь у воду — ні сліду по ньому... Удар мою душу, братіку, вдар — щоб увесь „мій світ“ не запався в ній, наче камінь під воду.

9 СКАЗАВ Я до світа: Ось душа моя чиста; твоїм плугом не зорана, твоїми до-рогами не помережана, твоїми вирами не захоплена, твоєю ржою не діткнена. Говори до неї, що маєш сказати, що вмійш! Хочу почути чисте твоє слово. Ось я готов!

*

І почув я шум, якого цілість не дасться обняти, — наче шум вір, що блукають споконвіку, самі блискучі, а блукають по темряві ночі, безмежної ночі. Це говорили віки.

— — — Вперед та вперед! Хто нас пориває? Хто нас посилає? Куди посилає? Ох, де Він? Тут Його нема! Де наша мета? Тут її нема! Чи вона далеко? Вперед та вперед! Не видно кінця!...

Як хвилі на морі безтямні, роз'ярені, з заціненими устами женемо без упину, без віддиху, а нашого берега немає! Ох, як хочеться запоморочену голову розбити о беріг, і все скінчити, вже раз скінчити! А берега немає! Деж він? Який він: болото чи скала? Вперед та вперед!

Не видно кінця!

Ми бачили сонця в пеленках повіті, й думали ми: певно, як вони погаснуть-зівянуть, і нам прийдеться спочити... Сонця погасли-зівяли, нові понаставали, а ми без зрозуміння: ми ще не знайшли, чого шукаємо. Наша праця нескінчена! Вперед та вперед! нема числа для нашої праці — нема кінця! За багато сили, за багато охоти, за багато нудьги в нашому серці — а для Нього ще не досить? Для кого? Де наша пристань, де наша мета? — Відповіді нема!

*

А день мовив:

У моїй хатоньці довкола вікна й усе ясне, привітне. Я вдоволений зі себе. Знаю свою працю, ціль свою знаю. Вона тут

близонько, кожде її побачить око! Гей, Іване Баривочко, у твого кума, в Прокопа Могорича, нині хрестини!

Які хрестини! Могорич — заможний собі господар, а його синок — щаслива дитина! Щаслива нині — а завтра? Йогож ніколи немає!

Як я скажу, так є, бо лише те є. Я є, я паную, а проче — сон. Зодягнися старанно, Іване Баривочко! До такого дому, до таких людей, на таку забаву й тобі якнебудь не вибиратися. От і все. Це твоя робота.

Василю Поливайко! Хлопчища твої яблука крадуть! Уставай, бери бука!... Вже Василь біжить, ціль свою знає, до мети добігає: „А—а—а! ви голодранці якісь! Чиж я для вас щепи садив!..“ От і все. Мета близонько, кожде її побачить око.

*

Тут почув я бундючну мову, наче деклямацію, суцільно складену, на пам'ять вичену, сотки разів повторювану, як на яві, так у сні безмісно рецитовану. Це говорило „я“, яке для збільшення своєї поваги називалося також „ми“:

— — — Я, я — Какльоп, ми, ми — Какльопи — вершок буття, святилища Господнє, рідні сини Творця! Ми — сила, ми —

Слава, ми — право, ми — правда, ми —
а і ω. Ми спасителі, ми скарб світа. Всім це
оповіщуємо, й нову заповідь усім даємо:
„Імя „Какльоп“ буде для вас святе!“ Котрі
з нами, ці освячені нашою спільністю;
а котрі проти нас — це гідкі гайдамаки,
розбійники. Ось ми повстали за правду,
котру Бог, наш батько, віддав нам в опіку.
Нема правди й права, як тільки в нас! Всі
наші сусіди — ніщо! Тих, що в горі,
повалимо, бо це самозванці, богокульники;
а ті, що під нами, це наші добрі раби. Та
ми смиряємось, усім хочемо надати наше
святе імя і нашу святу волю. Тільки в тому
наша біда, що одним замахом не можемо
всім по коліна ноги повідтинати, щоб стало
ясне, що ми висші, а вони низші. Та як усіх
переможемо, тоді почислимося з Творцем,
нашим батьком, і прикажемо Йому нашу
святу волю сповняти. Наш жовнір найкращий
у світі! Ми — скала мира! Ми — буря війни!
Ми вершок буття! Ми — ми — ми! Яке
велике слово! Ввесь світ у ньому збігається.

*

Слова ко м а р я :

Не всі мене чують, та хто мене чує,
хай розуміє. Я собі безславне, непомітне
сотворіння, але я маю очі, й бачу; я маю
крила, й лечу; я маю силу, на велетня ки-

даюсь, і кров його пю. Хто подбав так про мене і нащо, не знаю. Де я родився, де я виховався, не знаю. Я без боярського родоводу й без імени. Тількиж я знаю, що велику рідню маю. І чого я не скінчу, моя рідня сповнить. Вороги наші як гори; споконвіку з нами воюють, та нас не вигублять. Хто подбав так про нас і нащо, не знаю. Та це я знаю, що дарма надутий надувається, від мене й від моєї рідні він більше не варта... За одним столом усі ми сидимо, одну гру ми граємо — а в одній грі однакові карти...

*

Невидима душа говорила:

Роздумуй про мене хочби й віки, а не зрозумієш моєї тайни. Я — для мене нема слова — я віддих Таємного, я його слід і печать. Ти бачиш мої мудро збудовані хатоньки — не чепурніж вони? А з чого я їх роблю? З глини, з болота! Нас багато, незчислимо багато, та ми всі — одно: один плян у нас, одна ціль — ми одно. Я роджуся, й роджу. Дітям переказую свою штуку, щоби слава Творця не перевелася. Тут квітка, тут мушка, тут орел, тут олень — це мої діла. Я — слово Творця, Його таємна сила. Тому й не зловиш мене. Віками подивлятимеш мене; відвертатимешся від мене — мовляв,

я „ніщо“ —, і знова з більшим іще подивом
слідитимеш за мною...

*

Вітер, що проходить моря й ліси, го-
ворив таке:

Розумних здурив я, а я собі мудрий.
Хаха, легкодухи, легковіри! Нема Нептуна,
нема Німфів, нема чарів. Я моря проходжу,
в лісах вочую, по небі гуляю, а я Нептуна
не знаю! Я знаю тільки закон — сліпу силу,
наслідки й причину. Тут тепло, тут зимно —
я верть сюди, круть туди; рух сюди, рух
туди — закон до заґону, причина до при-
чини, і ось чарівне колесо — моя невмолима
дорога. Хаха, не дух я, але машина! Цю
машину вам розібратиб і назад поскладати:
тоді ви панувалиби наді мною...

*

Нірвана:

Я супокій глибокий, я пристань —
а мушу боротися! Воюю з ворохобниками,
й перемога моя певна. Мої борці: час, не-
дуга, смерть...

Ось тут стояло місто велике, багате.
Пятьсот улиць, двацять тисяч камениць,
мільйони людей... Нема й сліду по ньому!
Скільки праці пропало! На марне підійма-
лося! Чи пропало? І коли було, й тоді не
„було“, тільки підіймалось! ...Ось тут дів-

Чинка конає; хору́ба її то́чить, її ті́ло гниє.
Це для ока гидке, для серця страшне?!...
Скільки зусиль треба, щоб з мого лона
видобути́ся, стільки мук треба знести, щоби
знов у моє спокійне лона повернути. Все
инше — марнота, даремна втома, болюча
полуда. Чиж я тому винна? Я добра мати —
всіх усипляю. Та діти, нерозумві, зі сну
силоми́ць прокидаються — огнем, що палить,
погратися хочуть. О, плач-же, сиву, за
свою провину — та й це марнота, даремна
втома! Добре для тебе не бути, не знати
про себе. Це — небо, а все инше — пекло.

*

Леготом-вітром ко́лисана, румяна, за-
пашна ро́жа співала:

Життя так коротке,
А чи не солодке?
Ходи, та впивайся,
Життям утішайся!

Що тобі до того,
Доброго чи злого:
Що було й що буде?
— Маєш мої груди!

Чиж камінь гуляє?
Віки проживає,
Щож скаже о собі?
— Трухніє у гробі!

Ох, як любо жити!
Ох, ходи пестити
Вонні мої груди —
Проче — тіль облуди!
Це все, що я маю;
Це все, що я знаю —;
Ходи, та впивайся,
Життям утішайся!
Молоком набиті,
Повні, а розкриті
Пахнуть мої груди —
Проче — тіль облуди!

*

А гріб на самоті, забутий живими,
таке говорив — зітхав:

Я — знак на роздоріжжі[Ось тут
кінчається держава дня, його сила й розум.
Минулося! І пам'ять про це затерлася. Сто
літ у моєму лоні юнак спочиває — не вів,
лише його мушля, та й вона вже розсипа-
лася. Перейшов він шлях, на землі втоптаний:
радощі й болі, пестоці й смутки, журбу
й надію — земні краєвиди й пригоди на
дорозі... Минулося! І пам'ять про це за-
терлася. З лона дня випав у лона вічності.
Ось туди дорога! Як йому там ведеться?
Куди він зайшов? Тут слід загинув за ним,
а звідтам нема віщунів... Тайна обосічна!
Ось я знамя обосічної тайни. Алеж покора

й терпеливість усе переможе. Подумай-же, прохожий, про те, що тобі придасться: щоб ти навчився читати в книзі обосічної тайни — в книзі прохожости й вічності.

*

О, світе многоязыкий! світе поділений на партії, що сварку й війну ведуть із собою без впину! Як тяжко твої язики розсудити, все погодити!

Алеж це я добре знаю: хто сидить у гвізді дня, цей скісно глядить на віки: „день“ його річ, „віки“ не його річ. А що „своє“, цьому чоловік служить — атже не годиться казати своїй неньці „брешеш“! Хто замкнувся в печерах свого „я“, цей дивовижні тіни, що снуються по стінах печери, вважає за дійсних Поліфемів і Кентаврів, а щирю дійсність вважає за привид. Хто віддав своє серце рожі, для цього гріб ворог... Бо близина поневолює.

А я не хочу бути вічним, але всіх, як і Творець, котрий усе сотворив. Усі душі відзиваються в моїй душі — всім я брат і батько, що з любов'ю слушає слова своїх дітей.

10 ТАЄМНИЙ, ДОКИ нам ждати? Пятьсот літ ждати, тисяч літ ждати, пять тисяч літ ждати — як тяжко! Ждати й не діждатися! шукати, й не знаходити!

Ах, чим ми ближше до Тебе, тим дальше Ти від нас! Яке наше розчарування, яке страждання! Чому не приходиш зі силою, з голосом, од котрого задрожалаби вселенна, й усі голоси, що Тебе обріхують, замовклиби мов пси, коли господар ступить між них з нагайкою в руці? Доки пануватимуть голоси, що зводять людей, і кажуть їм пробиратися крізь кільчасті корчі, що розшарпують людське життя?

— — — — —

Сказало людське серце про Тебе: „Він близько, тільки що очі не бачать Його!“

І сказали люди: „Він у лісах та в печерах!“

І приймили це люди за добре слово, бо в ожиданні кожда потіха добра. А найшовся один сміливий, що сказав: „Це обман! Немає Його в лісах та в печерах!“ — І зчинилася метушня між людьми: десять тисяч полягло за Бога, що в лісах та в печерах — „мняще службу приносити Богу“.

І сказали люди: „Він у морі та в хмарах: буря та грім — Його голос!“ А нарід приймив це за добре слово, та кланявся морю та хмарам. А найшовся один сміливіший, що сказав: „Це обман! Його немає в морі та в хмарах!“ — І зчинилася метушня між людьми, двадцять тисяч полягло за Бога, що в морі та в хмарах.

І сказали люди: „Він на сонці та місяці: це Він дає нам світло та тепло!“ І кланявся нарід сонцю та місяцеві — хто знає: скільки тисяч літ? Аж найшовся один сміливий, що сказав: „Ваш Бог — це розжарений камінь!“ — І зчинився між людьми великий зойк і велика метушня, сорок тисяч полягло за Бога, що на сонці та місяці.

І була різня між людьми за це: чи Він один — чи многі, і як Він називається? Чи Амон? чи Ваал? чи Дзевс? чи Перун? І полягло в тій різні людей без числа.

І була різня за це: чи Він добрий, чи злий? лагідний, чи грізний? Чи Його діти день чи ніч? цвіти та пшениця, чи крокодиль та змій? І полягло в тій борні людей без числа.

І була різня між людьми за це: чого Він хоче? Що Йому любе в людському серці: любов чи гнів? радість чи сум? І що йому любо з людських рук приймати: свинину чи баранину? вино чи оливу? І полягло в тій борні людей без числа.

— — — — —
О, Таємний! як тяжко Тебе здобувати! Кожду річ з острахом треба оглядати: чи це Ти, чи не Ти? І коли чоловік думав, що вже Тебе держить, він держав у своїх руках

бездушне болото — і гинув з жалю та розпуки, коли проглянув.

О, як марно гинули богоборці при своїх наступах та відворотах — „мняще службу приносити Богу“!

А найшовся один богоборець одважний і дивний, що сказав: „Він мені сам з'явився! Він невидимий, Він таємний, Він безіменний — я чув тільки його голос! Що видиме — це тільки його сотворіння: всякий звір, море й хмари й сонце й місяць і всі небесні світила! Оцьому ви поклоняйтесь! Це один Бог, а другого немає!“ — І зчинилася між народами борня мов буря, і полягло в тій борні людей мільони.

О, Таємний! Не спокій, але меч кинув Ти між нас, коли повелів нам себе здобувати.

Гинуть богоборці в боротьбі за Бога, бо — Бог велика річ, бо нема для богоборців більшої річи, як Бог.

11 У ПУСТИНІ на дорозі до землі обіцяної втомились богоборці; їх серце твердим скаралуцям обгорнулось, їх зір ослаб, коріння їх душі всихало — вудьга мов черв його точила. Отуманила їх задуха буденного поту. „От нічого нового! нічого великого! нічого зворушаючого!“ Це була спільна їх думка, спільне підсвідоме вичікування.

І виступив один чоловік, імя йому Люцифер*), і зачав свою промову зі згiрдним усміхом на устах, а з огнем ув очах:

„Вкінці вступилося бiльмо з наших очей — бiльмо, що засліплювало нас і наших предків! Народє! Мужі! Ми вже зрілі, ми вже вирости з діточих пеленок — з байок та казок! Осъ раз бодай готові ми заглянути нагій правді в очі! Тверда це правда — всі дотеперішні подвиги показуються в її дзеркалі марним, гірким заблудом! Але й радісна ця правда — вона нам приносить небо, яке ми й наші батьки кроваво здобували, і не могли здобути; бо шукали ми його там, де його нема! Вона — ця остання, ця зріла правда приносить нам „золоті віки“!

Не за нами золоті віки, а перед нами! Не втратили ми їх, а ще не мали! Осъ вони надходять!...“

В охлялому народові серце збудилось, тремтіло мов орел, що підноситься з ніг на крила. А Люцифер продовжав свою огнисту промову:

„Народє! Мужі! Минули часи Мойсеїв та Ісусів! Це були сліпці, що сліпими проводили! Осъ вам правда остання й рішаюча: Ми вільні! Нема над нами пана: нема віякого Бога, ніяких богів! Нема неба, нема

*) Lucifer = світлоносець, поступовець.

пекла, нема душі, нема гріха! Так каже наука, в імені котрої я говорю, а що противне цьому — це діточе маячіння!“

В цій хвилині в серцях богоборців найбільша скала десь ген під землю запалась, а з темного нутра землі вибухали пожираючі огні, і всіх слухачів лякав лоскіт та скрипіт скали о скалу. А Люцифер продовжав свою промову зі згірдным усміхом на устах:

„Небо — що це таке? Тіла, що кружать в порожнечі по відвічним невмолимим законам, як от і наша земля — куля з глини й каміння! Небо не над нами, а ми не під ним, але в ньому. Наука розслідила всю вселенну, та не знайшла в ній престола божого! Що наука знайшла, це лише матерія та прояви матерії! З найдальших зір приходить нам депеша, ми її читаємо, а вона каже: „Мене зродила така сама мати, як і вас, мати-матерія“. В усьому сліпий, невідмінний закон, закон до закону — нема ласки, нема волі! Нема пана, нема сотворителя, нема сотвореного!

Пекло — що це таке? Безглузда уява хорої людини! Під нами „небо“, як і над нами, бо наша земля з усіх боків окружена тілами, як і вона сама, що їх діточий розум охрестив „зорями“. А в нашій землі? Страшний огонь — останки сонця, розжарена матерія — більш нічого!“

В серцях богоборців підземні, вогневі урагани стогнали, на ворожі табори ділились — до бою ладились... А Люцифер продовжав свою бунтарну промову:

„Дух — що це таке? Хто його бачив, хто важив, хто змірив? От собі діточе слово без змісту! Дух — що це таке? Спеціальний стан спеціального укладу матеріяльних елементів: змінна проява — одна з численних! Так каже найновіща, отже й найпевніща наука!

Друге життя — що це таке? Деж місце для нього? Тільки в діточих казках! У вселенній його немає, наука його не знає! Хто вмре, вже не встав, і не встане! Та ми вічні — „вічністю перстена“: матерія непропаща! Елементи, з яких ми складаємося, жили від віків, і житимуть вічно! Оце наше тіло переміниться в цвіті, у пташки — і вживатиме розкошів життя...“

„В черви! в гадюку! в безрогу!... замінитись людям!“ — майнула думка в душах богоборців, і хтось крикнув:

„Проклят!“ — та інші ще ждали. А Люцифер усміхався згорда, й продовжував свою промову:

„Друге життя — царство боже — царство ваше! — Ви боги — нема інших богів! Ось це правдиве євангеліє — останнє по всі часи!

Друге життя в тому, щоб ви служили собі, а не химерним богам, які з вас виссали вашу кров і охоту й радість життя! Як дорого оплачували ви химерних богів: море крові за них пролито, безліч достатків зруйновано! Були ви дотепер самі для себе жорстокими тиранами, будьтеж відтепер добримі й мудримі володарями, господарями!.. Храми химерних богів замініть у цирки та в робільні — в храми для себе! Приносіть жертви собі, а не..“

„Проклят! Мараната!“ — „Ура!“ — „Проклят! Мараната!“ — „Ура!“ — „Проклят!“ Вереск, зойк, крик, плач, зусилля, брязкіт оружжя—ось це була відповідь стрівожених богоборців на промову ворожу Богові.

І полягло в тій різні людей мільони. Поляг і Люцифер, та його сини остались.

Але слово, що раз упало, не пропало. Мов ціпак держиться воно нутра богоборців уперте й незнищимо: пірване знову відростає.

І борня ця не скінчена, й не скінчиться во віки. Віра й зневіра, служба Богові й служба собі безнастанно переслідуються взаємно, мов світло та тінь.

О, Таємний! Яке страшне місце, на котре Ти нас поставив!

12 ДВІ РЕЧІ відвічно мучать людський рід: Звідки й куди? Звідки взялося життя й куди веде?

Турбується тим мудрець, що розумом розкопує світ, висилає в світ усі свої думки, й усім каже бити чолом об камяні верстви буття, щоб тільки добитися до дна; турбується й той, хто лежить на животі, та баламкає ногами — котрого ріка життя несе, куди попало, мов бездушний листок.

Сон на чоловіка приходить, і каже: „Щур усьому! хай буде, як буде!“ Сон приходить, сон і минає, і знов душа саму себе знаходить, і питає:

Що мені в світі робити? — Чоловіче, не покинути тобі себе самого! Не вгасиш огню, що в тобі тліє. Запорпаєш його, і будеш дуритися: „ось його вже нема!“ Та по хвилинці стане він тебе пекти, хоч запорпаний; а тут пробеться, й стане полумінь бухати, палахкотіти...

Ось, як підспівують собі весельчаки:

Дівчата, пісня, вино —
Найбільше людське майно!
Замкни на проче очі —
Це тьма та холод ночі!

Ось небо тут при тобі,
Не в гробі, гей не в гробі!

Дівчата, пісня, вино —
Найбільше людське майно!

Про це, про це тільки дбай:
Як вичерпати цей рай!
На цеж ми народились,
Щоб в тім раю нажились!

Та огонь, що в нас, пожирає все майно
весельчаків, і лишає тільки попіл, а сам
не засичується.

„Марнота над марнотами — і все марне!
— Слова речника, царя в Єрусалимі.

Великі я речі зробив: побудував собі
доми, насадив винниці, поробив собі городи
та сади й ващипив у них дерева всякого
овочу.

Марнота над марнотами — і все марне!

Надбав я собі слуг та дівчат і мав я
челядь у домі мойому; до того й стада во-
лів і великі стада овець мав я над усіх, що
були переді мною в Єрусалимі.

Марнота над марнотами — і все марне!

Зібрав я собі срібло й золото й дорого-
цінності від царів та країн. Набув я собі
співаків і співачок та інші розкоші синів
людських і різні музичні прилади.

Марнота над марнотами — і все марне!

А нічого, чого пожадали мої очі, я їм
не зборював, і не відмовляв я мойому

серцю ніякої втіхи, але серце моє веселилося з усякої моєї праці.

Марнота над марнотами — і все марне!

Тому остогидло мені моє життя — і не подобалась мені ніяка річ, що діється під сонцем, бо всі вони — марнота й утома духа!

Марнота над марнотами — говорить речник — і все марне!*)

*

І сказали розважніці між людьми: Наша ціль дальша: Сам себе чоловік не сотворив, не може собі й служити. Звідки ми вийшли, туди нам і повернути!

І сказали одні: Ми вийшли з родини — для родини нам жити!

А серце сказало: замало! І життя так сказало.

Сказали другі: Ми з народу вийшли — для народу нам жити!

А серце сказало: замало! І життя так сказало.

Сказали треті: Ми з людського роду вийшли — для людства нам жити!

А серце сказало: замало! І життя так сказало. Сказало серце: Хто мене склав,

*) Книга, звідки ті слова виняті, приписується цареві Соломонові, а має вона в св. Письмі назву „Проповідник“.

для себе склав. Таємного, Необнятого шукаю, й не скажу „досить“, аж Його відшукаю. Вічність мене мучить, вічність мене переслідує — вічність і безмежність; а все инше — це лише кроплі роси, в якій відбивається сонце вічності.

Оце голос — мов джерело, що гори підмиває, і на верх пробивається. Закидаєш його камінням, а він знова і знова пробіється. Бо що Бог сотворив сильнішим, це мусить перемагати.

О, Таємний! Отче життя! Не рівня чоловік иншим сотворінням, не рівня. Вони служать самим собі (бо вони й думки не мають про це: хто їх сотворив?), самих себе вони завжди мають — завжди вони при своїй меті, й тому вони спокійні. А нам служити Тобі — Тобі, котрого треба шукати, Тобі, котрого годі обняти, Тобі, котрого годі пізнати, — тому ми й самих себе шукаємо, обняти не можемо, пізнати не можемо... І ніколи наша дорога не скінчена, ніколи ми не при меті! Чоловік не коло, не фігура з одним осередком, але параболя, фігура з двома осередками. І доводиться нам шукати за нашим другим осередком — за Тобою, Отче життя, щоб усталити, як слід, наш перший осередок. Ах, повний наш людський світ того „що не єсть“ — марними

привидами, промахами, обманом, ложжю — а наше серце шукає Того, „котрий єсть“!

13 УЧЕНІ ЗАЧАЛИ свою працю. Ділити й дробити, дробити й ділити — це їх гасло. Ділити до неділимого, дробити до невхопимого. Повільно йде їх мозільна, муравлина праця — повільно, як іржа з'їдає залізо. Та вони не вгавають. Їх підгонює вічно молода хлопча цікавить „аву подивлюся, що там у середині?“ І як діти розбирають свої забавки, так вони розбирають кожний твір божий. Розбирають гори на дрібонький пісок, відділюють зеренце від зеренця, оглядають його: „чи не в цьому останнє слово буття?“ — і відкидують його в думці „певно в одному з тих незчислимих зеренець буде останнє слово буття“... І — ах, як примхувата наша доля! коли щось одною рукою дає, то другою рукою податок з нас стягає! — гори зникають, а остаються лише громади дрібонького піску. Зникають тверді, непохитні гори, на котрих цвіли цвіти життя чарівні й ріжнманітні, а остаються лише громади піску — піску односійного та мертвого, яким вітер мече й уставляє його, як хоче.

Ах, учені беруть живий твір під свій секційвий ніж, а зпід їх руки виходить божий твір мертвим. Убивають, убивають

учені — вбивають життя! Вміють вони рб. зібрати, та не вміють назад скласти — от хочби зеренце пшениці! Розібрали світ, а не вміють його назад скласти! Коли розділюють частини, нищать цілість божого твору. В божій книзі відтинають букву від букви, складають а до а, о до о, і сваряться між собою, чи це а чи о? — а не розуміють божих слів. Бож змісл слова ні не букви, ні не форма, ні не число, але таємний дух. І лише хто цього духа розуміє, тільки той спроможеться зрозуміти видимі букви, форми й числа — бо не букви родять духа, але дух родить букви, форми й числа.

Це я пізнав, і воно збентежило мене: холодна критика вбиває життя, з живих цвітів робить штучні цвіти. Холодна критика це вістря ножа — вона й стільки світа обіймає, скільки вістря ножа простору займає. Та не в тому лихо, але в тому, що критика гадає, начеб то весь світ обіймала. Кінь в упряжі, когрому очі з боків заслонені, гадає, що ціла земля складається тільки з самих доріг.. Холодна критика — це лівія, а речі не складаються з лівій.

Мозаїка, калейдоскоп, пуста полова — світ учених, а божий світ — життя! Штучна цілість у мозаїці, штучна цілість у калейдоскопі, а в полові остався тільки скелет.

Перевертав я книжки вчених, пристав я до них, пустився на їх стрімкі, вузькі дороги. Муравлина це праця — раз-у-раз я жахався її дрібничковости та нескінчености, приставав, хитався. І знову брався я до неї, дім, родину, молодість, життя для неї посвятив. І щож? Не знайшов я тут того, чого шукав. Ставляють учені свої правила — діраві черпаки, якими хочуть вичерпати море, а витягають з нього каміння й бολото.

І затрівожилась моя душа, посумніла; гіркими сльозами заплакав я, бо бачив, що павутиння збираю, що весь божий світ всихає під моїм дотиком. Духа я хотів і поживи, якою дух живиться. Атже камінь не журиться долею своєю, не шукає правди й повні буття. А вчені збирають для духа таку поживу, як колиб він був каменем. Я шукав живої правди, а вчені збирають мертву правду.

*

Заходило сонце, було літо. Високі гори клалися до сну, й шепотіли свою вечірню молитву.

Втихомирювалися зелені дерева й цілі ліси — по цілодnevній безмисній балаканині

попадали в задуму, віддавалися в руки Провидіння й надслухували: яке Його слово?

Невсипуща бистра ріка прощалася зі світлом, уходила в непроглядну темряву, жакалася, тихо зітхала, та потішалася: „Все одно, щоб тільки Йому вгодити — Його святу волю сповнити!“

В траві відзивалися свершки, перекликувалися своєю таємною мовою — і тоді зрозумів я правду поета — „більше в речей між небом і землею, ніж свиться цій філософії“. І розплакався я наче той блудний син. Бачило це сонце, бачили гори, бачили ліси, бачила ріка, бачили свершки, — бачили того, що пристав до вчених, як тужить за втраченим життям. Розколов я свій оріх, а в ньому зерна немає...

І рвалася в мені душа зпід каміння та сухого хворосту, і сповідалася перед сонцем, перед горами, перед лісами, перед рікою й перед свершками (бо вони не блудять так, як люди):

Горе мое! на сухому листочкові пустилась я плисти по морі буття!.. — Ах, учені, ви збираєте порох, що прикриває божі твори, а дух життя втікає перед вами! Та й я у хочу знати, цілість хочу знати — цілість „того, що єсть“, цілість, якої не можна дробити, не можна важити, не можна міряти, не можна діткнутись. А х, я хочу

знати слово Провидіння, одиноке слово, яке варта знати, яке треба знати! Гори, ліси, скажіть мені це слово! Навчіть мене мудрости живої, життєдайної!

Перепочується, занечищується, знемагає чоловік, працюючи. Ах, братоньки й сестрички мої — сонечко, гори, ліси й ви, в траві свершки — ось я перепотилася, занечистилась, знемогла. Скупатись хочу в ваших росах, до сил дійти при ваших розмовах! Говоріть, говоріть! ваша мудрість повніща мудрости вчених! — Так зітхала моя душа.

А гори тихо молилися, ріка тихо шуміла, свершки в траві перекликувались, а Провидіння, мов серце в грудях, давало знати про себе в цій тишині...

*

І зрозумів я, що єсть мудрість божя і мудрість людська. Людську мудрість треба збирати, а божу мудрість треба прийняти. Людська мудрість — сочка, що розсипує світло; божя мудрість — сочка, що збирає світло.

Горе моєму вікові — він погордив божою мудрістю!

ІА ДУМКА РОДИТЬСЯ в душі — що в душі є, те вона й родить; а душа вподібнюється до думки — що в душі є, те душею й володіє. Це чарівне коло, де родить батько сина, а син преображує батька. Разом держаться, взаїмно впевняються, взаїмно зодягаються: батько сина, син батька.

Ах, як висох дух мого віку! Стратив благовонний запах — як полиняв, як споловів, як підупав! За мулені джерела підсвідомости, не припливає на торг життя нічого великого. Немає зелені, немає цвітів, немає весни, немає осени в його свідомості — його життєдайна підсвідомість нидіє під брукованими вулицями та камінними забудівками: зверху тут коршми та склепи з виставами, а під ними смердячі кльоаки. Так, нещасливий мудрагелю, налоговый наркотисте: твоя мудрість убиває тебе — мудрість людська, бо ти погордив божою мудрістю! Твоя душа вбиває твої думки, а твої думки вбивають твою душу. Така вже доля гріха. Відпав ти перш усього від божих річей, одвернувся від них, а тепер тебе з'їдають думки, які ти сплотив у своєму грісі.

„Що виджу, що чую й чого дотикаюся, лише це признаю!“ — Ось твоя найвисша мудрість, твоя щоденна молитва; але німі

животини вже з уродження цій твоїй най-висшій мудрості поклоняються, а ти так багато пожертвував, щоби дійти до зрозуміння світогляду вовків та баранів! Нещасний мудрагелю, як ти зубожів! Муром оточився ти на неврожайній землі.

Ти остав поза „добром та злом“, поза небом та пеклом, поза великим та малим. З того ти насміхаєшся: „Це екстаза, ілюзія, фікція!“

Остався ти на вулиці у великому місті, між одною коршмою а другою, між одним склепом а другим, куди товпа людей проходить, і чути безнастанний гамір, гуркіт і стукіт. Поза ті рами ти не виходиш — що дальше, це для тебе „ілюзія“, „фікція“. От засліпився Вавилон сам у собі — тратить розум, а думає, що саме до розуму приходить. Тратить зір, не розріжнює вже красок, а дуриться тим, що краски — мовляв — хора уява.

Ах, як осліп дух мого віку! Чоловік-богоборець це для нього звір, що хоче жити, що пручається, — звір з мяса й крові, і більш ніщо! Звір, як і всі звірі—живе болото, болото, що само порушується. „Ось аж тепер дійшли ми до властивої цілі й властивого способу! Геть з усякими фікціями! з усяким фетишизмом!“ — ликують учені

мійого століття, вчені, яким улична товпа кричить „слава!“

„Смерть „змислові неба“, хай живе „змисл землі“.

*

Викопали в землі старинну вазу, на котрій були намальовані різні образки. Вчені стали займатися нею, й ставляли собі питання (а чоловіка пізнати по тому, які собі питання ставляв):

Хто цю вазу зладив? для кого? в якому народові? за яких часів? яка там була освіта? яка релігія? Що означають образки на вазі? Які ідеї вони узмисловують?..

А настали нові вчені, та стали глузувати з попередних: „От маячники собі, та й стільки!“

Вони оглядали вазу, й ставляли собі такі питання: На що вказує форма цієї вази: чи на лілею? чи на рожу? Котрі фігури на вазі мають зображувати чоловіків, котрі жінок? Чи рисунки вдатні? чи невдатні? Чи на котрій старшій звисній вазі є кращі рисунки? чи є десь такі самі?

А настали нові вчені, та глузували з попередних: „От маячники собі, та й годі! Торочили про несотворені речі — без науко-

вої методи, без відповідних приладів. А в наших руках сантиметер і циркель і хемічні реторти!“ І ставляли вони собі такі питання: Як велике дно вази та отвір? яка відстань між одною а другою фігурою на образках? Яка пропорція між головами постатей а їх тілом? Якої барви вжито до малювання фігур?

Зноваж настали нові вчені, та глузували з попередних: „От собі ярмаркові ливоскоки! Торочили про діточі речі. Лише наша ціль та наша метода совершенно наукові — не хиткий людський розум, тільки інструменти тут мають слово.“ І ставляли вони собі такі питання: Як тяжка ця ваза? З якої вона матерії? — І важили вони вазу, досвідчали її що раз то новими інструментами, та кричали „εἴρηκα!“...

Ось так пропав творець вази, його ідеї та цілі й сама ваза — а осталась тільки маса. Пропало те, що якраз було до розслідження, бож маси повно всюди. І говорили ці найновіщі вчені: „ваза“ це слово без значіння.

Розпорпав, розпорпав мій вік землю, і сам у ній закопався — болото його привалило. З небес Творця й духів зійшов дух мойого віку в темне й гидке царство бакцилів.

15 БАЧИВ Я гордах, вони були подібні до збутнілих коней: не ставалиб вони дуба, колиб не чули бича над собою... О, могучий це бич, що лящить над гордами — бич Того, що й поводи в своїх руках держить!

Гей, ви горді! Я проти вас, бо слово боже проти вас, бо ви проти всього! Хто спокушує чоловіка: „впади переді мною, й дам тобі все, що бачиш“, хай буде проклятий! А ви так спокушуєте чоловіка.

Обжалування, тяжке обжалування підношу проти вас: ви вбили чоловіка! Ви самих себе вбили, й хочете ціле людство вбити! Все, що велике і праве в чоловіці, ви відкинули й стоптали — хай черви це їдять. Чи сюди, чи туди, вам усе одно: щоб тільки опинитися там, де вас ніщо не дразнить — де ви моглиби наїдатися своєю мізерною гордістю. „Цілуй, цілуй на трупах життя!“, яка гидка ваша пісня! Дотик—одинокий ваш провідник! Мов та сліпа глиста пручаєтеся сюди й туди, де для вас вигідніше: де моглиб ви наїдатися своєю мізерною гордістю. На кожний спротив одповідаєте збішенням. Хто з вами дійшов до кінця? Хто глисту переконав про красу красок, про силу музики?

Той, що вас випустив зі своєї стайні — вас, збутнілих коней, повідв'язував вас од

своїх ясел, той один ізнов приведе вас силою до вузди, й запряже до плуга, й оратимете каміння, де ніщо не вирсте для доброї поживи — щоб ви наїдалися гірким а пісним плодом вашої мізерної гордості.

Чого ви не вигадали, яких дір не поробили у своїй душі, щоб ними втікати перед Тим, котрий держить батіг у своїх руках?

Відступники, чого ви не підіймалися? Ви — життя, що простує до смерти. Знаєте Того, котрий є, а служите тому, що не є. Той, котрий є, творить; а той, якого нема, нищить; не він, бо його немає, але думка про нього й служба, яку приносите йому. І руйнуєте життя, бо служите тому, що не є. Видумали ви слова, та й вяжете ними життя — бодай думаете, що це вам удається.

Феномен, елемент, матерія, ілюзія, сугестія, екстаза, раціоналізм, емпіризм, сензуалізм, номіналізм, субективізм, критицизм, еволюціонізм, індивідуалізм, *ἔν καὶ πᾶν...* Ось ваші видумані слова, сухі — пусті колоси, що пожирають повні, а остаються пустими. *ἔν καὶ πᾶν* — „одно й усе“...

Так! це ваше слово й ваша штука усмерчування. Відвертаєте свій погляд од усього,

вибираєте лиш одне, що вам до вподоби; й обманюєтеся, що в ньому бачите „все“. Алеж те ваше „одно“ не містить у собі ні того „всього“, що одна порошинка в собі скриває. Нема у вас віри, котра ссе життедайні сили з лона безмежно багатого Батька життя, як корінь деревини ссе соки з лона землі. Нема у вас кореня — тому ви сухі. Нема у вас кореня — тому ви галапаси. І коли ще живете, то тільки тому, що ви галапаси.

Відозветься дух, порушиться тайна — мати життя, заграють одвічні струї життя — а ви насміхаєтеся: „це екстаза!“

Прийде до вас Той, що є, почувте сурми ангелів Його, побачите Його славу — а ви цього коротко збуваєтеся: „це ілюзія!“

А краса божого світа і премудрість у ньому — це для вас феномен, механізм, гра... Питаю вас отже: Що це, що є? чим рухаємось, дихаємо, думаємо, — чим єсьмо?

Відповідаєте: „Еволюція!“ — Дорога від нічого до... до Бога?

„Ні! — але знова до нічого!“ — Якжеж це може бути? „Ну, бо Ding an sich — це химера!“ — Так? Чи це не hocus pocus? — А ви кажете: „це критицизм!“

О, дурисвіти! Ви думаєте, що штучним словом можна все осягнути. Ваша штука в словах і тільки в словах, тим задурюєте себе й других. Алеж більша одна порошинка, чим увесь небозвід, зліплений з ваших слів. Та це ваше: балакати й балаканиною жити.

Розторощити, розторощити — це ваша ціль і ваша вмiлiсть. Розторощити — щоб після змислу гордості вашої над усім панувати. „Одно, друге, третє.. дна немає!“ (бо усе розторощене), — так кажете: „Або ні! перше ліпше в дном — що кому до вподоби!“

З моря душі витягаєте коралі й перли, якими люди тішаються і які цiнять, а ви їх розбиваєте об купину вашого каміння, і глузуєте згорда: „Ну і щож? деж тут якась велич? Чи не є все, „*ἔν καὶ πᾶν*“ — чиж не все матерія, елемент, феномен? чи чоловік не те саме, що кожда скотина?“ — „Цілуй, цілуй на трупах життя!“

Пропала ніжність душі — її слово для вас незрозуміле й безсильне, як для глухого пісня. Для вас лише те, що гірке та гостре; хліб і вода, солодкий виноград не смакують вам. „Напитків, напитоків, що в них огонь, таких нам дайте!“ Це ваш щоденний клич — ваша життєва політика. І кінець ваш, як і тих, що впиваються: хитаєтесь на ногах, світ

вам зневірюється — та це ви йому зневірилися в гордості своїй!

Трагедія світа: „во своя приїде и свои Єго не пріяша“. Це трагедія духа. Прийшов Сын Божий, Слово Боже, і не приймили Його; і що дня приходять Його послы, а світ їх розпинає. Аж прийде день, коли бутні піддадуться Йому по неволі.

16 КОЛИ ПРОПАСТЬ бачив я і це, як сунуть у неї проводирі людей, сказав до мене Таємний:

Ти не перший і не останній, котрому я відчинив очі, щоби зріти та розуміти: що глибина й висота, ширина й довжина? Іди й проповідай між братьми твоїми, бо вони сліпнуть! Ратуй, що можна вратувати!—Так говорив Таємний, приказував сердцю моему знова й знова, і я послухав Його, бо Господь огонь вложив у моє серце, щоб я не міг позабути Його слів.

І виступив я без галасу, і промовляв до братів моїх смиренно та сердечно.

Промовляю до вас, браття, з любови — Бог свідком. Не для того, щоб ви дивувалися „ось він говорить щось нечуваного, щось нового“ — лише тому, щоб уратувати того, хто ще шукає ратунку.

Перша й найбільша мудрість та штука в тому, щоби щиро і вповні приймати мудрість божу. Не знаю нічого иншого більш потрібного, без чого годі жити, і раз-у раз те саме мушу вам повторювати: Перша й найбільша мудрість — приймати божу мудрість, приймати щиро і вповні. Здається вам, що це легка річ, бо воно само приходить; здається вам, що це мала річ, бо вона всюди виступає. Але пам'ятайте, що великих річей непомітні початки, а правдива велич якнайближше нас. Перешкода тільки в тому, що „многі глядять, і не бачать“.

Приймати божу мудрість це не що инше, як бути здоровим, мати здорові очі, здорові уха, здорове серце. А що опісля приходить, залежить від цього першого. Все проче — це тільки модифікації — так сказалиби вчені — модифікації здорового серця, здорових очей. А коли серце, очі й уха недужі, то все проче — тільки модифікація недужого серця, недужих очей, недужих ушей. Од кореня кожда рослина й кождий цвіт дістає свій вираз... Я тут говорю про серце духа, про очі духа й про уши духа. Хто щиро і з вдячністю приймає цей дар з божої руки, лише цей може вратуватися. Бо до мети треба бігти, а якжеж недужі й каліки бігтимуть?

О, браття мої, чи ж ліпші штучні зуби, як здорові природні? Чи ліпші окуляри, як здорове око? Природні зуби, здорове око, — який неоцінений дар! яка незрівняна робота! Хто з людей це зробить? ба, хто це й зрозуміє? А наш вік став погорджувати цим, що нам природа дала! Більше полюбили люди штучні зуби, як природні, й помальовані окуляри, як здорові очі! Та не про сили тіла я тут говорю, але про силу духа. Більше полюбили люди штучні викрути й слова, як природні течії духа. І так у гордості своїй стались вони комедіянтами: самі себе беруть за чуба, і ніби підносять себе й у рівкидають, як непотрібне сміття... Тих самих природних підпор, котрі словами відкидають, руками ціпко держаться, бож годі воювати проти природи, не приймаючи її сил. І так їх робота марна й облудна, як тих крикунів ярмаркових, які що инше кричать, а чого иншого хочуть.

О, браття мої, не замулюйте джерел своєї душі! Не перекопуйте за глибоко врожайних покладів вашої душі, бо попсуете лад божий, і душа ваша накриється верствою неврожайною, а ви згинете в своєму вбожестві!

Щож вам по людській мудрості, по тих незчислимих думках, які одна одну

з'їдають, якi ви здобуваєте так, як млинар свою муку?

Нащо мука, коли нема здорового жолудка, що перетравивби її? Ваші думки — зерна — падуть на неврожайне поле — в дебру, котрої дном каміння, а накриттям темрява, і в лоні її царить холод. Що може тут доброго та красного вирости? Чи ви не бачили бульби, що вироста в пивниці: яка вона миршава, без сили, без барви, без цвіту?

Нащо вона здалась? Ось такі рослини вашої мудрости у вашій душі — бо ваша душа добра камяна, темна, холодна.

Знаю ваше облудне слово: „Боїмося трійливого зілля й галапасів; тому мусимо обчищувати нашу природу!“ — Боїтеся трійливого зілля й галапасів? Не тямите притчі про „пшеницю й кукіль“? Ліпше, щоб кукіль разом із пшеницею виріс, аніж щоб вириваючи кукіль, також і пшеницю повиривати. Бо чи пшениця красна, чи менше красна, всеж таки вона зерно, з котрого буде хліб — а без зерна немає хліба!

Отже знову повторюю вам те, що вже повторював: Прийміте божу мудрість — дар божий. В тому перша мудрість, в тому зерно життя.

А там чому ви про це не памятаєте? — хтож з людей може неприняти своєї природи?

Всі процеси, що ведуть до витворення свідомости, думки, чуття, є нам природою дані, і ми супроти них безсильні. Для нас вони темрява, та самі в собі вони бездонна мудрість.

Чи не бачите, що чоловікові годі инакше жити й мудрувати, як приймаючи свою природу? Колиж мусите прийняти свою природу, то прийміть її в цілості, з подякою.

*

І коли я оглянувся довкола себе, легко почислив тих, що мене вислухали до кінця. А товпа розбіглася мінати своє золото за чужі химерні дзеркальця... „Mundus vult decipi!“

17 НОВОСТИ ХОЧЕМО! великої новости — нечуваної! — Так щодень кричать ті многі, ті бундючні на словах, а миршаві в душах — ті, котрих душа всохла, й не розвивається, не переходить у листя й цвіт, а там знов у сімя; і не тріпочеться в їх душі безнастанна новість.

Так кричать ті, що не мають у собі життя, в якого струях новість і свіжість не переводиться. Ні таємна небесна роса, ні рясний небесний дощ для них непригожі — не принесуть їм вони новости життя, того

чарівного руху в колі. Бо чи ж камінь заво-
рушиться від дощу? чи стане в ньому
життя прокльовуватися? Їх душа накрита
кам'яною, неврожайною верствою — сокири
та динаміту вони хочуть, сокири та дина-
міту — щоб вони пробивали та розсаджу-
вали закостенілість їх душі: щоб у їх душі
насталася зміна. Вони хочуть великої, нар-
котичної новості.

І вганяють за тим, знаходять лік на
десять днів, або на десять літ, щоб опісля
найти себе під румовищем іще гіршої
руїни...

*

Ось нова новість! Новість опьянююча, що
кожному дозволяє думати, як хто хоче —
як кому до вподоби.

Слухайте, люди: Ви — малпи! „Чоло-
вік“ це мітичне, фантастичне слово, а річезе
слово „малпа“ — чи гориль, чи орангутан,
не йде нам про відміну. Ось як воно було,
як усе сталося:

В почині було — от ліпше про це й не
говорити, бо хтож його знає!? — та в часі
своєму була мати всього світа-життя: роз-
жарена мрака матерії — правдиве пекло.
Отже нашою матір'ю пекло, а не небо! І стала
отся розжарена мрака гуснути й вертітися,

й одірвалася від неї одна вогниста куля, а з тієї кулі знов відривалися нові, менші вогнисті кулі... Так повстали Нептун, Уран, Сатурн, Юпітер, Марс, наша земля, Венера й Меркур з усіми своїми чадами-місяцями. А з того, що осталося, витворилася найбільша куля — наше сонце. Так повстала наша совішна система, і так же повстали всі інші, які тільки є в просторах вселенної (чи їх є скінчене, чи нескінчене число, діточа річ про це перечитися, бо це тільки наша уява!). Все воно сталося само собою — без Бога, бо пощож приймати якихось там богів, коли все дуже красно можемо собі вияснити без богів.

І стала земля остуджуватися, бо це вже такий закон, і стали тут і там порушуватися нові хемічно-фізичні звязки атомів — стали порушуватися рухом новим... Так на землі з'явилося життя. В почині так було, хоч це нині для нас непонятне, бо нині сильний огонь убиває всі зародки життя раз на все. Вправді: закони природи є вічні, незнищимі, й не припускають виїмків — як отже в почині малоби діятися щось такого, що вині після законів природи немислиме? Як з перепаленої матерії в почині витворилися зародки життя? Та воно якось мусіло статися, бо инакше требаби приймати чудо — сотворення, Бога, а це противне науці, бо ми Бога не бачимо, в досвіді не знахо-

димо, а без Бога все собі вміємо як слід з'ясувати.

В дійсності річ мається так, що те, що ми в досвіді спостерігаємо, що нам кажуть наші змисли, — це лише марний привид, а справді мертва й живе — тобто: анергійне й ергійне — не різняться: життя проникає цілу матерію, чи вона остуджена, чи розжарена, як з почину була. Про це свідчать рішаччі позначки. А вже з почину земля була розжарена, як собі годі й уявити, а прецінь з неї вийшло життя — вповні природно, само собою, без Бога. Ось так стає ясным, як з розжареної земської кулі могло розвинути життя. А там: кому наша думка не до вподоби, хай думає, як хоче. А вже живемо в часах „вільної думки“. Тількиж це певне, що ніякого Сотворителя нема й не може бути!

Перші живля на землі були прості. І розвивалися вони, приміювались до умовин життя, й щораз то нові спромоги та органи собі здобували в невмолимій „боротьбі о ествування“, й переказували їх (родженням) своїм нащадкам. Так найперше була боруля, а по ній блястуля, опісля гаструля — опісляж уже не штука!

Як море десь висохло, так риби на сушу поманджали (хоч воно нині так не є, але тоді так мусіло бути, бо якжеж инакше?),

і паслися мов корови, аж вкінці поступово, мало-по-мало коровами й стали.. У воді ри-бам не доскулювали мухи, отже й не потреба їм було такого хвоста, який собі здобули на суші; а з плавців витворили собі риби ноги з копитами, бо це було для них на суші по-трібне; і т. д. Ось так усе розвинулося — і рожа й голуб і слон і малпа і т. д. — з од-ного спільного пня: з пра-пра-борулі — з тої нашої правдивої пра-праматери Єви. Так ви-творилася доцільність у природі — внаслідок „боротьби о єствування“. Так око й ухо й усі органи живих єств повстали дорогою поступового розвитку — розвитку без меж.

Колись наші пра-прадіди були малпа-ми, але що добре боролися о єствування, то здобули собі — поступово розвинули — роз-зум і мову й людські звичаї. А коли ми нині добре боротисьмемо о єствування, то поведемо розвій природи ще висше, про що нам нині лише мріяти — до.. до „над чо-ловіка“.. Аж це буде Бог на землі, аж тоді настане рай на землі! Инакше скла-деться мозок чоловіка і чашка, і що для нас нині непонятне й навіть суперечне, тоді стане для нас зрозуміле й правдиве.

Може це для деякого й немиле, та це чиста правда. Тільки непросвічені й стра-хуни нині инакше думають, а люди науки знають, що воно так мається; колиж декотрі

з них инакше говорять, то тільки тому, що вони запроданці з нечистою совістю.

— — — — —

Загув такий вітер по душах нинішнього віку, й ехо відізналось: „Чудове! чудове! Аж це нас вповні визволяє від одвічного людського опира, від одвічної людської химери — від т. зв. Бога!“ І одні потішаються: „Аж тепер настане правдива рівність на світі — між рівні не тільки між собою, але й з цапом, з кертцею, з кождим червом! Ходімо цілувати нашого дядька — горіля й нашу прапрабабуню — борулю!“

А другі потішаються: „Аж тепер наше висше право ясне й незбите! Ми вже надлюди — а инші люди ще тільки малпи смердячі!“...

Як кому до вподоби. „Mundus vult decipi!“ Так! „Mundus vult decipi!“ Подобається людям, хто убрався по чудернацьки, й витанцьовує штучно, хто зображує й оповідає байки — неімовірно після божих постанов, а імовірно після людських мрій. Люди — любителі карт і всіх ігор, — більше вони люблять свою видуману дійсність, дійсність, котрій вони диктують закони, як дійсність божу. Хотілиби перелицювати дійсність божу на свою видуману дійсність, бо люди заєдно хочуть володаря, який їх слухавби, а не вони його...

18 ПРОПАЛА СВЯТІСТЬ життя — святе почування! А це вчеві зробили: убрання, в яке зодягнув нас Творець, вони на порох сточили... Ігра та ігра! порох та порох! піна та піна! рhaeпоmenon та рhaeпоmenon! Немає скали, немає моря, що важить та тяжить, і годі його рушити з місця, але треба коритись йому.

Марний наш вік і світ — який він легкодужний! А тут кричить: „О, ми зрілі! ніхто нам не дорівняв!“ — Так, ніхто не дорівняв тобі в плиткій автосугестії! На божій світ ти глядиш, як у кінотеатрі на пролітаючі образки — і хоч і могучий володар там виступить, ніхто не повстане з місця, не поклониться з пошаною, бож це тільки образець, що виступає лише для забави глядачів... Дух матери, що має родити, дух поваги й боязни перед висшою силою опустив тебе. І до всього ставишся мов дитя до своїх паяців: то крутить їх за вухо, то копає, то каже їм танцювати — паяц же, як стояв, так стоїть, а дитині здається, що він її так і слухається... Пропала святість життя — святе почування!

Ах, браття, не розбирайте божого світа безоглядно, бо це сквернить душу — відбирає їй святість! Є речі, про котрі годі говорити з дітьми; є речі, про котрі годі говорити й зі старшими;

всюди потрібний згляд, бо коли підвалини хати розбираеш, то верх хати сам собою западається... Хто божий світ безоглядно розбирає, цей zarazом безоглядно рве коріння своєї душі. Діточе це вдоволення, з нього дитина виростає, й опісля стидається його.

А такими стали люди мого віку! Кричать про закони, безупинно кричать „закони й закони!“ Але це в їх устах лише стільки значить, що в устах дитини: „паяци мої, мої вічні, незмінні паяци!“ По тім можна топтати й танцювати, воно не озветься... Лише тут для них є закони. А де треба голову схилити й коліно пригнути, чому треба весь змісл душі своєї посвятити — о, там уже законів немає! Там ігра та ігра — довільна гра, як хто хоче! *Phaenomenon, docta ignorantia!* Чиж це не щоденна пісня „вченої“ нинішньої вулиці: „Бреше свідомість, бреше! Нема ніякої „свобідної волі“ — все ділає чоловік з внутрішньої кінечности! Ланцюх причин безпереривний!.. Нема ніяких богів — ви свободні! Можете робити, що хочете!“

Docta ignorantia? Агностицизм? А ось навчаєте про найтайніші речі! Не мовчте! Але навчаєте так, як вам до вподоби.

• Чиж можуть такі зрозуміти ціну й велич святости життя? Чи можуть знайти Бога? такі, що перевязали собі очі, котрі

зрять божество; такі, котрі піском замулили собі вуха, що божу мову слухають; такі, котрі засушили своє серце, що на божій ціні розуміється. Ах, не заграє божої таємної пісні душа, в якій божі струни розстроїлись! Ні вовки в лісах, ні воли в стайнях не дрожать перед Богом, бо не знають відвічної скали й моря буття. „З того, чим серце повне, говорять уста“.

Пропала святість життя — пропало святе почування, яким відзначалися всі святці, — генії чесноти, що кожду пилінку за божого посла приймали, і про Його всесильну волю випитувались. А тут у нашому віці сидять люди в божому світові мов у кінотеатрі: все для них гра образів, гра лучів і тіней, з яких можеш сміятися, з якими можеш гратися, які можеш критикувати, як хочеш... Це воля-сваволя нашого віку! Замість геніїв чесноти стали тон життю надавати „генії“ крику й беззаконня. Їм дурне, що хочуть; їм велике, що хочуть, їм марне, що хочуть... бо вони відпали душею від божества, і душа їх котячою душею стала — душею котиків, що граються мітлою. „Цілуй, цілуй на трупах життя!“ Це їх п'яна пісня.

І обняв мене ляк, коли я пізнав легкодушність і плиткість там, де малаби бути

глибина — в людських душах. При кожному слові, яке маю сказати, я наче мати, що має родити: такий страх, така повага мене проникає. Знаю й прочуваю, що переді мною море бездонне й безкрає — море змислу. А мені про нього говорити!

О, Господи! Колиб я міг про Тебе не говорити, колиб я міг про Тебе лиш учитися — вчитися від кожної порошинки, що вийшла зпід Твоїх рук!

19 ПІЗНАВ Я ГРОЗУ, над яку більшої немає. Це порожнеча небуття й повнота буття. Я живу! Ось це та гроза. Свідомість, очі, уста, руки, жили, мозок — що це? звідки це? чому так?

Прийшли дві глибокого зріння, коли я бачив, що жити життям божим — це цвіт красний і запашний, а жити земним життям — це гріб, де труп розкладається.

*

Бачу Тебе, Господи, бачу, як сонце на небі, як хмари над землею, як воду в ручаї, як цвіти в огороді — так ясно, так живо, так само. Ах, як я міг колинебудь усумнитися про Тебе й на хвилинку? як я міг осліпнути? не бачити того, що всюди головне, що всюди проявлюється й усіми знаками потверджується: як я міг колинебудь не бачити божества?

Чую Тебе, Господи, чую, як вітер
могучий, як морські хвилі, як дзвін на вежі,
як соловія в гаї... Ах, як міг я колинебудь
Тебе не чути й на хвилинку? Як міг я оглух-
нути? не чути того, що найсильніше, що
всюди голоситься й усіма мовами говорить:
як міг я колинебудь не чути божества?

На що тільки гляну, всюди Тебе бачу
й чую — знаю про Тебе так певно, як і про
себе самого. Хто очі зложив? Хто очі зложив?
Хто вставив сочку до ока? хто роз-
тягнув занавісу перед сочкою для управль-
нювання приступу світла? хто провів вузонькі
рівці для сліз, щоб ними вікна нашої душі
раз-у-раз змивалися?... Хочби лиш одно таке
око було у світі, я так певно знавби, що воно
не повстало випадком, як знаю і це, що
камінь не може говорити. Але я й сам такі
очі маю — яка гроза! хто мені їх дав? хто
мене зложив? Хто вимірив доцільність
у всьому, що живе? Хто вітхнув життя в пе-
регорілу землю в її народинах?

Він — Господь буття, Творець живий
і розумний!

Він знає про мене — про кожний рух
могого серця! Він тут — Він бачить мене!
Він — Господь буття, Він — Невимовий!

Дрожу, о Господи, коли гляджу на діла
рук Твоїх! Що певніше, як Ти? Що більше?

А Ти мене бачиш! Ти мій суддя перший і останній! Ти оставив свій підпис на кожній речі, з якою мені стрічатися! Так, знаю: для своєї слави сотворив Ти небо й землю — не в вони Богом, тільки ділом Бога!

Ворухиться дух мій до дна, кидаюсь на коліна — нікого й нічого не витав я так, як Тебе! Витаю, о Господи буття! Витаю, скало буття! Витаю, море життя! Отче Святий, хай буде воля Твоя свята благословенна!

Твій я образ, Твоя я дитина — Отче Святий, Отче Святий! Хоч Тебе діткнутись не можу, хоч Тебе обняти не можу, Тебе я бачу, як сонце на небі — так само; Тебе я чую, як вітер над землею — так само.

Упали всі занавіси з душі моєї, що заслонювали Тебе. Кожда точка в серці моєму — це ухо, що Тебе чує; і кожда думка в душі моїй — це око, що Тебе бачить... Ти так повелів, і сталося.

10 ЯК ПІЙМУ СЕБЕ самого, як пійму, що те, що було свідоме, забулося — сидить воно в душі, а годі його відшукати, відпорпати, аж само в свій час з'явиться?

Наша душа мов земля, що на весні пухтіє й тає, і родить, чого в зимі не було між вствующим. Цвіти, де ви були в зимі?

Зимою земля замерзає — неврожайним каменем стає.

*

О, Господи, чи ж це зима приходить на мою душу? Що вчора переді мною стояло, і ввесь світ осяювало, це я нині трачу. Бачу, як зникає мов тінь, та не можу його завернути, задержати.

Очі мої, що сталося з вами? Уха мої, що сталося з вами? Що правда — що обман? Чи це, про що ви мені вчора свідчили? Чи те, про що мені нині свідчите? Що тінь скали — що скала? Чи ви так граєтесь зі мною? з бідною моєю волею сліпою, що хоче правди й добра, а сама не видить, і за вами йти їй?... Господь живий став для мене мов казка, мов сон! Ах, горе мені, я Господа трачу — я себе самого трачу: не той я вині, що вчора; нинішня моя свідомість виповідає війну вчорашній моїй свідомості. Яке я химерне єство — як зміваюся! Виджу й розумію: дух філософів напосівся на мене, опутав мене, а я став підвласним йому — як той, що ступить на вітер, стає підвласним вітрові: не годен він вітру спинити.

Зимний розум мов гадюка сичить:

Не будь легкодушний! Не бери сну за яву, а яву за сон! Чи ж мало було таких, що клялися „бачу, як сонце на небі, й життя

своє віддам за це!“ — а ти готов присягати якраз на противне. А чи ти зрозумів наскрізь, чи бодай усесторонно обдумав це, на що готов ти присягати? Чи звісна тобі непохитна різниця між привидом а дійсністю? Приглянься добре сонцю — це лише матерія; приглянься добре вітрові — це лише рух матерії; приглянься добре рожі — це тільки матерія, що раз так уложилась, а раз инакше. А деж Твій Бог?

Що ти вчора бачив і чув, це тільки полуда, тільки тінь... Як би це була дійсність, ти бачивби це й нині! А нині бачиш ти тільки сумніви й непевність: бачиш сонце, та не бачиш божества; чуєш голос дзвону, та не чуєш голосу божества... Кудиж поділося божество? Твій Бог — це Твоя власна тінь, на диво побільшена — тінь чоловіка за місячної ночі, тінь людської свідомости, коли вона виривається зпід правил сухої дійсности.. Що отже скала буття, а що її тінь?

*

І сказав я: не хочу задурюватися, хоч би прийшлося мені й життя жертвувати!

О, корене буття, нідро вселенної, матірня сило! Чимнебудь ти єси, яканебудь єси — чи видюча, чи сліпа, чи добра й свята, чи примхувата й безоглядна — до тебе хилюся, тобі посвячую свою душу. Нехай

буде для мене, як воно є в тебе! Жертвуюсь тобі — всеж таки ти мати! Не хочу собі догоджувати, хочу тебе відшукати! Хай буде, як буде! Жажда мене морить — щоби злучитися з тобою!

Смутку мій, смутку! гірка непевносте! Огні ви пожираючі — ви сумніви мої, гонителі мої! Ось горю... Палиться й валиться храм душі моєї — руїни, самі руїни остаються мені. Вбогий остаюсь — мій храм, мій дім у вселенній валиться.

Як кождий погорілець, що наочно тратить надбане майно, я в смутку та в розпуці, і не можу собі допомгти. Смерть і життя борються в мені — всі сили, всі огні, всі хвилі.

Мамо моя, мамо людська, не знай, що діється з твоїм сином! А ти, мамо людських душ, поглянь на моє горе, й спаси мене — покажи дорогу до себе!

21 МОВ ДЕРЕВА, брати мої, мов дерева вийшли ми з підземної темноти, й темнота підземельна піддержує нас, щоб ми любувалися сонішним світом. Корінь нашого буття мов корінь усього, що любується сонішним світом, — у темноті він скритий. І колиб деревина мала свідомість, та глянула на себе, не бачилаби свого кореня. От дається нам жити — й стільки! Темнота

придає нам сил до життя, а ми не знаємо:
як? де? чому? нащо?

*

Прийшли дні, і став я жалуватися
й тужити зачерез долю синів землі, моїх
братів, звязаних зі мною болями своїми,
шляхами своїми, непевностями своїми.

Брати мої, кому пожалуюся? вам? —
а ви мені? І що нам прийде з того? Я Того
шукаю, хто із землі нас вивів, а на ній по-
селив — мов ті дерева. Я Того шукаю, хто
з темряви нас вивів, а поселив нас у ній
— мов святойванські комахки. Йому я хочу
пожалуватися, щоб Він сказав мені рішачче
слово — мені й вам! А він мовчить! Чи
Він не дбає про нас, чи не в силі говорити?...
Яке моє горе — моє й ваше!

Початки й кінці — божі, лише середина
наша. А дух наш рветься до початків та
кінців — до темряви без меж. Кажу йому:
Мовчи, перестань! А він, мов вязень у тюрмі,
заєдно мріє про широку волю. Безсильне
моє слово, не зупинить його. Мури він про-
биває голими руками, кровавиться люто —
ах, яке це горе! яке страждання — брати мої —
страждання моє й ваше!

Чи ж не краще рости, що любить сонцем,
а не думає, як усе сталося? Чи

Не краще звірині, що любить свій день і місцем, а не дбає про це, що дальше від цього? не торгають їх серцець огненні кліщі: що? як? звідки? куди? нащо? Свій вік скінчать, свою дорогу перейдуть — а ми заєдно тільки шукаємо дороги, кудю нам пітиб, і віколи ми не при своїому кінці, лише завжди при почині. Ах, ми недокінчений, неповний твір: за великі ми для землі, за малі для вселенної..

Браття мої, браття мої, сини трагедії! Переслідуємо ми всяке живло у світі, тож і нас усе переслідує. Все в нас понад міру. Трагедія — наша мати.

22 СТАВАЙ ПЕРЕД СУД, Творче життя, перед суд Твоїх власних дітей! Ти поставив нас суддями на світі, суддями в бутті — ставай перед нами на суд! Чи ми зле робимо й нечемно, коли й Тебе перед свій суд кличемо, — хто нам це скаже? Ти нас сотворив суддями буття — і не визначив нам меж. Судитимемо Тебе по тому, що знаємо, по тому, що ми бачили в світі, й по тому, що Ти вписав у наші серця.

Як це Ти поступаєш у світі? Противне це нашому серцю і для нашого розуму непоятне. Більше Твоєї праці й штуки, як хісна з тієї праці: більше розумного пляну в уладженні живого ества, щоб воно могло

Щось зробити, — більше, ніж вартости з тієї праці. А так чоловік не робить! Бо й щож світові з того, що дрібонька комашка свою коротесеньку дорогу по світі перейде, а стільки вкладу мудрости її будова пожирає?! Ввесь людський рід не витворив, і не витворить, ані одної живої комашки — такий у ній вклад мудрости й штуки! А скільки цих Твоїх комашок гине, і не зачавши своєї дороги! Який Ти розтратний! Колиж міг Ти міліярди атомів зібрати в одну предивну цілість, то мігби й не розтрачувати своїх творів. Яка непослідовність у Твоїй доцільності!

Що чоловікові з того, що Ти вжив такого безміру премудрости, щоб його збудувати, коли його життя марне — коротке й нужденне, повне всякого горя й нещастя?! Лябінт премудрости людське тіло... Та нащож Ти будував оті очі, вуха, руки, безліч м'язів, нервів, доосередних і відосередних, уміло повязаних, уміло через отвір у кості проведених, у кістяних посудинах уміло хронених, по тілі уміло розгалужених...?

Щоб люди мордувалися взаємно? Щоб погорджували Твоїм даром? Чи не мудріші Твої орудники, ніж ціли?

Чому твориш, чому визначаєш сотворінню ціль, щоб любувалося сонішним світом, а не доводиш сотворіння до тієї ціли:

тратиш їх безоглядно?! Даш очі, щоб видіти, а видження не даєш; даєш життя, щоб жити, а жити не даєш! Чому дозволяєш виломлюватися своїм цілям: оку, щоби поцесулось, хоч іще потрібне? тілу, щоби гнило й розкладалось на живому ґвстві?

Чому дозволяєш мучитися всім сотворінням, а найбільше цвігові Твоїх діл — чоловікові? Во хтож тільки страждає, як чоловік? Не бачив я сліпих вовків, або голубів, ані без ніг — коли горе прийде на них, коротко треває; а чоловік, вінець сотворіння, всяким лихом карається, ще й сам себе карає.

Ти мігби охоронити чоловіка від усього злого, тиж твориш майстерні очі й уха! Ти мігби — чомуж так не робиш? Чи не так Ти ділаєш, як тая дитина, що через цілий день ліпить з болота фігурки, до них промовляє, посвячує їм цілу свою душу, а нараз в одному моменті ногою топче всю свою працю й муку?..

Жорстокий Ти, жорстокий без міри — як виправдаєшся? Немилосердя, жажду крови поставив ти черевом життя: Твої сотворіння взаємно пожираються, щоби жити, — бо це їх пожива. Мушки з'їдають черви, птахи з'їдають мушки, яструби й орли з'їдають менші птахи — а чоловік усе й себе самого.

Лев дре на кусні свою жертву, змий дусить свою добичу — одно мусить гинути, щоби друге жило. Безоглядність, жорстокість, лють, дикість усюди — грізна, страшна. Чи ж годі було инакший світ зладити? Марний чоловік невдоволений Твоїм світом! Так, Творче життя, це страшно й казати, але воно правда: ми невдоволені Твоїм світом! Сумув чоловік, нарікає й на день своїх народин, проклинає світ і життя — навіть себе самого. Як Ти міг на це дозволити? Ти міг ліпший світ сотворити, ти ж твориш майстерні очі й уха! Чому ж не сотворив? — Чому якраз такий світ Тобі сподобався такий: повний премудрости й немудрости, дбалости й недбалости, пісень і прокльонів?!

Чому Ти дав нам, людям, знати про якийсь кращий лад і закон, і приказав нам стреміти до нього, а в Твоїх ділах його немає (тому ми й нарікаємо на Тебе!)?

Ах, сильніща на землі кропива, як пшениця, що нам хліб дає! Хабаззя всюди повно, хоч ніхто його не садить, хоч чоловік і бореться з ним. Та хабаззя вивінуване усім для відпорности. Все, що лихе, лекше живе на світі, як добре й цінне; здатне воно дуже до оборони та до розросту.

Святі закони, які вписав Ти в нашої душі, — яке тяжке їх положення! Вони мов зерно пшениці між хабаззям. Яке лихеньке

їх вивінування! Вони мов якась мрія, мов слабеньке павутиння — а люті закони мов буря. Як це так годиться, коли Ти святий? Гріха не караєш, а коли й покараєш, то якось так, що заєдно йде між людьми суперечка: чи це доцільна кара? чи тільки марний випадок? Чи отже Ти наш суддя? Суддя повинен властю користатися, щоб ніхто про неї не всумнівся.

А праведники гинуть на землі, гинуть опущені й безраді, гинуть для примхи грішників — Ти не обстаєш за ними. Чи отже дійсно Ти розрізняєш гріх і заслугу? Чи може це тільки людський обман?

Не лукавлю, але всі думки по щирості розважаю. А може ми є тільки дітломолітки, і рукавицю, Твій світ, надягаємо на ногу, та думаємо: „От річ не до ладу?“ Ах, але як нам довідатися про Твою міру?

А може вас є двох: Добрий та Злий? Так бийтеся самі між собою, а не на наших хребтах! Бо в чім ми, нічого, моглиби придатись вам у тій борні? Коли буття не тверде, хай не будується на ньому нічого. Пощож будувати, щоб тільки побільшувати руїну?

А деж Ти сидиш? Легко було старинним говорити про Твій престол на Олімпі та на зоряному небозводі; між телеграфу-

ємо по всіх світах вселенної, а звідтам нам відповідають, що й там Тебе немає. Деж Твій дім? Де Ти?

Мовчиш, мовчиш, Творче життя! і перед судом мовчиш? Коли Ти живий, прости; колиж Ти не розумієш моїх думок, то я невідвільний. Але мене переслідую думка, що Ти... Ах, чому мовчиш?... Може Ти не в силі говорити? Може Ти не бачиш, не чуєш — нічого? Може лиш нам, людям, томитися химерною свідомістю? і моритися сизифовою працею?

23 НЕ ПЕРЕВОДИТЬСЯ між людьми думка про Бога живого й святого, Творця неба й землі, великого судді людського роду. Це святощі людські — найбільші святощі, які між людьми можуть бути. Чиж обійду їх?

Ставайте перед суд людського розуму, святощі людські! Не святощі дикунів, але святощі найкращі на світі, про котрі каже історія: „вони вершок чистої віри“; а самі ви кажете про себе: „ми з неба — ми слово Бога живого“ — ви ставайте перед суд!

Так, ляхно мені це робити, бо я в цих святощах виховався; вже змалку наказували мені люди: „не будеш ставляти себе понад ці святощі, бо не годиться їх судити, бо це вони все й усіх судять!“ Та я попав у ру-

їну духа, ратуюся, як можу. І власне серце собі вирву, щоб тільки перевірити: де я знаходжуся в бутті? куди дорога?

*

Якжеж це мало бути? Двічі Творець творив, і завжди найкраще сотворіння зрадило Його: сотворив ангелів, і многі зрадили Творця, Його ворогами стали, й пекло заповнили... Сотворив Творець чоловіка й жінку на землі, і зрадили Його, прихилилися до першого зрадника — Сатани.

Вибрав собі Бог народ на землі, Ізраїля; а й Ізраїль зрадив Бога, розпняв Сина Божого.

Бог став чоловіком. — Величаве це, чудове! Але... Ах, розум, людський розум, скріплений природними науками, глядить на це мов на казку. А світ, а життя? Коляться люди, грішать, божеволіють — як і передше. І деж спасіння?

Отже невдача по невдачі! Та як це? Невдача Премудрого, невдача Всемогучого! Чи не повстав гріх проти волі Творця? чи не повстало пекло проти волі Творця?

Пекло — місце вічного прокляття й горя! Вічного! Чи Ти тиран-чоловік, що щастя своє пє з нещастя своїх ворогів — як кождий вовк? Ангелів не знаю, бо я ангелом не був і з ангелами не жив; але чо-

ловіка знаю: чи спроможний чоловік з погляду вічності вірно просудити кождий свій рух (і навіть рух серця), а за кождий свій рух йому відповідати перед вічністю?! Якжеж можнаби розжарене залізо голими руками кувати — замість молотом? непригожий тут орудник до ціли!

Ласка, Твоя ласка спасе нас — „що не можливе в людей, це можливе в Бога“. Так, це широке, потішаюче слово — але всеж таки останеться пекло й нещасні в ньому: на віки! Ні, не маю сил зрозуміти цього. Щож станеться з тими міліонами, котрі й не чули про „добру вість“ ласки? Чи й тут згодишся на таку розтратність, яку припускаєш у царстві цвітів і насіння: міліони викидаєш з руки своєї, а тільки сотки добігають до ціли? Алеж люди не цвіти, тільки свідомі ества, які Ти сотворив на свій „образ і подобу“...

І мав бути рай, первовік землі (а хоч не землі, то бодай чоловіка) без смерти, без порока, без жорстокости — а книга землі, записана кістками погинутих звірів, каже: що жорстокість і смерть володіли на землі вже з первовіку... Як це погодити?

І мав Творець з нічого створити небо й землю... Та як це поняти? З нічого вийшла матерія? З небуття — буття?

І буде воскресіння тіла — котрого? Атже людське тіло щораз змінє свої це-голки. І цеголка, що була частю в тілі од-ного чоловіка, опісля, перемелена на порох, стається частю тіла другого чоловіка. Якжеж двох-трьох людей поділити спільним їх тілом?

Мовчиш, мовчиш, Творче життя, Творче свідомости, котра питається! „Мають про-років“ мав Ти про людей сказати, та я — я, о, Творче життя, я зі школи пророків! А по-топаю в темрявах, і бю головою в каміння, що сторчить по дорозі.

24 ЗНАЙШОВСЯ Я на межі цих, що говорять „Бог“, і тих, що говорять „ніщо“. Бачу, наставився дух мій піти в країну цих, що кажуть „ніщо“. Є частина людей, котра всякий змисл у природі уважає за обман, а загал людей усіх часів за дурнів (бо вони вірять у змисл природи).

Прийшли такі дні, і мене дух запро-вадив у ряди тієї частини людей.

Знаю і розумію: коли Бога немає, то немає ніякого змислу в природі. А що нам здається змислом, це тільки ща-сливий, але сліпий, випадок. Випадок — бо чимжеж може бути більше? „Немає Бога“ — це лише стільки значить, що Бог не видить,

не чує, не розуміє — що Бог не є Богом, тільки громадою відвічного сміття. Громадою сміття — бо чимжеж може бути більше?

Є частина людей, котра все, що позазміслове уважає за обман, а загал людей усіх часів за дурнів (бо вони вірять у позазміслове — в те, що каже розум у суперіч тому, що кажуть змісли). Коли я вже знайшовся в рядах тієї частини людей, то хочу бути вірним товаришем.

Коли Бога немає, чимжеж може бути світ більше, як громадою сміття? Відкидую всяку позасміслову єдність річей світа, бо колиб не так, то чому я мавби відкидувати Бога? Змісли мені кажуть лише це, що світ — громада сміття: збиранина, мішанина всього можливого, а все сліпе. Отже все діється сліпим випадком. Назвіть це „сліпою конечністю“, а всеж таки її витвори це тільки сліпі випадки, бо слігий випадок — це (й тільки це) заперечення розумової доцільности. Всяке ділання, в яке розум у ніякий спосіб не вклав свого пляну, своєї доцільности, — це тільки сліпа випадковість.

Але що діється сліпою випадковістю — як це розумом передвидіти, впорядкувати, заналізувати: як це зрозуміти? Хто може передвидіти, як земля підчас посухи потріскає: які фігури потворить? Так, це розумію:

де розуму немає, там його годі й знайти. А коли Бога немає, то в світі немає розуму. А коли в світі розуму немає, то для нашого людського розуму в світі остається ніщо. Так, коли Бога немає, то замість „Бог“ треба говорити „ніщо“.

— — — — —

Примара обману переслідує мене: все обман, усе обман од α до ω . Не стану на половині дороги, хочу до кінця дійти. Хочу випити чашу до дна. Чомуб мені дуритися, що кінець кращий, як це місце, де знаходжуся?

Все обман, усе обман!.. Ах, на чому опруся? Розбитий мій дух, змелений на порох тяжким млинським каменем цього світа. Та чиж це той стан, якого я шукав? Чи для такого зиску покинув я Бога, який був світлом і єдністю моєї душі? На кого відключуся нещасний? бо я стратив Бога, а шукаючи й забув, чого я шукав. Чиж не шукав я кращого світла та єдності — а дійшов до руїни життя-буття!

А всеж таки світ не руїна! Рожа родить рожу, чоловік чоловіка; маса притягає масу, дух шукає єдності й цілоти. Отже також джерело світа не руїна, не розбиття, але з'єдинення сил до будови.

Ні, пустий обман не міг життя зродити! Є скала буття, а не тільки її

тінь. Є сили повні й важкі — та які вони? Видючі, чи сліпі? Що тут привид, що правда? що тінь, що скала? Ось відвічне людське питання — гостре мов меч. Ось „камень преткновенія!“

*

„Камень преткновенія“!

Чи ж не ліпше обходити його довкола, коли не дане нам висадити його?... Ignoramus et ignorabimus! Чому отже мені мучитися: щоб літати, коли люди крил не мають? Пуста річ, пуста ціль. Нехай собі буде скала буття, яка хоче — не нам про неї знати та дбати. Ні Бог, ані вічність, ані дух — не наші речі. Чи не божевільний був той, хто їх вигадав? Нам тільки жити у своїй кутикові, в своїй мушлі — спокійно й радісно. Це наш дар...

Ах, ні, ні! Ми не глисти, ми не слимаки! Хто раз сказав „вічність“ та „Бог“, для цього вже його мушля за вузька — його домом сталося всебуття. Не можу зректися вічності, бо без того я пропавби вже тут на землі. Бо і щож має чоловік більше від крокодила, льва та малпи, чим перевисшав крокодила, льва та малпу? Так, знаю й розумію: те „більше“ — це позазміслове: те, чого вже немає й чого ще немає; те, чого не видно, а воно є. Память і розуміння цього спасає чоловіка.

25 ДУШЕ МОЯ, душе моя, які наші турботи! Сум нас з'їдає, піт обливає, кров з нас спливає — та викруту нема: ціль треба знайти, правду треба знайти — світло життя.

Душе моя, душе моя — що ти? Я й тебе не знаю, самого себе не знаю! Що ти єси, свідчить про це кожде моє слово, кожда моя думка. Та чимжеж ти єси? чи ти не єси всім отим світом, який я ділю на „зовнішній“ та „внутрішній“? — Так довго я про це й не думав, а чиж не це вершок знання? чи не це двері, крізь які всі шляхи ведуть?

Це певне й незбите, що сонце в мою голову не лізе, коли його пізнаю, немає в мені ніяких „зовнішніх“ річей, лише мої власні в ражіння. Ось ключ чарівний, що всі тайни відчиняє! Всі речі це лише мої вражіння, ввесь світ це тільки мій власний витвір... *Евѣрка! Евѣрка!* І вічність і Бог і дух — це лише мій витвір, лише мої ідеї. Родження й смерть — лише *phaenomenon*; усі речі — лише *phaenomenon*! Доцільні конструкції в природі — це лише витвори мого власного розуму, котрий все таки доцільно ділає.

Ось так усі вузли розтяті, всі тайни звичайною річчу стають. *Евѣрка! Евѣрка!* І вчені в тому годяться — найбільші вчені наших віків, світила в людському роді. Ось бодай

раз удалося найти пристань на бурхливому морі! Раеноменон — святе, спасенне слово! І привидові дає воно слово і правді дає слово — все зводить у гармонію.

Так ходив я по світі тиждень і другий, і став я сам із себе сміятися. Раеноменон — прокляте слово, нова, хитра лож, що вбиває життя — в рукавичках. Лише її новість за-сліплює — на якийсь час. Чимжеж має бути ця душа, котрої витвором має бути весь світ? Чи це Бог — Абсолют, чи ні? Бог? — яка іронія! Ні, я не Бог, я Бога лише шукаю!

Не Бог? — Так звідки вона? Звідки її мудрість, доцільність? Ось усі тайни, всі труднощі зі „світа“ перенесено в оцю „душу“ — тільки їх хитро тут заховано. Як? Щоб я був батьком моїх родичів — моєї матери й батька, щоб вони були тільки мій „витвір“? О, поже остання, безлична, божевільна! о, со-роме людського роду! плямо вчених! Неду-гою ти всі — недугою, де затрачується змисл правди і привида.

Є мудрість, у котрій і котрою ми ви-ховалися. Всі думки, які вони не булиби, з її грудей ссуть поживу. Коли оця ма-тірня мудрість нічого не варта, то всі думки до купи нічого не варті. Це просте й ясне. А ця матірня мудрість каже, що

Щось іншого думка, а щось іншого річ;
щось іншого „я“, щось іншого „не я“; ро-
дичі родять діти, а не діти родичів. Чого
вже тут блазнувати? Хто хоче, хай собі
блазнує — я не з тих! Я шукаю правди для
правди, а не штучок для публіки в цирку.

О, скало буття, о, матірня сило, яка не-
будь ти не булаб, — ось визнаю перед
тобою: Не я тебе зродив, але ти мене.
Є зовнішній для мене світ, а я лиш одна
його частинка. А ти в цім зовнішнім світі.

26 ПІШОВ Я в світ без віри в Бога,
щоби світ зрозуміти без Бога, й душу свою
утвердити в новій вірі — у вірі в „При-
роду“. Ні, не стану на половині дороги, до
кінця хочу дійти, щоб мені не дуритися про
кінець.

Поглянув я на сонце й на поля зелені,
на цвіти в полі й на звірята. І сказав я до
них: Ви без зміслу!... Ви — діти темряви
і кінець ваш темрява — чого ви тут хо-
чете?

Ах, звідки і як в оцій темряві вирвався
я один — я чоловік, що шукає зміслу? Як
це погодити? як зрозуміти?

— — — — —
І став я розмовляти з цвіткою в траві
Ти не маєш Батька?

А вона відповіла сумно: „Ні, я сирота кругом!... Усі проти мене, всі настають на моє життя — звісно — „боротьба о ествування“, боротьба грізна, жорстока. Я слабеньке й незначне ество, а опіки не зазнаю ні від кого...

Я нещаслива сирота!“

А звідкиж ти взялася?

„Як я можу це знати? яж марне собі ество — Ти мені скажи, ти все знаєш! А може ти наш батько? чомуж нас не борониш перед ворогами?“

Я?

„Та я так смирененька гадаю. Бо декотрі кажуть, що ти Бог, що ви, люди, Боги...“

Я? Ми?

„Так декотрі кажуть. Ніби то ми всі роди живучих через довжезну боротьбу о ествування розвинулися з одного пня — з марної якоїсь клітини. А деж мені до тебе? Коли мої нащадки стануть людьми? до цього часу й сонце хиба погасне, та на землі всьому прийде кінець. А ти вже над-цвіт, ти над-звір — мета наших далеких, далеких мрій, про які ми й думати не сміємо. Ти — Бог, ти — найвисше ество, яке лише є, ти все знаєш!“

Зворушилось моє серце зі сорому та смутку, і сказав я квітці: Квіточко невинна!

Я нещасливий брат твій — мене темряві зродили й обіймають!

І не міг я довше глядіти в очі невинній квітоньці-дитині, бо сльози на очі тиснулись, а мені соромно було плакати перед немічною квіткою, і відійшов я від неї.

*

Пішов я до пташки. Для кого ти співаєш?

„Я? отак собі — сама не знаю.“

А не для Опікуна, Добродія, Батька?

„Я сирота! сирота кругом! Усі напо-сілися на мене! Всі мої вороги — звісно — боротьба о ествування! А опікуна немає!“

А тобі ще хочеться щебетати?

„Де там хочеться! Мушу! Пре мене до того якась сила!“

Яка сила?

„Або я знаю? Я марне ество — певно ти це знаєш!“

Я?

„Ну так! Ти Бог! Ти „чоловік“ — а в нашій мові це стільки значить, як у вашій „Бог“.

Коли так, то я тобі скажу, як ваші Боги думають про те: звідки оця твоя сила, що тебе пре до співу?

Бачиш, усі роди живучих еств розви-нулися з одного пня — з пра-пра-борулі,

і в тяжкій та довжезній боротьбі здобували собі вони щораз то нові сили, та через родження переказували їх своїм нащадкам. Так, давно, дуже давно колись, якась риба, з котрої ваш пташий рід розвинувся, попоїла собі добре, й любо їй стало — і зачала вона кишками підкидувати, кишки порушували горляні мязи, а ці мязи зачали якісь голоси видавати... Одя примха перейшла на її діти, а вони ще краще в тій штуці всовершилася — і ось для того ти нині так співаєш, і мусиш співати.

„Ха - ха - ха!“ — розсміялася пташка — „який ти дурний, як моє ще невишпрене дитятко! а я повірила, що ти — Бог, що ти все знаєш!“

І втікла пташечка від мене, а я остав засоромлений перед пташкою й сам перед собою.

*

Пішов я дальше в світ — у тихі ліси, в понурі гори, між кам'яні скелі. І ждав я, я — чоловік живий, свідомий, що шукає змислу... А найшов я тут тільки німоту, що вбивала живе серце й душу.

І крикнув я голосом розпуки: Озвися!

А скали відповіли мовою німих еств:

„Нема!“

Нема?

„Нема!“

Ах, скриті сили природи, виходить з дна на верх, скажіть мені: хто править вами ?

А вони сказали голосом німих еств:
„Ніхто й ніщо!“

Ніщо?

„Ніщо!“

І стало моє серце мов небо порожне, заляте — в каміння перетворене. І зрозумів я, що гину — що гине життя в мені.

І боровся я з тим поневоленням, виривався, шукав дороги для спасіння, злітав ген до кінців вселенної.. Та я й там находив лише ту саму убійчу відповідь: „Нема!“ — Нема там рідні для людського духа, нема розуму й свідомости, нема опікуна, нема батька. Всюди лише сліпа, божевільна гра диких сил — всюди лише темрява, а в ній стукіт і скрипіт, взаємне безмісне штовхання, а Слова нема. Ціла вселенна, ціла природа — тільки громада сміття, в котрій щось путнього можна найти тільки так, як загалом у громаді сміття, — припадком.

Ах, з яким острахом, з якою грозою пізнав я, що я сирота, сирота кругом — що я виродок, химерний виродок у грізному та смердячому домі природи! Мама природа несвідома, без усякого зміслу, а я припадком став свідомий, і не можу жити без зміслу. Який я нещасний! Ні до кого слова

сказати, ні до кого думки піднести — ні одної думки: все темне, сліпе — нема мені приступу до нього..

*

А шепотів злий дух серця мого: „Не ти до когось, але до тебе все, що є, має підносити свої молитви — бо ти найвисший, ти Бог!..“

Я Бог? — заскреготав я зубами.

Я Бог? — я марний вилім із загального, відвічного правила темноти й німоти всебуття! я виродок, я каліка, я... воплочене горе! я... війна між законом а випадком! я сирота нещасна!

А шепотів злий дух серця мого: „Ти сирота?“

Ні! Ти маєш рідну матір — пра-пра-пра-борулю! Пожалуйся перед нею!“

Застогнав я з горя, впав на землю:

Хто безличний важиться так глузувати з мене — з усього, що в мені дає знак про себе, що ставить запити, вимоги, і судить?!

Яж маю в собі міліярди таких сліпих, німих, марних боруль — і що мені по них? На змісл вони не вміють відповісти зміслом — вони темрява, сліпе штовхання!

А я хочу зміслу: зміслу життя, зміслу початку й кінця!

*

О, гори, скали, ліси, зорі далекі, вселенно безмежна — горе мені, горе вам — горе! Ви без зміслу, без Провідника, без будуччини, без минувшини—ви тільки момент сліпий, не обчислений, не складений у гармонію з попередніми моментами! Ви — лише марний припадок!

А звідкиж я шукаю за якимсь зміслом? Звідки мені й думка про це—вперта думка, якої ні один чоловік не в силі позбутися, бо чоловіком нас робить якраз ця думка.

Як сталися речі, в котрих я бачу змісл? Як витворилися майстерні очі для видження, ноги для ходження, руки для праці, крила для лету? Припадком? — значить: без зміслу? Та якжеж найшовся змісл у тих речах, коли його тут ніхто не вкладав?

Ах, знова до того самого повертаю: Обман, усе обман, коли Бога немає!

Найшов я в світі руїну і в душі своїй руїну, коли глядів на світ без Бога. Щож мені лишається? Вганяти за химерою: „Цілуй! цілуй на трупах життя!“...?

Ох! Хибаж я перекотиполе?!

27 СУМНА МОЯ ДУША, сумна, як душа борців, що побиті й розбиті. Та не все одно на війні стратити царя, чи батьківщи-

ну, — а я вічність стратив. Темнота облягла мою душу, і продерлась у її таємні закутини; а тут немає нічого, крім стонів та трясці з холоду й непевности всевладного права припадковости. Стукаю в двері моєї душі, а вона пуста й німа.

Чого мені ще шукати? — Вмирати лячно, бо життя любить себе; а шукати життя даремно, бо глибижі життя пусті... Випередив я біг часу: ще за життя ступив я там, куди інших щойно смерть заносить — а там лише мовчанка, холод, темна могила.

Приходіть, віки! жени, земле! напинайте свої сили, людські покоління! — І щож вам прийде з того? Усіх і все жде холодна вічна могила! Погасне сонце, темрява й холод убють матір землю, і стратить вона свою славу й своє ім'я у вселенній: ще й сусід-місяць забуде за неї, бо не побачить більш її лица.

Ах, усе марне й нічеве! життя — одноднівка химера, слабосильний припадок; а вічна правда — німий холод, загибіль... Може, може, й ще раз може (а може й ні) десь-колись по загальній катастрофі вселенної знова знайдеться марний припадок — життя... Та що мені до того! Мене там не буде: я буду ніщо, тож і ціла вселенна для мене буде ніщо.

Сумна моя душа, бо вона свідомість, якій раз на все згинути! Ах, чим не задурювалися людські душі на тому страшному місці, де я? — Маячінням, химерами, милими баньками.

Щасливі ті, що були настільки дітьми, що на цьому грізному місці могли задурюватися — для потіхи. Я не з тих! Коли ні, то ні — й чимже тут задурюватися? Що „надчоловік“? — тільки химера, щоб заглушити страх перед порожнечою буття. Що „я і моя власність“? — химера, щоб удавати багатство в убожестві порожнечі буття. Що „рай на землі“? що „поступ без меж“? — штучні пупінки у вінці над трупом буття. Не процвітуть вони ніколи, і не принесуть плодів.

Коли вже раз буття порожнє, то порожнє — чого тут обманюватися? Темна холодна ніч — ось вічні тереми буття. А життя й свідомість — це лиш облуда буття, облуда одноднівка.

Ах, яку охоту маю пімститися на облудному бутті! Бо не лише за себе горюю, але й за всі мільйони нещасних випадків, де виступила свідомість, — за всіх тих, що найшлися на цьому страшному місці, де я, хочби тільки на одну хвилинку. Ввесь світ, усі тереми буття хотівби я завалити раз на

все — щоб прийшло зараз, що має прийти:
щоб живі не мучились віками...

Ах, як сумна моя душа, що випереджує
біг облудної гри, й бачить кінець: темряву,
холод і вічне мовчання!

Душе моя, душе моя побита й розбита.
Ось я банкрут... Душа? Яка душа? Нема ду-
ші, є лише свідомість! Свідомість? Яка сві-
домість? Нема свідомости, є лише змісти
свідомости. Змісти? Нема змістів, є тільки
„щось зелене“, „щось ясне“, щось тверде“,
„щось звучне“... наче паперці в калейдоскопі,
а решта обман. Все — сміття! Тсж на сміт-
ник з ним! І пощо тут говорити — для
кого? Стратив я Бога, і не маю вже ні Бога,
ні себе самого. Все — руїна!

Ах, ні! Серце ворохобиться проти ро-
зуму — серце ще дає знак про себе. — Я
виродок? Хто так каже? — Розум? Не при-
знаю його! хіба він виродок, я ні! — Так
серце говорить, і плаче: Пісні хочу! Пісні
великої, святої, божеської!

— Відне, сліпе серце!

Ох, нещасний я чоловік! Стратив я Бога,
і не маю вже нікого й нічого, бо що оста-
лося, це не моя рідня: я виродок буття!

Собі свідомому пісню заспіваю — пісню
божу! собі — блудному огневі, блудному си-
нові буття. Знаю пісню божу, а немає Бога,

щоби Йому її співати — самому собі я її
заспіваю!

Ось я великий, бо хочу великого!
Я цвіт без кореня: божества не одержав
я ні від кого,

А я у світ божество вношу!
В буття я вношу свідомість і змисл
І вічність і безмежність і добро і зло —
І володію, як Бог!

Мене вам слухати, гори й море широке!
Не хочете? — То я вам прикажу!

Я ваші нідра розідру,
І ваші скарби собі заберу —
Бо я багатства потребую — багатства без
меж!

Так! є щось у людях божого,
Бо й ті, що Бога втратили,
Голосять людям: „Ви боги!“
— Без Бога нам не обійтись!

Який же я Бог?—як в морі сонце, сонце—
Найменший вітрець від мене сильніщий:
Мою він свідомість хвилює —
А ніч приходить, і мою свідомість
у могилу зводить...

Я — Бог убожеством багатий:
Бог незчислимих питань, Бог безмежних
Я — Бог малого: того, „що є“; [потреб!
Й великого: того, „що не є“ —

Я — Бог облуди!

Поглянув я на дитину:

Дитино, не гляди на мене,

Бо заражу тебе тим, „що не є“!

Ах, горе мені — вбогому Богові!

Ах, горе мені — облудному Богові!

Тільки один голосочок кличе мене до життя: Чи це справді обман, що ти вважаєш за обман? Чи це справді правда, що ти вважаєш за правду? Бачу, що моя дорога нескінчена.

28 ПЛАЧТЕ, ПРИГНОБЛЕНІ! плачте плачем безнадійним і вічним! Для вас ратунку не має!

Хто заступиться за вами? Вічність сліпа, небо порожнє, а земля кровава! Свідомі душі — сироти в бутті: для них немає закову, ні заслуги.

Плачте, убогі!

Плачте, поневолені!

Плачте, нещасні!

Плачте, старці!

Плачте плачем безнадійним і вічним!

Не вичікуйте погідного дня з неба — бо терени буття порожні й пусті. Немає там ваги для свідомих душ, щоб їх розва-

жить. Там вага лише для сліпих сил. І хто що може — це його. Один закон для всього: сила й щасливий випадок. Як в лісі, як у морі — так всюди.

Немає святости, є лише сила; немає гріха, є тільки безсильність.

Плачте, пригноблені!

Плачте, убогі!

Плачте, поневолені!

Плачте, нещасні!

Плачте, старці!

Вам плакати, а вашим гонителям лікувати. В сліпій грі буття ви нещасний випадок. Ви безсильні, і плоди безсильности саме вам належаться! Газелі гивути від льва, а львові дусити газелю!

Плачте, пригноблені! бо плач — ваша дола. Сліпа вічність так судила. Коли самі не допоможете собі, ніхто вам не допоможе. Спробуйте свої сили! Киньте гонителів собі під ноги, ломіть їм кости, запряжіть до плуга...

Плачте, нові невільники недолі!

Плачте, убогі!

Плачте, нещасні!

Плачте, старці!

Плачте, плачем безнадійним і вічним!

Плачте, всі люди! бо моменти сили
зникають... А брешуть усі, що вас поті-
шають!

Нужденне, безправне ціле буття!

Плачте!.. Та серце мое за вами! Чому?
Не знаю. Серце знає!

Розум каже: Плачте, плачем безнадій-
ним і вічним!

А серце каже: Терпіль у надії! —
І гірко зітхає: Хто знесе оцю руїну життя?

Хто мене розсудить з розумом, моїм
братом? Хто мене спасе?

29 ТАК! КОЛИ світ без змислу, то без
усякого змислу. Не стану на половині
дороги, і не хочу красти. Хочу бути щирим,
— перед людьми? Як їм це засвідчу? Хочу
бути щирим сам перед собою.

Світ стався без мене, а стався він без
усякого змислу, і без змислу дальше про-
довжуватиме своє буття й свої рухи:

„А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,

Що назначує місце йому,
Що його сотворила.“*)

Я шукаю змислу, змисл — моя сила. А коли в світі немає змислу, то поміж мною а світом пропасть непроходима, як між видючим а сліпим. І що я говоритиму про світ, це будуть тільки мої приведи, бо я вноситиму змисл там, де нема змислу. Чи не буде це обман?

Але я й сам належу до світа, а я шукаю змислу й творю змисли. А коли світ без змислу, то мій змисл не є змислом, тільки обманом.

Так! Коли матірю світа не є свідомість, то моя свідомість тільки химерний обман.

Родичі мої, брати мої! Обман усе те, що нас вяже: всі думки, всі спомини, віра, надія, любов, чесність — все, що виступає в нашій свідомості. Обман? А звідки ми це знаємо?

Сказала нам це наша свідомість. Алеж наша свідомість — обман. Отже її слово нічого не варта. Отже обман не є обманом (коли вже нема різниці між обманом а дійсністю).

Ха-ха, яка це проклята ігра усмерчувати себе самого! Ось виджу й визнаю:

*) Іван Франко: Мойсей (XVI).

моя природна свобода вбиває мене. Чи ж не може чоловік думати: „коли думаю, то не думаю“, „все лож, що мені розум каже“? Така наша свобода — й проти власної природи можемо звернутися, щоб її зруйнувати.

Душе моя, прозри! отверезись! Не вбивай самої себе! Немає в бутті місця для тебе, коли світ без зміслу. Немає місця для людського серця й совісти, для розуму й свідомости — для коріння людського життя.

Так! Коли нема Бога, то нема й чоловіка.

Немає Бога? Так вибирай: яким звірем хочеш стати? Все инше химера. Але маєш змогу вибору, і мусиш собі щось вибрати: або руйнуй до кінця, або жий як звірина, як тобі до вподоби.

Так! Який твій Бог, такий ти чоловік. Мій Бог—руїна, облуда, ніщо,—такий я і чоловік.

Горе мені, куди я заблудив! Куди завела мене гордість, з якою я судив про тайни Творця!

Горе мені, куди завели мене філософи! Ввели вони отруту в мою душу, щоб вона розстроїлася, і мов той, хто паний, у тінях бачила живі вства, співала їм і сварилася з ними, а об дійсний мур щоб головою товкла: „та уступися!“, і щоб подавалась ходити по тінях, та падала в пропасть...

Аж тепер розумію слова „люди по-
псутого розуму“. Розумію вже не тільки як
той, хто читав, але як той, хто дожив.

Господи! (Ах, чи смію я вимовити Твоє
святе ймення?)

Господи! Коли я зворохобився
проти Тебе, зворохобився я й про-
ти самого себе: я заблудив, коли від-
вернувся від Тебе. Де я зайшов! Що сталося
зі мною!

Отче життя! прости, помилуй, просвіти,
спаси! Прийми блудного сина, Чоловіко-
любче!

ЗО ЕКЛЕКТИКИ ПЕРФІДНІ, бурителі
божого слави, лестуни людських примх, кру-
тій штучномовні — мудрці й полумудрці,
що воюєте з Богом! Ось куди ви мене за-
вели — в руїну, в загибель; та самі ви ні-
коли тут не дійшли, бо ви ніколи не дійшли
до кінця своєї дороги. Ви завжди зупиняє-
тесь на середиві вашої дороги — там, де для
вас найвигідніше і де можна дурити людей
про кінець дороги. Про цей кінець, про
страшний цей кінець ви байки говорите:
байки для потіхи своєї душі, а для заду-
рення інших. Це найгірше з усього, що ви
ніколи до кінця не доходили, що ви ніколи
не були щирі й прості духом. А хочби ви
й хотіли, то не моглиб, бо ваша душа за-

Тривна, zdeформована ворохобнею. Ви люди поспутого розуму!

Еклектики перфідні! Чого ви не зібрали до купи? яким і чийм пірам ви не прикрашувалися? чийм хлібом не поживлялися? Ви як малярі: з усякого лица берете черту, що вам до вподоби, й утворюєте з них одно лице, яке вам до вподоби, — алеж такого лица в світі немає! А ви говорите: „саме воно є!“ Колиж чуєте відповідь: „ну так — але намальоване тільки!“ — то відповідаєте: „чи це не все одно? — Намальоване також дійсне, а дійсно дійсне також тільки дійсне!“ — О, ви вмієте воювати словами — це ваш щоденний хліб!

Ви кажете: „світ без усякого зміслу“, а пояснюєте це так: „природа переповнена таємним зміслом“. Чи є отже змісл? чи його немає? Це для вас залежне від того, що вам у якійсь нагоді потрібне для скріплення вашої вподоби. А добираєте слів, щоб укрити своє латання, щоб вас не легко на штуці приловити. Гра дібраними словами — це ваше ремесло! Не ззудиться мені це повторювати, бо вам ваше ремесло не ззуджується.

То перечите, то стверджуєте — щоб тільки на ваше вийшло! Ви голосите: „нема Бога!“ — та додаєте: „але за те є ще кращий Бог у серці кожного з нас: Бог внутріш-

ний — ідеал життя й чеснот!“ Та ві, еклєк-
тики перфідні! Як нема, то нема —
й ось кінець! А ви лукаві втікаєте від
кінця — назад до того місця, звідки ви
вийшли!

Ваш „внутрішній Бог“ — це зеро, це
обман: він стільки й варта, як обман. Що
дня можна йому нове лице намалювати, й знов
усе поперечеркувати. Але це вам і подо-
бається! Ви слабодухи, боїтеся й самі перед
собою висказати правду до кінця. Цінніща
для вас гра тіней, аніж скала буття. І коли
хто скаже: „Бог — це правда“, то ви з того
насміхаєтеся; а як хто скаже: „Бог — це
поезія душі“, „Бог — це чарівний уклад
внутрішніх промінів і тіней“, так ви цього
радо слухаєте й величаєте. Чому? Бо ви
тільки це ціните, що вам до вподоби. А ваша
душа обманом викривлена, то й обман вам
до вподоби.

Як ви втікаєте від світла! Повнота
світла разить ваші очі! Для вас світло —
темря, а темря — світло. Ви вороги правди!
Ви кажете: „немає чуда, бо нема Бога!“,
а самі приймаєте цілу систему чудес —
незчислимі чуда, чуда на кожному місці.
Атже ви приймаєте, що „беззисл“ родить
„зисл“, камінь людську душу.

Чи це не чудо, коли з землі, перепа-
леної первісним огнем, само собою висту-

пало життя? Спаліть осла, й мішайте його останки хоч до кінця світа, а не вийде з того ні одно вухо, а не то цілий осел! А цеж був уже живий осел, не мертва матерія!

Чи це не чудо, коли повстали льви, орли, люди — отак собі сліпими припадками, а ні один образ льва, орла, чоловіка від почину світа до нині не повстав сліпим припадком?

Так, усе в вас чудо — діло, яке перевищує сили „природи“, — але ви не хочете чуда, бо всоx у вас дух усесторонної поваги. Гра в карти для вас, кінотеатр для вас: тут ви можете говорити поважно про машинерію, а після вподоби про свігляні образи... Кінотеатр для вас, а не божий світ! Ви так і поступаєте: радше й частіще відвідуєте всякого рода кінотеатри, ніж храми Бога живого.

Ваші думки з'їдають людське життя: з'їдають совість, свободу, віру, любов, надію, змисл чоловіка і змисл життя... Але ви кричите: „Гов! Що инше теорія, а що инше практика!“ — Ха ха, крутії штучномовні, і тут лукаво втікаєте від кінця, який вам судився. Відпали ви розумом од природи, природу представляєте обманом, а що без природи годі жити, то потішаєтеся: „практика — практикою, а теорія — теорією“.

Так хочете zarazом служити і Богові й діяволу. Але годі! Розум, що звернувся проти природи, виродився. Коли розум незгідний з життям, тоді він не належить до життя, тоді він чираком на організмі життя.

Замовчіть, еклєктики перфідні, нехай замовкнуть ваші слова в моїй душі! Нехай знов одросте моя життєва святість, яку ваші слова мов черви сточили, мов трійливі мухи затроїли. Ах, одно пізнав я ясно: перше всього треба себе самого відшукати, щоб опісля відшукати Бога. Чи ж це дивне? Не договоришся з приятелем через телефон, коли його телефон поцсований.

31 „ВІЧНІ, НЕЗМІННІ, коначні закони природи“ — оце Бог мого віку.

„Вічні, незмінні, коначні закони природи“ — ха! ха! сміх мене пориває. Смійтеся, браття мої, з крутіїв штучномовних, бо є з чого сміятись! А ви тихі й покірливі позволяєте, щоб вони з вас насміхалися. Будьте покірливі перед Богом, та смійтеся з тих крутіїв, бо є з чого!

„Вічні, незмінні, коначні закони природи“ — добре то було старинним мудрцям про це деклямувати. Вони лише тільки знали з історії неба й землі, скільки з дня на день на небі й на землі бачили. А з дня

на день не видно зміни на зоряному небо-зводі — отже гадав старинний мудрець, світило між мудрцями: Зорі небесні вічні й незміяні — *materia coelestis aeterna et immutabilis*; і сонце і місяць і земля вічні, тільки що „земська“ матерія не так совершенна, як „небесна“: осібняки на землі гинуть, але не гинуть роди еств — людський рід вічний, вічний рід звірячий і ростиинний, вічний і незмінний.

Тільки в одній книзі на цій кулі земській стояло на першому місці паписане: „Въ началѣ сотвори Богъ небо и землю“... А сказали бунтарні духи в нових віках: Ні, не треба оправдувати того, що читаємо в історії неба й землі, але перше треба постаратися: якнайбільше прочитати з тієї історії! І щож сталося? Ті, що хотіли викопати діл під престолом Бога, викопали діл самі під собою. І нині ще мудрці співають стару пісню про „вічні й незмінні закони природи“ — чому? Бо ще не успіли стямитися, й співають пісню, якої їх навчили їх батьки. Але весілля вже минуло, а вони — заголомшені — співають іще весільної...

„Вічні і незмінні закони природи“ — котрі? Не було спершу ні законів родження, росту й розросту, ні законів їдження, дихання й кружіння крови, ні законів свідомости й сну; ні дощ не падав, ані вітер

ен віяв, ані земля не кружила довкола сонця, ні місяць довкола землі... бо не було ні рослин, ані звірів, ані землі, ні сонця, ні зір небесних. Усе те повстало в часі.

Щож отже вічне? Які природні закони вічні й незмінні? Бачу, що від ∞ доходимо до 0. Матерія вічна? Ані матерія не могла бути від вічності розжарена, ні холодна, ні не могла переходити зі стану остудження в стан розжарення. „Perpetuum mobile“, складене з матерії, неможливе. І немає „небесної“ матерії, але єсть тільки „матерія“.

Ось так ми приперті до муру. „Наука“, „наука“ приперла нас до муру! Щож отже?

„Фізичні закони вічні — але „вічність“ це іраціональне поняття“. — Отже так? Ха-ха, смійтеся, браття мої, бо є з чого! Всі свої лукавства оці крутії виводять на канві вічності, а про вічність не хочуть знати. Чи тут нема з чого сміятись?

Божа правда не дасться закидати. Закидують її, розкопують землю, щоби було чим закидати її, а вона виходить на верх у нових розкопинах. І щораз то новими знаменами свідчить світ про себе, що він не є Творцем, тільки творивом.

Господи, душа моя отверта, щоб Тебе приймити і всіх Твоїх віщунів.

Господи, великий, могучий — дивно великий, дивно могучий, дрожу, коли приходиш до мене — коли думаю про Тебе.

32 ОТЧЕ ЖИТТЯ! натягни всі струни душі моєї, що розстроїлись, — натягни їх, щоб вірно відозвались на Твоє слово, щоб далекі зорі й темні гори й лани покриті колосистим збіжжам і яркі цвіти заграли на них пісню вічності.. Бо знаю, що на поспутих скрипках не заграє й найбільший мистець-скрипак! Скрипками є людська душа — слухайте, браття! — скрипками є людська душа, що на їх грає божий світ. То не хвалиться: „ми не чуємо божої пісні!“ — бо хто так говорить, сам винен; бо божий світ такий нині, яким був учора, а вчора настроєні скрипки через ніч могли розстроїтись.

*

Живий вси, Господи, живий і повний змислу! Вірю — поможи невірству моему!

О, чую зміну десь ген на дні мого життя — як чує зміну земля, коли з весною будиться до життя.

Чую Твій подих, Господи! Чую пісню вічного змислу, й починаю розуміти його слова.

Браття мої сердечні, блудженням по манівцях утомлені браття! Прийміть потіху:

Він є! Він — сонце духа, відвічний змісл
буття! Він — джерело й ціль правди, лю-
бови й туги!

Так свідчить про нього небо й земля
й здорова людська думка через усі віки.
А недужі на душі маячать тому саме, бо
вони недужі... Та хто розумний зважавби
на це, про що недужий у горячці маячить?

Атеїзм од віків був тільки сніттю.
у пшениці, а віра в Бога — здоровим ко-
лоссям. І жили народи хлібом зі здорового
колосся, а сніттю не жили ніколи, тільки
завжди воювали з нею, а вона їх переслі-
дувала.

*

Іду — а за мною дзвонить дзвін,
За мною лине навздогін
Святий, небесний, божий дзвін ;
Іду дорогою своєю,
І вже не розпрощаюсь з нею!
Ось я пробудився,
З німого лова підвівся —

Збудив мене божий дзвін!
Ах, я воскрес!
І рвуся живою душею
До пристани небесних сторін,
До божого царства, до царства чудес,
Куди мене кличе божий дзвін...
Ах, я воскрес!

Іду! уступайтеся, люди!
Уже вам не трусити мові самоти,
Уже вам не сквернити мові святости —
Уже мені не бути жертвою облуди!
Уже не досягне мене
Те ваше оружжа марне:
Бундючна вулична думка і крик —
Ви дерева в кайданах землі,
Я вольний орел! — Чиж вам теє знати,
Що вольний орел бачити привик
З вишин, де живуть природи королі?
Мовчіть! щоб завтра вам жалю не мати!

Хай дзвонить святий, небесний дзвін,
Лиш він хай мене навчає — лиш він,
І свідком моїм буде —
Не люди!
Не хочу нічого
Від світа цього —
Усе, що він мав,
Мені він дав,
А я це покинув,
Як птах шкаралущу покидає,
З котрої на світ виступає —
Я инше світло зустріву!

Так сильно дзвонить цей божий дзвін —
Ах, ні! то у грудях серце мов
Так дзвонить, і молотом бє
О груди мої, — щоб душу розкинуть

По всіх просторах, — не щоб мені згинуть,
А щоб душа зложила свій поклін,
Тій Величі тій Тайні, що її шукають
Усі душі, й за нею ридають.

Іду! розступайтесь, гори і води,
Ліси і мраки, усіх створінь роди!
Хай проста стане моя дорога
— До Бога!

Ось кличе мене небесний дзвін,
Мій брат, мій свідок, мій учитель,
Небесною царства ревнитель,
Суддя всіх людських поколінь!

ЗЗ „ЗЕМЛЯ! ЗЕМЛЯ! земля! земля!
земля! α і ω !“ — видзвонює нинішній вік на
всіх рогах вулиць, на всіх шляхах, і дур-
нями прозиває всіх, що не хочуть повірити
Його голосові.

— — — — —
Творче життя, як Ти нас міг так со-
творити, щоб ми могли так глядіти на світ,
як нам до вподоби? — бодай на час, доки
громом, що розказує, не обізветься Твій
голос?!

Ах, ще я з тим не впорався, ще тя-
жить камінь на моєму серці.

Земля? чи вселенна? Що для
чоловіка? І вчора я думав про це й нині

буду — бо й чиж варта про щось инше думати?

Чи хліб, яким годуємо своє тіло, одинокий наш хліб? а праця, якою здобуваємо собі той хліб, одинока наша праця? — Хоч і чоловік скаже „так“, то це останеться тільки словом, а не станеться ділом, бо чоловік сам себе не сотворив, і не спинить він течій, яким Бог казав простувати, а які відводять нас од землі, та вводять у вселенну...

Чому журиться чоловік заземськими світами? Яке йому діло до них? А всеж таки так є! Чому не можемо поглянути на зорі, щоб не зітхнути: що це? що там є? Колиб мені там бути!

Яке діло чоловікові з вічністю — чоловікові, що живе коротше, як не один земський звір? Ах, чому переслідує нас пам'ять вічності, вселенної, всебуття? Чому крають нашу душу мечі: „ніколи“, „завжди“, „всюди“?... Чи може це тільки гра нашої душі для прикраси життя — тільки танець думок? А однак: більше, без порівняння більше смутку й грози, ніж радості й утіхи, черпаємо ми з тієї пам'яті вічності. Бо якуж можу мати радість з цього джерела? А смерть свою ношу не тільки в тілі, але також у пам'яті — й умираю не раз у житті,

але що дня. І ношу в тій пам'яті смерть усіх людей, що були і що будуть...

Браття мої, чи ви не спостерегли, що, що котрому звіряти до життя потрібне, про це природа для нього й подбала?! Птах має крила, й ратується крильми; лев має силу, й ратується силою; серна має швидкі ноги, й ратується ними. І всіх природа вчить: що їм їсти? і як того шукати? і де їм пробувати? Перед зимою кличе мати природи бузьки й ластівки в теплі краї, і так їх спасає.

А нас природа кличе у вселенну, в усебуття. Чи ж вона тим не хоче спасати нас? Колиб це не було потрібне для нашого життя, чи природа кликалаб нас туди? Не дала нам природа тілесної сили, та замість цього дала вона нам змисл і розвагу, правду й загальність, вічність і безконечність, таємність і чесність, любов і тугу, віру й надію — думку про Бога й тугу за Ним... Ось наші шляхи, по яких природа висилає нас за нашим хлібом життя: наш хліб — це великий змисл буття!

Бог є нашим хлібом життя! А щоб ми могли Бога шукати, тому ми вільні; і неспокій у нашому серці, і бє нас усяке горе, щоб нас — мов той вітер кораблі по

морі — кидати по вселенній, за Богом висилати.

Браття мої! ми джерела рік, що пливають у безконечність...

Так, браття мої! Шукати Бога — ось наше призначення; а знаходити Бога — ось наша мета. А вдержатись у бутті може тільки той, хто живе після законів свого призначення.

Котрі народи перебували в безнастанному русі, в терпінні, зносили всі горя й невгоди земської мандрівки, ті розрослись і вбилися в силу; а котрі, розбогатівши, сказали: „їджмо і пиймо, заживаймо земського раю!“ — ті засмерділись, мов вода в баюрі, зубожіли й пропадали. Чому? Бо наше призначення рух, мандрівка, а не спокій.

А коли мандрівка в призначенням усіх наших днів на землі, то на землі не має нашої мети. Земля — наша мета? Ах, як позбудуся думки, що ціла наша земля тільки пилінка у вселенній? Як позбудуся думки, що довкола нашої землі світи незчислимі, непонятно величезні? Як позбудуся думки: де конець? і який? і яка цілість? і звідки все? — Хай обріхув себе й світ, хто хоче, — я не маю охоти. Не журюся про себе після себе, але після всебуття. І коли журюся про себе, журюся про всіх.

Дрожу, бо прочуваю (многі позначки мені про це говорять), що я ще маю стрінутися з всебуттям і з вічністю лицем в лице...

Судилось німому сотворінню определювати своє місце в бутті між одним дубом а другим, між одним горбом а другим. А чоловікові — богоборцеві — судилось определювати своє місце в бутті у рамках вічності і всебуття. Павук чіпляє свою сіть до муру й до галузей, а чоловік до вічності й до безконечності — до Бога. Тільки на тій сітці зловить людська душа добичу для себе — поживу для себе. О, Господи, не вірвуся від Тебе, бо все коріння душі моєї зрослося з Тобою! Як квітка шукає сонця, й потребує його, — так моя душа шукає Тебе й потребує.

Мов морські хвилі бють на мене Твої тайни з усіх боків — тайни, що надходять з вічності. Слабий я сам собою, я, що стою на межі дочасности й вічності, — поможи мені, Отче вічності! Простягни руку свою, й пригадуй мені слова:

„Чого ти всумнівся, маловірний?“
Хай стану повновірним.

34 ДВІ МОЖЛИВОСТІ є для чоловіка: або вірити в Бога живого, або в мертвого — але без Бога чоловікові не обійтись, бо чоловік не дерево, що живе,

а не ставити собі питань. І коли каже хтось: „я без Бога“, так він вірить у Бога мертвого, а не вірить у живого Бога. Тяжкий це тягар на наших плечах — чи саяк, чи так через ціле життя приневолені ми його нести: чи саяк, чи так спотикатимешся, й зусилюватимешся, щоб випростуватись під тягарем, що приріс до твоїх плечей. Та не однакова тут дорога. Коли тяжко й неясно з Богом, то сто разів тяжше та темніше на світі без Бога. Без Бога вже ядро буття зігнило, а з Богом це ядро ціле, лише цвіти його подекуди дивні, нелегко зрозумілі. Але чи ж людям усе зрозуміти? Повно тайн всюди — тайн, що говорять до нас двома суперечливими язиками.

Чи вселенна обмежена, чи необмежена? Обмежена? А щож далше за нею? Ніщо? Так вона необмежена! Необмежена? А щож це значить? Що котранебудь її частина рівняється її цілості, бо така вже вдача безконечного. Алеж так не є.

Чи енергія переходить з одного тіла на друге, чи не переходить? Переходить, бо одно тіло порушує друге. Але що тут переходить? Якесь ніщо. Отже енергія не переходить з одного тіла на друге. А всеж таки переходить.

А щож це енергія? Якесь ніщо, котре ділає.

А щож це простір? Якесь ніщо, котре
єствує.

Моя голова менша від сонця, землі,
місяця, хати, стола — якжеж усе те міститься
в моїй голові, коли я це пізнаю? і т. д.

Суперечности, суперечности всюди. А
однак у дійсності мусить тут бути єдність
і згода.

Чогож отже хоче наука від віри, наука
про природні речі від науки про надпри-
родні речі? Коли повно тайн у при-
родних течіях, то як надприрод-
ним течіям відмовити права на
тайни? Досить з нас пізнати, що правда
будує життя, а лож руйнує. „По
їх плодах пізнаєте їх“. Як усюди, так і тут.

Чи не змагався я збудувати собі храм
життя без Бога? і серце своє я роздер,
і себе жертвував, і з родиною розпрощався,
як той, що вибирається в далеку, небезпечну
мандрівку — і щож? Найшов я руїну буття
і своєї власної душі.

А з Богом — ах, лише з Богом! —
спромігся я збудувати собі храм. Не звер-
шений він до всіх подробиць, але він
храм величавий та світлий — а не руїна!
Вже я не мушу всювати обманом та рагу-
ватися обманом.

Тіштеся, браття мої, зі мною! Най-
шов я місце в усебутті для себе й для вас!

Ні, ми вже не виродки буття, але „образ і подоба“ прабуття!

Найшов я Того, до котрого можу говорити, й про котрого варта говорити, бо Він чує й розуміє; й шукати варта Того, котрого можна знайти, й одгадувати варта, що можна відгадати: змисл — великий змисл буття. Шукатиму його всіми стежками, відгадуватиму Його всіми способами...

*

Так! Грайте мені пісню тужливу й таємну, що каже про другий світ, — нехай веде душу мою далеко, далеко... до кінців буття! Я не даром там піду: я знайду там щось, що дасться зрозуміти — щось велике, щось небуденне... якесь слово великого змислу буття. Грайте мені пісні, слухатиму їх — і не буде це обман, що я чутиму й прочуватиму!

Малюйте малярі, воплочуйте свою душу в своїх малюнках, — їх змисл не буде пустим обманом, але одним словом великого змислу буття. Бо свідомість — мати життя.

Світіть, зорі на небозводі! Я вас зрозумію. Ви є ділом Великого Змислу, а я шукаю змислу. Світіть у темряві, світіть у глибокій тишині — якраз тією мовою говорите мені про святість Великого Змислу! Ах, знаю, не обійму я Його цілого, не

вйчерпаю, не скінчу праці й науки, хоч розважатиму Його по віки вічні. Та всеж таки стану зі спокійним серцем та із сміливим лицем перед кожного, хто щиро шукає правди. І з кожного слова здам чесне обчислення, як будівник, що мудро будує, — не постыдаюся.

Вірю, Господи, що зглянешся на мене, й виведеш нову свідомість з румовища душі моєї — наче запашні цвіти й румяні яблука з розкалі землі.

35 ГОСПОДИ! НЕ БАЧАТЬ Тебе ці, що відвернули від Тебе свої очі, а звернули їх на самих себе; котрі відвернули свої очі від самих себе, а звернули їх на течії в своїй свідомості; котрі відвернули свої очі від течій у своїй свідомості, а впялили їх у поодинокі дзвена тих течій, і стали їх числити, й тішитись, балакаючи: „Ось зелене, червоне, тверде... це все; а все проче тільки комбінації з тих первісних елементів!“

Господи! не бачать Тебе ці, що не вміють бачити цілоти, для котрої частини вствують, — бачити й цінити.

Господи! не бачать Тебе ці, що своєю душею лише руйнують, а не будують: котрі дроблять цілість на части, а части на часточки; котрим дорожші части, як цілість, для котрої части вствають.

Господи! не бачать Тебе ці, що не вміють бачити з м и с л у річей — бачити й цінити.

Бож цілість річи це — змісл річи. Для неї части вствають, їй посвячена ціла річ. Цілість — посвячений володар, а части — марні раби. І таке природне право: цілості на світлі яснити, а частям у тіні скриватися.

Господи! лише ворохобники не хочуть знати про Тебе — ці, що проголошують володарями тих, яких Ти настановив рабами; а котрих Ти настановив володарями, вони тих проголошують рабами, й воюють проти них, а разом і проти Тебе; обезсоромлюють їх, а разом і Тебе.

Ах, так! скіра, мязи, жили, нерви, кости, дрібонькі клітини — це части, котрих призначенням є: служити цілості; а цілість — це те в людському тілі, що само собою кидається нам в очі: життя, краса й сила чоловіка.

Але є висші й низші цілоти в одній і тій самій речі. Ціле тіло — це раб для душі чоловіка. Всі сили, які лише є в нас, це в темряві заховані частини для добра цілоти, котрою є наша свідомість. Наша воля, наші думки, наші почування: любов, бажання, сум, радість — оце частини найвисшої цілоти нашого єства. А найвисша цілість нашого єства — це найвисший змісл нашого єства.

Господи, Господи! як зворохобився мій вік, як зворохобились учені мого віку! як осліпли в своїй бунтарній психозі! Вони в людині бачать тільки громаду клітин: те, що найнижше, що Ти в найдальші кути темряви заховав! Вони так утішилися своїм відкриттям, як та дитина, що з радости, що найшла округлий гладкий камінчик у воді, у воді втопилася. А комуж останеться її камінчик?.. Так зникла душа, так зник святий змісл чоловіка, а остався тільки простий змісл звичайного живла-прожори й безчесвика — остався тільки труп чоловіка, в котрому лише стільки життя, скільки в ньому червів, що розкладають його.

Так пропав „змісл неба“, а заволодів „змісл землі“.

Діляться вчені мого віку на різні роди після свого звання: одні бачать у чо-

ловіці тільки нерви й мозок, другі — тільки м'язи й кости, треті тільки плязму, четверті — тільки болото.. а не бачать у людині Твого святого образу. Отче свідомих душ! Як? як такі моглиби Тебе взріти?

Яка трагедія в людському розвої! Хто в глибину яруги спускається, для того обрїй світа стається вузький. Хто цілість розкладає на часті, цей дістає часті, але тратить цілість. Находить низший змісл, але тратить висший.

О, цілосте таємна, таємний змісле буття! Лише ці Тебе бачать, що Тобі посвятили свою душу.

Так! знаю й розумію: дорога до Бога це драбина Якова — драбина, що веде від висших цілостей до ще висших— аж до найвисшого зміслу.

36 КУЛЬТУРО, НАРІКАЮ на тебе! Не так на тебе, як на твої шляхи. Чому вже не могу так глядіти на чоловіка й на світ, як моя мати, що не вмїє писати? Тому я вже й не так забезпечений перед сумнівами та перед сумом ізза тайн життя-буття.

Фільософи, ви розстроїли душу мого віку! Великі ви в дрібницях, у вишуку-

ванні низших цілостей. О, тут ви мистці! Та на найвисшій змисл ви сталися невразливі — й дорога ваша не веде до цього! Ваше становище непридатне до цього. Бо коли хто в пивниці розбирає підвалини каменіці, то як він може бачити вигляд цілого міста? Щоб це могло статися, треба вийти з міста, й стати на горі, з якої можна оком обіймити ціле місто.

Зрозумів я, скільки кращих здібностей має душа, що людських книжок не вміє читати, як та душа, котра переповнена незчисленими стрічками вчених книжок. Затуплюється плуг орючи, вищерблюється пила ріжучи — затуплюється й вищерблюється душа, що заодно переорює божий світ та перерізує божі твори. Затрачує вона ніжну вражливість на висші змисли життя-буття.

Хотів Творець, щоб ми мали нагоду пізнати, що живемо не лише своєю працею, але також його ласкою.

І коли кажуть богослови, що „віра є даром божим“, то добре кажуть. Усе, що найбільше й найпотребніше в нашому житті, це дар божий. Хто своєю працею здобуде собі хочби лиш одно око? А чиж меншим даром є „око свідомости“, як „око тілесне“? Коли отже те око,

що бачить краски світа, годі собі запрацювати, то так само годі собі запрацювати „око свідомости“, котре читає змісли божих творів. Не культура, але дар божий тут рішає.

Де поділося те моє первісне вражіння чоловіка? Лише як у сні я собі його пригадую. Бачив я в людині образ і подобу Бога. А тепер по всіх духових трудах, коли я вже набукався по ріжних манівцях людської думки — я в чоловіці бачу то тільки штучну якусь ляльку, то тільки пружини, що роблять свою роботу, то тільки звіра — страшного, дикого звіра, й кричати хочу: Ратуйте мене, бо цей звір мене з'їсть! Бо і щож здержує його від того, щоб він мене не з'їв?

Ратуюся від тих привидів, що виступають у театрі культури, як можу. Послухайте мене, браття, чи воно вам не придасться! Фільософія — розсіваюча сочка; релігія — збираюча сочка; це дві школи, що взаємно доповнюються (хто твердить инакше, не тямить, що говорить). Мудрий був той, хто збираючі й розсіваючі сочки так повкладав, що зробив з них телескоп і мікроскоп. Браття мої, й ви так поступайте з сочками вашого „ока свідомости“! І я так поступаю. Збираю збираючою соч-

кою ті лучі, які розсіваюча сочка розсипує...

Нема тут иншого виходу. Бо хто вже стався актором у театрі культури, цей мусить вивчитися своїй штуки, коли хоче, щоб моментальна опінія театру не кинула його під свої колеса.

Здорова душа в невченого чоловіка, та вона заєдно стоїть на одному місці. А душа, котра розважає й слідить за думками многих, поступає — але чи завжди просто вперед? чи не збочує? чи не блудить? —

Лише хто лучить свою духову працю з даром божим, той лише піде просто вперед — до Великого Змислу буття.

Знаю: скажуть про мене партійники: „Він партійно про світ навчає!“ Та так скажуть партійники, а я безпартійний. Ось моє слово: Знаю, що вам ніколи не можна сказати правди до кінця. Алеж я говорю для тих, що кінця глядають.

37 НІЧ. Нічна тишина. Лише сховані свершки сурчать протягло, тужливо — сурчать похоронну пісню всьому, що прохоче. Життя і смерть глядять собі в очі і спочивають по страшній борні, де лють і ненависть, підступ і клевета були проводирами й коронованими владниками. А тепер у хвилині відпочинку розвага й лагідність у їх

серцях стала відзиватись, і образ світа змінювати.

Злагідніли і життя і смерть, і колиб могли, тепер би погодились...

Ах, наче-темряво, що відкриваєш нам далекі світила — незвісні світи! Бачу й тут подвійну, противну гру нашої долі: коли одною рукою вона обдаровує нас, то другою рукою податок з нас стягає; і коли одною рукою податок з нас стягає, то другою обдаровує нас...

Ясне сонце дня звужує обрій світа; а нічна темрява відслонює нам далекі світила — поширює обрій світа. Чи ж не добре вчать ті, що кажуть „покірливість це перша чеснота“? Коли чоловік у покірливості усунув своє сонце з небозводу, на небозводі виступають божі світила, які отвирають йому правдиву ширину й глибину вселенної. Нема й не може бути іншої дороги в царство боже. Не чванітесь, учені, своєю премудрістю! бо ваш розум мов те сонце, що вміє свідчити лише про себе та про своїх поклонників; а віра невчених мов нічна темрява, що відкриває далекі заземні світи.

Дрожать далекі зорі... Ах, коли гляджу на них, зривається ріка в моєму серці, ріка безконечна — ріка туги; і плине — плине в безконечність...

О, зорі! зорі! світи таємні, далекі! Мов казка ви для мене, а всеж таки ви є — й ваша тайна для вас не є тайна! Чому замкнув нас Творець в оцій земній клітці? Чому лише показав нам вас, а не дасть до-ступити до вас? А ми — ми подорожні — так радо пішлиби від одного вашого світа до другого, ми спішилисяб з поспіхом світла, щоб усі вас перейти — в погоні за почином та кінцем буття.

Сиріє, Оріоне, Веґо! ще й від імени вашого дрожать мої коліна! Страшно мені глядіти на вас! Ах, світи далекі, таємні, ви огнем передаєте мою душу — огнем, що шукає великої відповіді, а я цієї відповіді не знаю! Та знаю цей огонь, що домагається великої відповіді.

Сиріє, Оріоне, Веґо! вогнем виписуєте в моїй душі загадочний свій підпис. Лице, лице ваше хотівби я бачить, а не тільки ваш загадочний підпис читати! В обняттях дня маю я своє місце й своє імя — і все мені здається звісним та остаточним: увесь світ мірю мірою свого місця, котре вважаю за ядро світа. А тепер в обняттях ночі, о, зорі небесні, стратив я своє буденне місце й своє імя — вогневий ваш підпис спалює мою звичайну міру світа, й перевертає зви-чайний мій лад у душі.. І не знаходжу ні-чого остаточного, лиш усе початкове. Я

вже не те звичайне „я“, лише дух, що знає хмару питань, а відповідей не знає.

Сиріє, Оріоне, Веґо! чи ви таке саме болото й глина, як наша земля? чи від вас так само далеко почин і кінець, як і від нас? Чи вашими жителями є такі самі Французи, Німці, Англійці, Поляки... як і на землі! І верховодить облуда й полуда? Чи тільки здалека чар людям доступний? А ближина чар убиває — в звичайність його перекидує? А деж тоді Господь і царство Його? „Там, де нас нема?“ Чи це й до вас відноситься, як і до нас?

Сиріє, Оріоне, Веґо! Вже як є, так є — поздоровіть від мене ваших жителів, поздоровіть їх од зорі Адама, котрому відкрилися очі, і знає про „добре і зло“! Перекажіть оцей мій привіт усім вашим сестрам на просторі п'ятьсот світляних років, куди доходить луч нашого сонця — сонця Адама. А коли у вас лише так, як у нас, то шукатиму за неа-тер тими божими стопами не в вас, але між вами.

Які безмежні простори кинув Творець між вас! І світло надто повільне, щоб обслуговувати вас, як слід! Лише божа думка до всіх вас у свій час доходить, і обіймає... Дрожу перед тими безмірними просторами! Здається мені, що вони мене в небуття кидають. Нінащо зводяться всі наші земські ве-

личини — і війни криваві і наша сила і слава...
Кружи „зоре-земле“, пилинко непомітна!
Кружи по вселенній, проходи свій звичайний шлях! Коли людською душею, що Гога шукає, не похвалишся перед своїми посестрами, то не маєш чим похвалитись.

І пощож тільки мільонів світів? Для чоловіка на землі? Він жеж усіх їх і не бачить! Для жителів усіх тих світів? Ах, вселенна превелике діло, а життя живучих єств премарне, за нуждення! Що зробиш, Творче великий, великий Змисле, з усіми тими світами? На що Ти їх сотворив? Знаю, що вони мусять мати свою ціль, як і рісниці на моїй повіці, та не знаю, яка це ціль? Чи не нам довідатися про це? А хтож з живих довідається, коли не чоловік?

А може в укриті шляхи, що доведуть нас до зрозуміння цієї великої тайни?

— — — — —

Сурчїть, зверхки, тужливі голосільники ночі й вічної людської туги! Сурчїть, соцілки прохожости! Сурчїть, я вас слухаю радо — віддаю вам ціле своє серце. Підливайте нічною росою віру серця мого! Нехай росте вона й несвідомо, як усе на світі ..

У твій човен сідаю, свята спасенна віро,
і подаюся на безмежне море!

38 ВІДВЕРНУВ НАШ ВІК очі від неба, впрявив їх у землю; відвик од неба, привик до землі; вийшов з небесного духа, оточився земським духом мов осінніми мраками, й не годен пробитися через них. Розгортає землю, порпається в ній безнастанно. А що до кінця не доходить, що заплутується в щораз то нових тайнах землі, він кричить: „Земля — це Бог! Це правдивий Бог — його не треба щойно думками шукати, його можна дотикати!“

Горе тобі, світе, що відпав від Бога! горе гияці, що відчахнулась од дерева! Штучно піддержуєш своє життя, й раз-у раз заглядаєш у гирло руїни, яка тебе жде.. Прокляття переслідує тебе, бо ти сам проклявся, коли відчахнувся від кореня буття. Ще й імя боже нелюбе стало для тебе — твоїм ворогом стало. І ти усуваєш його з усіх чільних місць — звісно, як робиться з ворогом. Земський дух тебе опутав мов нечиста сила, й дозволяє тобі лише те думати й бачити, що йому не противне.

Погани, дикуни будуть твоїми суддями! Вони Бога не знали, та хотіли Його пізнати, й святе Його імя з почитанням вимовляли. А ти Його знаєш, та не хочеш знати. Що знали погани з будови чоловіка? Лише зверхню політуру — і це вже було для них доста-

точно, щоб кликали: „Господь це зробив!“ А ти уоружив своє око в мікроскопи, і злякався того, що відкрив — на весь голос кричиш: „Яка мистецька будова! яка скомплікована, яка доцільна будова!“ А деж Мистець? — „Мистець? Який Мистець? Хто його бачив?“ — так ти відповідаєш.

Твоя душа поцвута фотографічна плита, боже сонце не випише на ній своєї правди. О, так! Ти штучно осліп, занаркотизувався земським духом, щоби бути невразливим на божі речі. Довга твоя недуга, ти вже звик до неї, й кленешся всім, що є, що якраз це правильний стан людської природи. Ти вже й не знаєш, що ти недужий: що ти каліка — без очей, без ушей, без серця, без душі.

Чиж не знайшлися вже й такі, що перестали говорити, як люди говорять, а зачали белькотати? Чи не чваняться „баба аляба ліпопо лі... Це вершок усього людського!“..?

Яке звироднення чоловіка!

Пропало віще небесне проміння, що освітлювало лице землі, й виписувало божий герб на кожному сотворінні. Чи можна щось страшнішого зробити? Чоловіка, брата ангелів проголосив ти рідним братом гориля, медведя, вовка, гадюки... „Дух землі“ мов плісень, мов іржа прогриз усі божі герби на землі, в життю. Нестало всього великого,

св'ятого, таємничого, остався тільки стукіт та тупіт німих законів „Природи“ — мов рух та скрип залізних колісцят у робільні. Душа, душа пропала!

Безбожний світе! Тілу ти служиш — у тому ти мистцем стався! — а душу топчеш, бо ти стратив висший змісл, як кінь на війні топче свого їздця.

Перевернув ти лад божий, лад Великого Змислу буття. Що в цьому ладі в долі, ти видвигнув на верх, а що на верху, ти кинув у діл. І прокляття переслідує тебе, як того, хто замість на ногах ходить на руках, схиляючи голову низько до землі — немічний раб землі! Заєдно деклямуєш про „близькі золоті віки“.. Ха-ха, сміються з тебе нічні лилики й сови! Ти — й „золоті віки“! Ти — вічна революція, ти — вічний бунт, ти — вічна деструкція! Ти — й „золоті, спокійні віки“! Нічні лилики й сови говорять про тебе: „Він — ходячий труп! він — сухітник, що маячить про буйне життя, як усі сухітники, а в його природі зародки смертельних мук, перед ним смерть!...“

Людські покоління минають, а ти деклямуєш лиш одно: „Не хочу служити нікому й нічому — ні батькам, ані Богові: Моя дорога до повного визволення! Я маю свою думку — нову, самопевну, кого мені

слухати? Мої батьки були діти немудрі, аж я зрілий чоловік!“

Ох, століття з п'ятном Каїна, кождий блудний син так говорив, як ти! Так до часу, аж виявиться, що на тій дорозі ліпше скотині, як чоловікові. Чиж нема вже й таких, що кричать: „Підле, підле ціле життя-буття! Воно лише стільки варта, щоб його знищити!“

Зворохобилися цегли в будинку: „Ніяких тягарів, ніякої слухняности, ніякої жертви! Чого я маю інших держати на собі? Годі! Кожна хай собі живе по своїм у! Індивідуалізм! Субективізм! Широка воля! Нийвисший щабель життя! Це наше“!... І завалився весь будинок. Були світлиці, були вікна, було сонце, була багата хатня обстановка.

А тепер? — Руїна, темрява, вузкість, убожество.

О, безбожний світе!

Небесну свою душу привалив ти землею, пручається вона в тобі, а тобі здається, що це так земля ворухиться. Не маєш багатства в душі: не маєш любови — того чудного джерела, котре чим більше з себе видає, тим більше йому остається. Убожество і заздрість тебе руйнують. Не маєш спокою, як кождий убійник. Кидаєшся на всі боки, шукаєш ратунку — місця для віддиху придавленої своєї душі. Як недужий, що не знає, яка

його мучить недуга, змінєш лік за ліком. Мов ранений лев кидаєшся по всіх усядах — чого ти не видумуєш, та ніщо не помагає! Революцію голосиш, бо бачиш, що ти не на своєму місці. Вичікуєш якогось несподіваного звороту, що тебе спасе, а між тим революція тебе з'їдає, як бакцилі з'їдають свою жертву. Всюди кидаєшся, все приймаєш; тільки до того, що близьке, що одиноко спасенне, що ти покинув, до того не хочеш повернути. І шукаєш нових бгів по щаблях свого упадку — щораз то нових. „Природа“, „Я“, „Внутрішній Бог“, „Культура“, „Наука“, „Штука“, „Народ“, „Надчоловік“, „Культ тіла“, „Рай на землі“, „Рівність“, „Висшість“ — хто вичисливби все? Це ті театри, в яких хочеш знайти місце й нагоду для відпливу придушеної, наболілої своєї душі. Та це лише театри — знуються вони легко, й біжиш ти від одного до другого — за новим вражінням.

А який труд твій, які муки, які жертви! В багатстві ти зубожів, в премудрості ти одурів. Хотів ти ладу, а прийшла руїна! Хотів ти волі, а прийшла неволя! Хотів ти мира, а всіх приневолив воювати! Хотів ти людяности, а всі озвірилися! Хотів ти життя, а приходять смерть!

Та як міг ти чогось иншого сподіватися, коли ти чоловіка обезбожив та обезчоловічив?!

Сказав Господь про тебе: „Витисну з нього всю огиду наче п'ят, і скажу йому це пити, хай пізнасть смертельні муки з отруї, яку сам собі зладив. Сам себе він замучить!“

Так томиться і блудить той, хто відчахнувся від кореня життя! Нема такому спокою й нема йому доробку. Бо без Бога нема опори, нема рівноваги, нема моря, в яке спокійно відпливалаби людська душа.

39 ГОСПОДИ, СКАРБНИЦЕ життя і знання! Не прошу в Тебе многих думок — відкриття многих тайн, лиш о одну велику думку прошу — о матірню думку. А коли про це прошу, то знаю, що найбільше прохаю. Пощо мені знати, скільки клітин у людському тілі? Чи не ліпше знати, чим є чоловік? Пощо мені знати, як дрожать мої нерви? а не знати, яка ціль мого життя? Пощо мені знати про гру світляного проміння, що пробігає темряву вселенної? а не знати про Тебе, скарбнице життя і знання?

Господи! лиш о одну матірню думку прошу — о думку велику, широку, глибоку: щоб я зрозумів, що Ти мене сотворив. Прохаю о добре положення мого розуму супроти Тебе.

Колиб деревина могла говорити, просилаб Тебе о добру землю, щоб у ній засадити її. І я о це прошу: о добру почву

Для моїх думок, о добру почву для моєї свідомости, щоб душа могла зеленіти й цвісти — все видати з себе, на що лише її стати.

Знаю, що так обійму всі людські душі: всі їхні думки й чуття. З усіми людьми й за всіх людей буду думати, любити, сумувати й лікувати. Всіх зрозумію, як Ти їх розумієш, Ти — думка одна, а всепроникаюча.

Постав мою душу на найвищу гору, щоб я одним поглядом обіймив з неї всіх подорожних на долах та всі шляхи.

О сонце прохаю для моєї душі — о одно сонце, не о многі лампи й лампочки! А вжеж усе, що на землі, в світлі сонця знаходить свій питомий вираз. А скільки ламп у темряві, стільки малих світів, та всі вони хиמרні, бо те, що в дійсності є лише незначною частю світа, тут виходить цілістю для себе... Чиж є якась думка, котрої не заступалиби філософи? котрої не представлялиби як найвищу цілість буття? Вони з лампами по темряві світа ходили, а для кожного з них його лампа була найбільшим світлом. Скільки ламп, скільки лампових світів намножилося в мойому віці! Всі хочуть проводити, всі приходять зі своїми лампочками. Видно, що мій вік у темряві!

Багато ламп, багато — а сонця нема! сонця, перед котрим усі лампи стали б непомітні й зайві. Нема сонця — нема великого зміслу буття, нема великої свідомости.

Знаю, що свідомість — мати всіх думок і почувань — всіх переконань. Знаю, що є ялова — вулична свідомість, і багата — небесна свідомість. Який корінь, такі цвіти родить.

Господи! прохаю Тебе о велику свідомість, о великий й змісл буття.

40 ХТО ВІДІРВАВ наріц божий від Бога? Хто попсував його душу? — Брукована міська вулиця! Хоч сто разів поставлене буде це питання, сто разів відповім на нього: Брукована міська вулиця!

Брукована міська вулиця — це неврожайне тло, вона плодить бакцилі, що точать душу нашого віку. Вона сухотами заразила людську душу, щоб душа стала так само неврожайна, як і вона сама — як брукована міська вулиця. Не найдеш на ній ні одної ростучої травиці, найдеш лише вимірянйй порядок мертвого каміння та безпереривний галас і рух. „Хто з ким пристає, таким сам стає“ — уподібнилась душа Вавилоня до брукованої міської вулиці і своїм лицем і своїм життям. Усе буття для неї — бру-

кована вулиця, де все буденніє, де всяка тайна стається ялова; що тут не росте, це ніде не росте — це не може бути; лиш одна новість тут приманчива — ярмаркова новість. Вавилон од віків був батьком тих, що спроневірились Богові.

Вавилоне, новий Вавилоне, окружився ти своїм велетенським тілом, і не бачиш иншого, крім себе самого! Небесні зорі бліднуть перед твоїми вогнями ніччу, а в день не видно божого неба зза твоїх мурів. А хоч і бачиш тайни божі, так себе ставляєш за міру, котрою міряєш тайни божі. Плитку буденну свідомість ти робиш укоронованим володарем.

Вавилоне, гордий Вавилоне, сидиш на ложі, оперезався ти ложжу, й ложжу воюєш! Твоя лож у замовчуванні великого й таємного, а в окрикуванні малого й буденного. Завзявся ти з Бога зробити порошок, а з порошинки Бога. Себе самого зробив ти Богом! Алеж сила твоя, як сила величезного поліпа: маєш силу обмотати людей своїми раменами, й виссати з них життя, а останки викинути як зайвий тягар...

Хто вирвався з твоїх рук? Бачив я тисячі, що чванилися „ми вільні!“ — а вони були твоїми невільникми: проповідали твоє слово, розвивали твій змісл, хоч і не вга-

дували, що це твоє слово. Твій змісл став для них інстинктом. Коли думали, що проти нього воюють, він був їх конем, на котрому сиділи й воювали.

Вирватися від тебе — яка це страшна дорога! Не плисти з рікою, й не плисти проти ріки — але спуститися на саме дно роз'яреного виру. Не допоможуть людські слова й кличі, не поможе звання шляхів, що на сонішному світі, не допоможуть давні звичаї й нові штучки — треба очима заглянути в очі небуття, треба визбутися всіх набутих покладів своєї душі: треба духом умерти, й наново родитися, щоб зблизитися до порога небуття.. Яка це гроза! Хто її знає? Я її знаю. Бував я там — на порозі небуття й буття, на порозі буття й життя, а там мені засвідчили незвісні у Вавилоні сили, що Вавилон — самообманець: він вмовив у себе, що поріг небуття й буття це його брукована вулиця!

Глядів я на діти Вавилона, а вони були притемнені його тінню, припорошені його порохом, заголомшені його галасом, поневолені його яловим духом. Вони сталися ходячими муміями, забальсамовані задухою Вавилона.

І тяжко засумувало моє серце, тяжко засумувало:

Господи, як мені до них доступити? Нема між нами спільної мови, як нема її між живими а мертвими. І що я скажу, це для них буде смішне, бо вони мене не зрозуміють — бо я зачинаю від Тебе, а вони від брукованої вулиці. Я вповаю на Твою свідомість і Твою мудрість, а вони вповають на вуличну свідомість і її мудрість. І коли я скажу: Бог наш — Бог великий, повний тайн свідомого життя, — то вони підсміхуватимуться: „які ти неблиці верзеш?! Ти певно хочеш говорити про бруковану вулицю (бо і про щож инше можна би говорити?), а тут нема ніякого Бога — тут тільки ярмарок!“

Чи не сказав Син Божий: „З того, чим серце повне, говорять уста?“

І наймудріші з людей не знають, як багато говорять не з розуму, а з серця, яке перейшло свою дорогу, і є саме таке, а не йнакше.

41 „СВІТОГЛЯД, НАШ світогляд! науковий світогляд!“ — Чи не тим воюють противники божі? Чи не покликаються на це — наче на непереможну силу? „О, ми вчені! Ми багато знаємо! Наш світогляд це дзеркало цілого царства буття!“

Ха-ха, противники божі! Так кождий пес, що гавкає на прохожого, покликається

на своє подвіря, де він почувається безпечним, а що безпечним, то також сильним. І коли прохожий його пуджає, то пес утікає на своє подвіря, думаючи: „Як я через п'ять літ тут безпечно прожив, що злого моглоби мені нині тут статись?“ Один думає: „Сховаюся в буряні!“ Другий: „Сховаюся в будці!“ Третій: — „у соломі!“ Кождий у тому бачить свою опору, з чим ізжився.

Так, вороги божі! Ваш світогляд це тільки подвіря, з котрим ви зжилися. І стільки він обіймає буття, скільки одно подвіря обіймає світа. Ви все знаєте? Ха-ха, діточе це слово! Ви вчені? Та що з того, що у вашій душі багато думок — багато пороху, а нема плідної землі, яка дає життя? Чи не знаєте, яка іронія переслідує людей? Убогі не мають що їсти, але мають здоровий смак; а багаті мають що їсти, але їх смак зник — притупився. Притупилась ваша душа — і в багатстві стала вбога.

Господи! знаю, що це Ти визначив межі й шляхи людському світоглядові. Якжеж різно, як відмінно моглиб ми на Твій світ глядіти, але Ти хотів, щоб ми саме так гляділи на нього, щоб ми почувалися безпечними й сильними: щоб ми могли бути свободні. Це наш інстинкт. Всі краски буття — краски грізні, потрясаючі —

наша природа лучить в одну краску — в білу, байдужу краску. Це наш інстинкт. Так наша природа нас висуває, а божому світові лице затирає, щоб чоловік почувався безпечним і сильним...

Господи, дав Ти мені ключі відмикати зачинені брами, куди не проходять міліони. Виходжу з подвіря людського інстинкту, й дрожу, жахаюся перед тайнами Твого царства. Ах, брати мої, бачу море безкрає, бачу краски потрясаючі, бачу сили грізні, бачу наче зоряну молочну дорогу, що снується від порога небуття до престола божого...

Що світогляд учених? Тінь одної хмарки, а деж ціла вселенна? Браття, сидіть спокійно на своїому подвірі, не воюйте, бо не знаєте: хто Цей, з ким ви беретеся воювати! — Ніщо, що на вашому подвірі, не мусіло так бути, як є. А коли воно так, то це тільки тому, що така, а не йнакша воля Творця. Бачу темряву вічності, бачу світло вічності, бачу вічні можливости, бачу засоби вічності... Яка це гроза! Та не пробувати чоловікові довго в тому видінні, бо чоловік перестає бути чоловіком. Звичайне „я“, жінка, діти, сусіди й приятелі, вороги, на-роди — все тратить своє значіння. Цеж вилім з людського інстинкту.

Сугестією, яка обмежує, сугестією, яка перемальовує й перелицьовує, живуть люди. Добре це, оскільки тим простуємо до цілі, яку нам Творець визначив. А вже добрий є сон в утяжливій подорожі, щоби дорогу легше перебути. А ворохобники тим проти Творця звертаються! Вони думають так, як скажений пес: „Піду на своє подвіря, й укушу господаря, на смерть його заїм, а тоді я сам собі буду паном...“ Так, нерозумна животино? А чиж ти не тому безпечна на своєму подвірі, що тебе твій господар боронить? Колиж нестане твого господаря, так нестане й безпечности для тебе на твоєму подвірі — твоє подвіря вже не буде „твоїм!“

Браття мої, будьте вдячні для Цього, що вас боронить!

*

Браття мої, подвіря нашого інстинкту на це, щоб ми на ньому загосподарились. Та пам'ятайте, щоби тут будувати суцільно з межами та стежками, які нам вже природа дала. Пам'ятайте, що не так цінне множество думок, як положення думок. Не так цінна фігура думки, як її краса. Не так цінні інші думки, як матерія думка, котра на всі інші

кидає світло, дає їм краску. Не розумієте, що хочу сказати? — Вчений недовірок так само знає докази на ествування Бога, як і віруючий, а може й ліпше. Чомуж він не вірить? Чому в його душі ці думки не мають тієї сили, тієї краски, що у віруючого? Бо в душі недовірка ці думки не мають своєї питомої краски, не дістають світла від матірньої думки, бо вона їм ворожа. Тінь вона кидає на них, а не світло. Ось тому.

Браття мої, просіть Бога о природну, здорову матірню думку! Це така ласка, як кожний природний талан, — ласка божа.

Чиж ви не спостерегли, що в тільки одна думка, котра в людському світогляді царить — як сонце на небі? А коли вона квולה або ялова, то цілий світогляд квольний та яловий.

Браття мої, не обманюйтесь і не давайте себе обманювати! Виходіть крізь отворену браму зі свого подвіря, бо через замкнені брами лише рідкі одиниці виходять, та й це тільки на хвилинку, бо тут жах і невисказане. Не будьте бунтарями, не перекопуйте доріг, які вам Творець визначив — бо йнакше праця ваша піде марно.

А не забувайте що дня просити Господа о спасенну матірню думку, як хлібо-

роби просять о дощ та погоду. А вже знаєте, що мільйони простаків ліпше знайшлися в світовій війні, як тисячі вчених. Чому? Бо вони мали ліпшу матірню думку.

42 ДЗВОНИТЬ ВЕЧІРНИЙ дзвін, сумерк і тишина злітають на землю, на моє рідне село — злітають з неба на ріку до часности, і дають їй нову вартість — нове лице...

Дзвонить вечірний дзвін на високій вежі тієї церкви, де я вперше пізнав, що Бог сходить між людей, де вперше зрозумів я таємну божу мову!

З далекого світа вернув я до рідного села, до рідної хати — ось перший вечір надходить по довгій розлуці.

О, дзвоне, давний мій знакомий проповідниче, вчителю небесний! Не говори так сильно, бо сум моє серце розірве, як буря з коренем вириває дерево, що на самоті. Я вже не той, що був колись, — я вже не дитина.

Рідне й чуже, близьке й далеке, боже й людське у мені поріжнилось — рвуться безсильні звязи... О, дзвоне вечірний, божий! Переорюєш мою душу, переорюєш глибоко, перерізуєш коріння — вяне мій світ, з котрим я зрісся. Як не сумувати? Прохожість відчинила свою книжку перед моїми очима,

і каже: „Читай!“ — а я читаю, і передчасно вмираю ..

Дзвонить вечірний дзвін, що розкидає по світі небуденні думи... Який мій сум! Ні багатством слів, ні дібраним римом не вискажу його. Молодість у моєму серці зітхає до вічності: Чому я не вічна? — Ах, які це зітхання!

Деж ви, мої любі знакомі й рідні? Вже для вас сонечко не світить, а коли я з вами прощався, ви його величали в надії: „Поставлю хату до сонця, щоб мені світило!“

А тепер? — Лиш одна правда для вас осталась — Бог. Нема вже вас на землі! Мов сон, мов сон сталось усе, що діялось...

Деж ви, любі мої товариші в світі? Нема вас при мені, не потіште мене! Мов сон сталось усе, що діялось.

Деж поділися оті покоління, що наче хвилі на морі підіймалися, й вітром надії кидані, рвалися вперед „ми здобудемо, чого ще ніхто не здобув“, та падали назад у лонно моря? Мов сон, мов казка сталось усе, що в історії діялось. Жаль мені за вами, бо ви мої, я ваш, батьки, сестри і браття! Споконвіку відгукується цей жаль у людському роді. Чи не зітхав уже старинний поет:

*οἷη περ φύλλον γενεή, τοίη δὲ καὶ ἀνθρώων —
ὡς ἀνθρώων γενεή ἢ μὲν φῦει, ἢ δ' ἀπολήγει...?*

Дзвонить вечірний дзвін, похоронний дзвін по щойно минулому дневі й по всіх віках, що минули.

Всі віки, всі покоління плачуть у ньому. А моя душа — о, померші батьки, сестри і браття — похоронні пісні вам складає, з вечірним дзвоном про вас розмовляє.

Дівчино-роже, що любо розцвіла, та зів'яла, — як жаль мені за тобою, хоч і ймення твого не знаю! Бачу тебе в садку з весною, втішаєшся чарівним світом, усміхався, ходиш задумчиво — з квіткою на грудях, мрієш про судженого друга, бачу тебе вечером, як до місяця зітхаєш, з зорями розмовляєш, свою тайну в тінях ночі скриваєш... Та глянь: Усе минуло! Вже тисячі літ лежиш у гробі.

Лицарю брате, потіхо старої неньки, гордосте дівочого любого серця! Бачу тебе, друже, розумію кождий твій погляд і рух, твої мрії, діла й надії... Та глянь: усе минуло!

Володарю славний! Ідуть твої полки — мов буря на твій приказ... Чого вони не доконали? Стару славу зруйнували, нову збудували... Та глянь: Усе минуло!

Рабе нещасний, прибитий! Дрожить мов серце з тобою й над тобою; тяжка твоя праця — твоя повільна смерть, а забава для

твоїх панів. Розумію твоє приглоблене серце... Та глянь: усе минуло!

— — — — —

Дзвонить вечірний тужливий дзвін — похоронний дзвін по щойно минулому дневі і по всіх віках, що минули. Всі віки, всі покоління плачуть у ньому.

Ах, так минуться всі покоління! І сонце погасне, і вічна ніч землю обгорне — вічна ніч на вічному глухому цминтарі — на землі. Не буде кому й затужити по тому, що було... Не буде? О, земле, о, зорі, чи може бути такий кінець усьому?

Земля каже „мусить!“, а зорі небесні мовчать — усміхаються і мовчать. А в мені душа рветься, на всі сторони по вселенній розгонюється за словом потіхи, щоб знайти те море, куди зливаються всі ріки прохожости.

43 ЯК АНГЕЛЬСЬКА пісня, як казка, що недужим силу вертає, як слово судді, що поплутану справу рішає, як слово боже, що творить, з роду в рід вістка про вічне життя до людських душ доходить — як роса на душі спадає; як роса для тих, у котрих життя ще відзивається, а як тягар для тих, у котрих життя вже завмерло.

Вісте чудова! Кудиб я подівся без тебе? Говори, навчай, просвічуї, потішай, скріпляй, утихомирюї! О, вісте — нене людських душ! Не булоб нам життя без тебе!

Говори, навчай: про тайне життя, про друге життя, про вічність, про инші закони, про инший світ. Говори про те море, в котре виливаються всі ріки прохожости.

Говори про чудову розвязку цієї нашої кровавої загадки...

Ах, так! Це можу зрозуміти: в морі є місце для всіх річних вод і хвиль.

Ах, так! Можу зрозуміти, що ти кажеш: що ми лише діти, й тяжко нам просудити, що Батько наш творить. Зводять нас наші діточі поняття. Чи ж не думають діти, що родичам хліб „лиш отак собі приходить“ — і хліб і честь і розум? Чи можуть діти зрозуміти святість праці й труду — святість жертви? Чи можуть діти зрозуміти, як на світ приходять? і чому нам умирати? Зводять їх їхні поняття. Мало діти жадають, мало й розуміють — мало дістають.

Говори, вісте чудова, про це, „чого ні око не бачило, ні ухо не чуло, ні через думку чоловікові не перейшло“... Говори,

нехай зрозуміємо, що ми діти, а Творець — наш великий Батько.

Говори, бо тільки тобі дане кинути світло на це, що діється довкола нас і з нами:

Що маємо вписані в серці святі закони — а вони тут, у ріці прохожости, ще не процвітають, і повного влоду не приносять.

Що вони принесуть свій плід у вічності.

Що наша душа заєдно голодна й ненаситна — що вона насититься у вічному житті при столі Творця.

Що наша душа хоче пізнати всю вселенну — все хоче пізнати, все бачити, а тут у цій прохожості по темрявах бродить...
Що вона все осягне у вічності.

Що наша душа вже в лоні дочасности виривається з цього лона, не живе моментом, але висувається в минувшість та в будучість — у безконечність, вічність...

Говори, як наша душа — мов це зерно пшеничне, що в лоні землі в темнотах зігниє, — на ясний світ виходить, і тут уже розуміє: чому його дусила земля й темнота облягала?

Говори, слухаю тебе й слухатиму уважно, аж очима побачу, про що тепер тільки чую.

44 СИНУ БОЖИЙ, розп'ятий на хресті! Ти побідив людські душі, як сонце землю побіджає, — скарбами життя!

Колиб Ти й не був Богом, Ти їх побідивби — та колиб Ти не був Богом, Ти не бувби міг визначити собі такої долі, котрою світ перемагаєш.

Ти визволив людські душі з оков смерти, як сонце землю визволяє — на весні. Ти відкрив душам їх красу, як сонце красу землі відкриває — в ясний літвий день.

Багато вчителів, багато, та Ти один — переможець.

Ти вчиш, не як ми безсильні, що шукаємо за словами, — Ти вчиш, „як той, що має власть“: Ти твориш для своїх слів тіло — з власної своєї крові. „Бо не в слові лежить царство боже, але в силі“.

О, Володарю, Вчителю жертви й горя, матірньої тайни життя! Сину Божий, що сам визначував собі долю! Чи не сказав Ти сам про себе, „коли буду піднесений на хресті, всіх притягну до себе?“ Так, в оцьому Твоя непереможна сила. Де сум, де терпіння, де смерть — там Ти; там Ти як Учитель, як Потішитель, як Відкупитель. А сум, терпіння, смерть — це найвисша школа життя, найвисший сойм життя для

тих, що в болях родилися і в болях їм умирати; для тих, що з брами смерті вийшли й через браму смерті їм відходити. І хто в цьому соймі володіє, той людськими душами володіє.

Щож нам осталосяби по Тобі, колиб Ти уладив свою долю по людським думкам: Колиб Ти жив як мудрець, що у спокійній хаті вмирає? чи як володар, що в славі та в достатках сходить у гробницю своїх предків? Твоя наука булаб тоді, як наука всіх мудрців: видумана, не сотворена — безсильна. Когож вона пірвалаб за собою? Лише тих нечисленних, котрих науки людських мудрців потягають за собою.

Наука філософів — малюнок, а Твоя наука — життя.

Твоя наука вогонь — хто остоїтья проти неї?

„Господи, до кого підемо? Ти маєш слова вічного життя!“

На загибель пішли ці, що покручують головами: „Тверде це слово, і хто може його слухати?“

Так, це не тайна. Вчені, що відкинули Христа, плели байки про змісл життя. Які байки! Які немудрі, які дявольські байки! Вибрав Бог невчених, щоби застидали вечних — бож ліпші очі в невченого, як сліпота в ученого.

Сину Божий — розпятий на хресті!
Сину Божий — воскресший з гробу!

Ось це божа сила, ось це подвійна зоря, що кожному стає перед очима, і має що сказати.

Терпіння й горе роз'яснив Ти на собі, розпятий Сину Божий! Темряву Ти роз'яснив! Ти—Світло Велике, що засяло в темноті. А темноту й треба було роз'яснити. Бо чиж людина у щасті кричить за роз'ясненням?

І що Ти зробив, зробив Ти по божеськи. Коли так Синові Божому сталося, чогож я—марний чоловік—забагаю? Любов і жертву зробив Ти своїм гербом. Нещасну душу зробив Ти дитиною неба. її мовою промовив Ти до неї. Ніхто більш не вмів так говорити! Зломану цвітку підніс Ти, й вона прийшла до себе — до первісної краси і сили... Будь благословенний!

Віки минають, народи зникають, а ті, що плачуть, ті, що турбуються, ті, що горюють, ті, що шукають правли й добра, день у день зітхають: Будь благословенний!

За світло, за ласку, за добру надію — будь благословенний!

З ким Тебе порівняю? — Ти один, Ти сам — переможець.

Схиляю голову перед Тобою, воплощений Боже! Новий надземний світ мені відчиняєш:

„Деж є життя вічне, щоби пізнали Тебе єдиного правдивого Бога і того, що Ти післав: Ісуса Христа“.

О, скарбе безмежний, неоцінений! Лозо життя! Князю буття! Побіднику людських душ!

45 ТРИ РЕЧІ на світі відчиняють широкі вікна в моїй душі: зорі небесні, голос дзвонів і цминтар.

Бачив я жінку селянку, що на цминтарі плакала й заводила, а заравом потішалася:

„Дитино моя дорога! дитино люба!
Як привикаєш у Бога — там на тому світі?
Дитино моя!
Тебе я тут доглядала й пестила —
Хтож там тебе доглядає?
Чи тато тобою займався?
Твоя бабуня — чи пізнала тебе?
Вона тут на землі не бачила тебе!
А поздорови їх, дитино, від мене —
І тата й бабуню!
Від мене, від сумної твоєї мами!
І так їм скажи: що я в нужді й у біді —
Я сирота осталась!

Хай завізвуть мене до себе —
Мій вік на землі вже минувся
І доля й охота!
Закличте мене, щоб я була з вами —
Із вами дорогими!
Дитино моя — дорога!“

— — — — —

Зворушилась моя душа.. І сплюнув я на всі наклепи міських душ, що між мурами стратили здоровля й силу, — і маячать у поросі про правди пороку, а правд духа не знають і не прочувують. Як домашні кури не літають, так і вони не літають. Вони дбають тільки про вигоду; для вигоди приймають поневолення, а поневолення приносить отупіння.

Так! Це страшне в моєму віці: виродився внутрішній чоловік, виродився — пропав! Як з байстрюком, так з ним обходиться нинішній вік: нема для нього місця ні в школі, ні в товаристві; не дозволяють йому прийти до слова ні на зборах, ані в газетах. Ідолом стався зверхній чоловік — ідолом, що пожирає внутрішнього чоловіка.

Як упав нинішній вік! Заміняв він Христа за Вараву — внутрішнього чоловіка за зверхнього. І розгортає він багатство

зверхнього чоловіка: тут мязи, тут кости, тут нерви, тут клітини, тут такі дрожання... Не в душі любується нинішній вік, але у мязах, у нервах, у клітинах — у тому, що має чоловік спільне з конем та з бараном.

Найгірше, що видумав нинішній вік, це „наука про душу — без душі“! Нема в нинішньому світі науки про „людську душу“, єсть лише наука про звіринну душу. Людська душа пропала! Як упав нинішній вік! Бакцилів йому, бакцилів — це його!

Алеж людська душа єсть! Не дали нам її якісь учені, дала нам її природа. А вже єсть внутрішнє життя, котрим чоловік різниться від усіх животин: єсть віра, надія, праведність, думка про вічність і туга за нею...

Браття мої! Ще раз і ще раз вас заклинаю: здавайтеся більше й сміліше на мудрість нашої природи, як на мудрість учених. Мудрість нашої природи — діло, а мудрість учених — лише слово про діло.

Браття мої! Колиб ми мільон разів більше знали самі про себе, як знаємо, то ще булаби наша свідома мудрість зером супроти нашої підсвідомої мудрости, котру нам Бог дав у формі діла. Що ми знаємо самі про себе, це лиш

один промінь сонця, а те сонце — це вопло-
чена мудрість божа в нашій підсвідомості.

Піднести один горіх — яка велика, дивна,
штучна, мудра праця! Скільки рухів душі,
нервів, м'язів — які получения! Мільярди,
незчислимі мільярди тут співпрацюють для
одної цілі. І щож ліпше та мудріще: чи
дати віру вченому, в котрого рука всохла,
і котрий тому вчить, що „це лиш обман,
будьто би хтось міг рукою горіх піднести“?
— чи дати віру природі, котра говорить не
пустими словами, але ділами?

Думати, судити — яка це штука, яка
таємна праця! Не в тому штука, що при
тім свідоме, але в тім, що при тому несві-
доме, а до свідомости доводить. Як думки
родяться в нашій свідомості, як лучаться
з волею, з чуттям — яка при тому мудрість,
доцільність, яке багатство сил! Чиж це на
дурно Творець зробив, і нам дав? Щоби ми
більше здавалися на слова вчених, як на
мудрість божу?... Ах, так поступає ниніш-
ний вік!

Геть, химеро, від мене! геть далеко!
Як селянка щирого, простого серця, так хочу
здатися на голос і мудрість природи, яку
мені Бог дав.

Внутрішній чоловік — дитина
природи. Веди мене, природо-мамо, бо коли
ти мене не доведеш до цілі, то я там не

дійду! А вже ти мене й на цей світ привела
— без мого знання й розуміння.

46 СЛУХАЙТЕ, людські серця, слухайте, живі душі! Ось гуде пісня, якої ви шукали, хоч про неї й не знали.

„Достойно и праведно есть: поклонитися Отцу и Сыну и святому Духу..“

Чи чуєте? Слова творчі, слова небесні, що дають творчу силу звукам... Чи не відчуваєте? Нову душу, нове серце вони в нас творять. Душу, для якої нема людських слів; серце, для якого нема людської міри.

„Достойно и праведно есть: поклонитися Отцу и Сыну и святому Духу, Троице святей, единовшней и нераздельней.“

Тайна велика! Тайна божа, спасенна! Нема такого між людьми! Від пекла аж до неба дрожать усі струни буття. Яка новість! яка сила! Відвічна новість, відвічна сила — не вичерпаєте її по віки!

О, люди на світі — всі, яких знаю й не знаю! Ось забув я всі ваші діла, всі ваші слова, всю вашу славу й неславу. Що зазнав я від вас лихого, прощаю все й усім — бо мене це вже не досягає. Над землю, над світ, над проходість підносить мене небесна пісня

— що для мене ваша слава й неслава? Великі ваші діла — мов пилінки під моїми ногами. Як моглаб зависть мучити те серце, котре ціле небо обіймає?

Слухайте, слухайте святої пісні:

„Достойно и праведно есть: покланатися Отцѣ и Сыну и святому Духу, Троице скатѣй...“

Людські голоси, а надлюдськими стаються, бо їх освячує небесна пісня.

Слухайте, й преобразиться ваша душа: кождий обійме всіх, і всі одного. Любов і безмежність сталися подихом моїм і моїм майном. Горю, горить у мені первісне пребагате життя. Чую, що я злучився з джерелом життя, і його багатства — мої багатства.

Що для мене земні достатки й недостатки, щастя й нещастя? Як галузь з коренем, так зрісся я з Господом, котрий усе посідав. Я при цілі життя.

„Скatz, скatz, скatz Господь Сакаодз...“

Ось херувимська пісня між нами, ось Господь між нами! Чи не чуєте Його подиху, що преображує всяке сотворіння? Не сліпий рух, але мудрість та любов, бажання й радість ворухаються в моїй душі, що витає Господа. Ось земля й небо співають:

„Скaтц, скaтц, скaтц Господь Сабаодх, исполнь
небо и земля слаки твоеа...“

Відчинилися двері тайн: сто нових очей,
сто нових ушей, сто нових сердець голо-
сяться в мені... Розумію й виджу: що висота,
що глибина, що довжина, що ширина
життя.

Христе, Ти мавш ключі життя „внутрішнього чоловіка“!

Які ви смішні — ви, що чванитеся глибиною й шириною життя без Христа, котрі не знаєте гори цієї святої! Ви діти, що тростину за живого коника вважають. Яка може бути між нами розмова? „Приди и виждь!“ — лише це християни говорять до тих, що не знають Христа. Прийдіть, і довідаєтеся про це, чого ні око не бачило, ні ухо не чуло, ні кризь серце чоловікові не перейшло.

„Скaтц, скaтц, скaтц...“

Гомони, не уставай, пісне херувимська, могоуча творча, преображуюча!

Упав гордий Рим перед Тобою, впали вчені Атени, піддалися варвари. Ти ціль, Ти кінець усіх шляхів!

Зайвими стають усі орудники, коли вже ціль осягнена. Упала старинна наука, впала старинна штука, як нездатні орудники, крuti дороги до тебе.

А ти прийшла своїм шляхом, і даєш нове життя, твориш новий світ.

„СКАТЗ, СКАТЗ, СКАТЗ...“

Ні, ми не стоїки! не смерть душі, але повний розцвіт душі наша велика спадщина—

„оганна кз кышних!“

47 БОГА НЕ ВИДНО! А видно землю й сонце — тілесний світ. І поневоле тілесний світ душу: і розум і серце.

Не через рік, не через два роки, а через ціле життя так жити — хто не уляже безоглядній силі того, „що все й усюди видно?“ *Rari sunt nantes in gurgite vasto.* Окруження стається основою і мірою, володарем і вчителем, суддею і свідком усякої правди й можливості. Усе стається наче сон, що не в „тепер“ і „тут“.

Горе невидимим душам у тілі, бо їх оточує видимий тілесний світ, і накидується їм на володаря та вчителя, на суддю та свідка всякої правди й можливості! Мов казка стається в тому оточенні сама душа — наче щось, що не має у світі права буття, що світові чуже, далеке, що неймовірне. Мов казка стається Бог і Його царство. Так

нас поведемо те, з чим день у день
стрічаємося, накидується нам на володаря
й учителя.

Браття мої, чи ви ще не визналися на
тайнах душі? Кажуть люди „той цар володіє
в цій країні“. Цар? сам цар? А деж його
поплечники? Чимжеж він бувби без них?
Чи не володіє цар у своїй країні тільки
тому, що його многі піддержують? А звідки
цим „многим“ така сила?

Бо вони „одно“ — лучить їх спільна
думка, спільна ціль, спільний закон.

Не володіють душею поодинокі думки,
але ціла розвинена логіка думок. Єсть у
душі „державна власть“: єсть володар, є не-
зчислимі його поплечники; вони то захоплю-
ють усі багатства душі в свої руки, і горе
тому, хто важивсяб виступити проти їх „ста-
ну посідання“: того вони збещестять, висмі-
ють, у тюрму замкнуть, життя йому від-
беруть...

А найсильніша оця державна власть,
яка довго, безпереривно вдержується. Тяжкий
бунт проти такої влади.

Музика, яку ми через довший час слу-
хали, дзвенить нам у вухах, хоч уже й не
грають. І здається нам, що під її такт під-
ходить усякий шум, гуркіт і стукіт.

А музику тілесного світа приходиться
вам слухати через ціле життя! Під її такт,

під такт тілесного світа силкується понево-
лена душа звести все, що діється в бутті.

Вірили наші прадіди, що „Бог духовий,
безтілесний“, а всеж таки вбирали Його в оде-
жу тілесного світа: зоряне небо вважали во-
ни за дім божий.

Та виявилось, що зоряне небо є лише
таким двором бсжим, як і наша земля, одна
із зір вселенної.

І віра в Бога стала тяжша. Музика
тілесного світа відмовила їй усякої помочи.
Преобразитися треба у свідомості,
треба силоміць вирватися з кігтів
тілесного світа, щоби не вмерти
для Бога. Не ділять нас од Бога простори
світа, лише занавіси нашої природи. Лише
така тут ріжниця, яка між видючим а неви-
дючим. Затеж наша віра величавіща! О, яка
велика слава Господня! Нашим прадідам
це й через думки не переходило. Так воно
йде в житті: малим дітям приходиться
в участі менший тягар і менше розуміння;
більшим дітям більший тягар і більше зро-
зуміння.

Скрився Ти перед нами, Отче наш
і Господи, щоб могли виявитися
думки Твоїх дітей!

„Один чоловік був заможний, насадив
винвицю, і плотом огородив її, і викопав
у ній винотоку, і збудував вежу, і віддав її

робітникам, і відійшов..“ Привикли робітники до того, що господаря не видно, та стали думати: А може його й зовсім нема? може він уже помер у далекій країні? А коли живе, чи верне? може в дорозі згине? може...

Браття мої, ось як вагітні землею по-збуваються Бога — саме тому, що вони вагітні землею. Вагітні землею лише землею родять, а Дух і Його царство це для них мов казка.

Воскресніте, браття мої, з земельної ями, і станьте вагітні духом, щоб духа родити! Нехай наступить нова доба в моєму народі! Вже пора! вже пора! Світ жде на вас! Виступайте!

48 ПЕРЕЖИВАЄТЬСЯ між людьми всяка ідея, хочби й з неба була. Не ідея, а душі людські переживаються, коли перекинуться в озеро, що не тече. Лише в боротьбі виявлюється вся сила ідеї — тоді, коли вона міряється з своїми противниками, коли треба оглядати її з усіх сторін, бо вона проводить у небезпеці, й од неї залежить життя або смерть...

А коли ідея засяде на престолі, крила звиває, рухатись перестає, порохом припадає, плісня накидується на неї. З поля життя сходить у музей старинностей. Що станеться

щоденним, це стається плитким — це костеніє. Всю красу, всю силу божих річей звичайність пожирає. Не костеніють божі речі, але людські душі, котрі що дня стрічаються з ними. І мовлять: „Це ми вчора і торік бачили, це звичайне!“

О, божий дивний світе, чудовий і сильний! О, зорі таємні на темному небозводі! Чи дивуватися людям в чомусь іншому, коли й ви для людей стали „звичайні“? Чи може бути більший дар, як зір, слух, свідомість, життя? Марні всі людські пеани про ці дари. А чи мало таких між людьми, що нізащо мають ті дари божі?!... Так! „Кожний чоловік є ковалем свого щастя“. Тратять свідомість ці, що засипляють. При-туплюється зір цих душ, котрі лише так уміють ворухитися, як чоловік, коли спить. А чому? Чому, як чоловік стратить свідомість у сні? Наступають сонні видіння, що не мають звязи з дійсністю.

Як мудро сказав Син Божий: „Царство боже силою здобувається“!

А хтож це зможе? Таких небагато!

*

Слово Боже, живе Слово Боже сталося між людьми звичайним! Слово Боже, що голіруч розбило залізний Рим, що підбило

твёрдих глядіаторів, переговорило вимовних Греків, осяяло дику душу варварів, і всюди завмерле серце воскрешало — яка тоді була Його сила, мов сила огненної хмари, котрої людям не ялося спинювати в її поході! А нині воно для багатьох слабе — видається їм, що воно порожне, сухе, зайве. Чому? Бо вони змалечка стрічаються з Ним на кожному кроці, бачать Його всюди й що дня, і воно стало для них звичайне. Свідомість без руху перекидується в несвідомість: не відчуває запаху той, хто в запашній хаті сидить.

О, іроніє життя! Молодики, нагодовані Словом Божим, тужать за владою Дзевса та Афродити — за їх правами, за їх мудрістю, за їх звичаями. Зміни вони хочуть, бо за-смерділась їх непорушна душа.

Зміни хочете? Зміни потребуєте? Змініться самі! Нехай наступить нова доба в мойому народі!

Не знає ціни здоровля той, хто не працює, й не бачить великих плодів здоровля. Такому здоровля представляється безбарвним, безвартісним, зайвим.

Браття мої, не ставайтеся калюжею, будьте текучою рікою, щоб ваша душа оставалась заєдно свіжа й чиста.

О, колиб воно — те живе Слово Боже — зі світа пропало, колиб ви почули голод за

Ним, як ви Його шукалиб — ви, що нині помітуєте Ним! Ви землю розкопувалиб, на небесний звід наступалиби, щоб Його відшукати.

Самі ви не знаєте, що є ядром вашого життя!

Христе — скарбе душ! Не дай мені ослінути, не дай моїй душі перекинутися в застою калюжу! Хай пізнаю Тебе щораз то з иншого боку, хай одкриваю Твою безмежну вартість і силу.

Хай Тебе пізнаю і як той, що перший раз про Тебе чує, і як той, хто був свідком усіх Твоїх діл; і як той, хто виріс у вірі, яка про Тебе не знає, а до Тебе навернувся; і як той, що тільки в неділю про Тебе думає, і як той, що ціле своє життя Тобі посвятив. Щоб перед мою душею стояв повний образ життя без Тебе і з Тобою, щоб я міг Тебе пізнати на цілому фронті Твоєї боротьби.

Христе! щоб я Тебе пізнав, як усі людські душі разом.

49 НАШЕ ПОЛЕ зоране не раз і не двічі. Зорали його ці, що в ньому скарбів шукали; шукали скарбів, розкопуючи землю. А найпевніший і найпотрібніший скарб: сіяти добре зерно, й збирати його плоди. Пора нам сіяти, браття мої, пора нам воло-

Чити й сіяти, сіяти й волочити! Голод заволодів на світі, муки Танталя мучать увесь світ: з лакіинства за золотом у блискуче золото змінюється кожда річ у руках нинішнього віку — але золото голоду не втихомирює, жолудка не засичує, крові не витворює, життя не дає.. Браття мої, сійте добре зерно, й збирайте його плоди — це божа воля, а ваше життя!

Багато, багато сміття набиралось; осталося воно по мудрцях, що пробували і сяк і так. Та й це придатне й конечне: для доброго насіння це — збагачення. Тільки що кожда річ має дві сторони: в гору і з гори. Одна й та сама річ одних уводить в небеса життя, а других в дебри пропасти.

Браття мої! нерозум цих, що блудили, хай станеться для вас розумом; їх заблудження нехай стануть для вас дорогосказом. Усі шляхи відкриті і їх доля. Все те ви бачили, про все чули, тому вам уже не бути молодцями, що лакомяться на кожду книжку, якої родичі не дозволяють їм читати. Ви вже в тому віці, коли не годиться вже літати за тим, за чим літають недосвідні молодці. Ви вже за багато чули, за багато бачили, за багато дожили. Чи не знаєте тайни скалі красок? Червоною краскою ця скаля зачинається, і через жовту, зелену й синю переходить до багряної.

Так багряна краса, збагачена всіми ступнями красок, повертає до вихідного ступня красок.

Від природи людська думка зачинає, нехайже збагачена всіми ступнями назад вертає до природи.

Брати мої! доволі ми вже ходили по ярмарку, доволі надивилися на всякі дивовижі, доволі наслухалися крику й галасу, де кождий горлає, щоби більше вторгувати. Не про нас тут дбають, лише про себе: щоби більше вторгувати. Та ми тут не прийшли продавати, ми прийшли купувати. Чи ж схочемо прислухуватися ярмарковим крикунам, щоби і самим вправлятися в цій штуці? Не такого ми духа!

Ах, як збудив мене цей галасливий ярмарок! Доволі, браття, — ходімо домів!

Втікаймо з цього середовища, де великим голосом захвалюється марні речі; ходім у те середовище, де в тишині та в спокої творяться великі речі. Не на вулиці найлучші овочі родяться, а в саді!

Хай настане нова доба в мойому народі! Ми молодий народ — чого нам блудити манівцями, по котрих блудили старі народи? Все те ми бачили, про все чули — чи не заважить воно в нашому серці?

50 ДОБРЕ ВАМ, БРАТТЯ, ходити до церкви і свята Господні святкувати! Так хоче Творець, а всі, що йнакше говорять, це убійники людських душ.

Добре вам, браття, ходити до церкви, Бога прославляти, з Богом приставати, вчитися божої мудрости й божих звичаїв.

Знаю, чваняться ті, що відпали від Бога — чваняться так: „Ми — діти й послі вільної думки! Відкидаємо всяку традицію, всяке упередження. Робимо, що нам подобається!“

Нехай собі так балакають вороги божої правди — чиж вороги вміють инакше говорити про це, чого ворогами сталися?

Виж, браття мої, приятелі божі; а тільки приятель приятеля вміє оцінити, як слід. Пам'ятайте, що не добре чоловікові що небудь робити, хочби це йому й подобалося.

Чи дитині не подобається гратись огнем, а огонь дитину спалює?! А всі ми — діти в тайнах життя. Не знаємо навіть: котра ростина добра для нашої поживи? котра може нам бути спасенна як лік? Ясне це, як сонце, що не ми світові диктуємо закони життя, але він нам. А коли так, то нам треба з цілою повагою та покірністю заходитися, щоби одкрити: що для нас добре? А коли це одкрите, так ставаймося

Його невільниками: щоб нам бути невільниками життя, а не невільниками смерті.

Чи не так усі поступають, коли йде про життя тіла? Всі щодень їдять і пють, щоб їм не вмерти. Чиж думаєте, що душа не має своїх потреб, своїх законів — так, як тіло?

Добре вам, браття, ходити до церкви, слухати поклику святих дзвонів, що проповідують про життя душі. Так добре, як добре землі, доки з неба на неї сонце сяє. Хочете щастя вже на землі? Яке на землі може бути щастя без небесного сонця? Чи не бачите, що ви без неба вже на землі — ніщо?!

Від небесного сонця всі цвіти на землі дістають краску. Від Бога, з яким дружитья, людська душа дістає ангельську свідомість.

З дикого звіра так витворюється „образ божий і подоба божа“. Ні, це не приходить само з себе, — це боже освячення чоловіка! Вчені, чимжеж булоб людство без Бога? Малолітки й простацтво засоромлюють вас, бо вони творять правду, і знають її ціну; а ви лише говорите про неї, тому ви далеко від правди, й тому не знаєте її ціни. Найлекша річ на світі: відємно критикувати.

Браття мої, освячайтеся Богом — вірою в Бога!

*

Браття мої, про великі речі говорю. Не будьте дітьми, не думайте, що великі речі діються за одним махом; не будьте буденними, не гадайте, що великі речі діються лише десь там далеко — де вас немає. „Царство боже у вас“. Не будьте порожного духа, не гадайте, що велике те, що вам ще ніколи в участі не приходило. Що велике в людському життю? Щоби для вас стали великими „дрібниці“, які творять життя душі.

Не будьте менше справедливі для Бога, як для землі, по якій ходите. Не будьте менше розважні в речах божих, аніж у речах світа. Не вірте тим, що кричать: „Розум! Розум! Чого не розумію, це відкидаю!“ Скажіте таким: нехай перше перестануть їсти й говорити й думати, бо й цього ніхто з людей не розуміє наскрізь. Атже чоловік і його життя не розум — але діло. Добрий розум у згоді з ділом, але не проти діла.

Чи не каже нам жолудок, що хоче їсти, коли голоден? А вінжеж не розум! І каже певно, найпевніше; і знає, що йому робити, коли голоден і коли ситий; а розум цього не знає, й ніколи знати не буде! Чи отже голос розуму одинокий, який вас проводить по темрявах буття?

Браття мої! Як жолудок хліба жадає, так наша душа Бога жадає, й добре знає, чого жадає, і що з ним зробити. Ні, не розбере цілої цієї тайни людський розум. Ще люди не знали „доказів про естування Бога“, а душа вже знала Бога, й наказувала людству служити Богові. Бо що Бог зробив, це сповнює свою задачу.

Ось знаходжу слово, за яким я довго шукав: Не розум перший, але життя! І яке твоє життя, такий буде й твій розум. Бо з якої почви розум виростає, те він і перемелює, як кожда жива сила. Не розум перший, але життя. Хто отже хоче мати святий розум, нехай вперед освятить своє життя.

Добре вам, браття, ходити до церкви, приставати до Бога, освячувати своє життя, щоб так освятився і ваш розум.

*

Не накидуйтеся усі на провідників! Кожда річ мов сіть павутиння — хто одним поглядом зчислить всі її ниточки й узлики? А провідник повинен все те знати.

Яке дивне все на світі! яке помотане! Начеб з розмислом Творець так зробив, щоб люди вчилися обережності й смиренности.

Чи ж не кружить і місяць і сонце по небозводі? А в дійсності лише місяць кружить довкола землі, а земля (разом з місяцем) довкола сонця. Яке дивне!

Добре вам, браття, приймати мудрість і досвід старших та бувалих. Хай буде для вас скверною всяка думка, яка всіх ваших попередників проголошує дурнями. Колись і я думав инакше — зачерез нерозум молодости. Тепер же бачу, що воно добре, мудре й конечне: підчинятися старшим і висшим. Молодий вік буяє, прискає, розсаджує; а старший вік усю мудрість і весь досвід у єдність стягає. Щораз те саме повторяється: молоді старіються, й до старої мудрости переходять. Ні, не дурними були всі ті покоління, що перед нами жили, й у всяких пригодах досвідчували свою душу та божий світ. А досвідчити свою душу це більше значить, як тисяч теорій про душу, — остільки більше, оскільки більше діло від думки. Думка літає, куди хоче; а діло посувається тільки туди, куди йому правда дозволяє.

*

Браття мої! Більше мира й мирної праці! Гасіть огні! Огонь це революція в природі, що розкладає речі. Добрий огонь, але десь у кутку, щоб він нам

служив, а не щоби пожирав нашу працю. Ах, повно нині огнів у світі — гасіть огні! Браття мої! Більше мира і мирної праці! Ліпшеж вибудувати собі хатину хочби й нестилеву, і жити спокійно в захисті своєї праці, ніж через ціле життя тільки блудити світом, пошукуючи за якимсь нечуваним стилем, і прожити цілий свій вік, як бездомний скиталець. Браття мої, про великі речі говорю — не про торг, де продають цибулю та петрушку, а про царство боже: як його здобути?

51 ДВА СВІТИ, дві свідомости стоять отвором для чоловіка: „цей світ“ і „царство боже“. Свідомість цього світа бачить поверхню землі, й журиться життям на поверхні землі: „Що нам їсти? що пити? в що зодягтися?“ Свідомість царства божого бачить тайни божі: „З первовіку було Слово, і Слово було у Бога, і Богом було Слово...“ — і журиться життям у вселенній.

Як багато цих, що сидять у хуторі цього світу, й балакають: „Куди підем? абож нам тутечки зле? Або є щось инше десь у світі? Атже тут α і ω !“

Як багато буденних! Як багато невільників цього світа!

На свідомість царства божого вони кажуть „сон“, та хоч кажуть, не розуміють,

А свідомість царства божого знає й розуміє, що свідомість цього світу тільки „сон“; сон, що звужує овид життя; сон, що стається нечуткий на пісні й слова; сон, що відбирає душі життя, й у чоловіці володіє тільки круження крові; сон, що людське життя зводить на життя деревини.. Певна річ, що деревина не знає про царство боже, й колиб почула про нього, сказалаби „це тільки сон“. Дрібні душі дрібною мірою все міряють.

Що сон? що ява? що привид? що дійсність? — Одвічна війна ведеться о це в людському роді. А ті буденні — це жовніри-дезертири: втікають вони з фронту, щоб тільки безпечно й безжурно пробути нинішній день. Аж прийде день, коли ворухнеться неожидане, й увесь їх сон як павутиння пірветься, а вони неприготовані відходять у тайни царства божого... Ах, як багато буденних, як багато дезертирів у рядах Ізраїля!

Як то мудро, як то добре, що по поверхні землі осадовилися церкви божі наче зелені оази на пустині, і своїми дзвонами раз-у-раз будять буденних зі сну прохожости! Як то мудро, що вмирають нам дорогі особи, що спадають на нас усякі нещастя, і силоміць будять нас зі сну прохожости, силоміць пхають нас через браму в тайни

божого царства! Правду, якої ніхто не важиться нам сказати, проречисто висказують нам смерть і нещастя, сильні послы божі. Гірка це правда для буденних, одкладають її вони „ad calendas graecas“, та вона сама приходить.

Браття мої, входіть у царство боже! Без нього не паде дощ і роса з неба на душу, і душа всихає та тріскає, як земля всихає і тріскає, коли на неї не паде дощ і роса з неба.

Заснічується той, хто не входить у царство Господнє. Глухне той, хто не слухає Господньої пісні. Вмирає той, хто не надихується повітрям божого царства.

52 РОЗВАЖАЙТЕ, ТВОРІТЬ, грайте, малюйте, генії-вибранці божої долі! Проби-вайте шляхи життю — нехай буває, нехай процвітає! Тяжка ваша доля — лише вам звісні оті батьківські страждання. Діти ба-чать лише готовий хліб, та не знають тер-нистої дороги, яка доводить до нього.

Розважайте, творіть, грайте, малюйте — пробивайте шляхи життю душі, нові шляхи, дальші шляхи! Хоч багато буде жертв і невдач, приходіте, творіть! Бо чиж роди-лисяб люди, як би хтось наперед виявив їм

усі жертви та невдачі, які ждуть їх у житті?
А всеж таки Творець посилав людей на світ.

О, генії — вибранці божої долі! Ви — весла та кормило на кораблі. Коли ви переведетесь, або стане корабель на морі, або вітри понесуть його на блудне розбиття. Тяжка ваша доля — остільки тяжша, оскільки людська доля тяжша від долі німих животин; тяжка ваша праця, та божа сила з вами. Коли Творець кинув у рілку зерно, чи Він не подбає, щоб воно виростило?

Як люблю вас усіх! серце моє з вами! В темряві треба світла, дітям треба хліба — нового, свіжого хліба, бо старий черствіє. Ви родичі людям. Лише родичі розуміються взаємно. Розумію вас, великі духи; розумію ваш біль, вашу тугу, ваш лет і ваш упадок, ваші світлі й темні дороги. Люблю вас, хоч і воюю з вами! Бо колиб не ви, не булоб на світі війни о душу; а колиб цієї війни не було, то душа спалаби, й не зналаби сама про себе.

Браття мої, не дивуйтеся, що говорю противенствами! Годі вірно віддати правду одною думкою, бо дійсність лежить між противенствами й розвивається противенствами.

Діамант лише діамантом вигладжується! Чи ненавидіти діамантові інші діаманти, які його шліфують? І ненавидіти, бо

вони йому противні; і любити, бо вони виводять на верх усю його красу.

О, борці за великі речі! Ви — струни, на котрих вселенна свої пісні грає! Ви — бунтарі проти тиранії буденности! Ломіть її межі, ломіть її обручі — широкої волі, широкого світа добувайте для малолітніх! Нехай обявиться божа сила і слава у темрявах ночі, за кратами темниці. Нехай не втихає вітер вселенної, нехай розвинеться образ божої тайни, нехай виявлюються великі діла божі. Вчіть малолітніх великих річей жадати — жадати, любити й розуміти. Кричіть усіми голсами: „Великого бажайте!“ Будіть зі сну малолітніх, нехай дивляться на зорі небесні, на небо безкрає.

Не зважайте на це, що темничний світ (всякі тюремні ключники) проти вас — виж у борні з ним! Руйнуйте, будуйте — пробивайте нові дороги життю! Шукайте, знаходіть, давайте — ви, джерела життя на землі! Зрошуйте суху землю!

53 СМУТКУ МІЙ, смутку тяжкий а дорогий, що не відступаєш від моєї душі, як і тінь від мого тіла! Прикрий ти товариш, але добрий учитель. Обрізуєш лозу мого життя, — болить це, болить дуже;

але ти, як мудрий господар, ладиш лозу моєї життя для нової весни. Лише ти вмієш виявлювати всі тайни й одкривати правдиве лице людських душ.

Хоч прикрий ти, та я тебе люблю, бо люблю все, що вчить мене про Господа. Ти не дозволяєш засипляти моїй душі. Тому тебе люблю не тільки як учителя, але також як товариша. Ти завжди був зі мною, де не були люди зі мною — на самоті. Сумував я сумом людського роду — сумом тих, що в чужині, сумом тих, що на війні, і тужать за рідним домом та миром. Сумом промовляла до мене самотна береза; сумом промовляла до мене зелена трава і комар, що брелів при мені; сумом промовляли до мене зорі небесні. А в смутку великі слова, великі речі, велика свідомість. Смутком говорить до нас вічність, а веселістю — момент.

Смуток шліфує душу, обмиває очі, розв'язує язик, розгортає світ, одкриває нові шляхи й ступні життя. Смуток говорить правду, й робить нас приятелями правди.

Лише смуток силен держати в руді як грань пекучу вагу справедливости.

Бачив я людей і цілі народи, як вони зі щастя й веселости дуріють: щастя розуму позбавляє, а через те само собі гріб

копав. Що було насиллям, те здавалось їм святим правом; що було ложжу, те здавалось їм правдою. А в нещасті й смутку вони прозріли.

Христе, розумію Твої закони для здержности: здержність витворює голод, побільшує смак. Розумію Твій смуток, який лишив Ти нам у спадщині: смуток побільшує радість. Хто може бути так радісний, як ця душа, яку наскрізь пройшов Твій смуток?

Смуток мій доводить мене до Бога. Хай буде смуток моїм ангелом хоронителем. Господи! хай буде сумна пісня мого життя, щоб тільки вона була Твоєю піснею.

54 ЗНЕМОЖЕНІ МОЇ КРИЛА, знеможена моя душа тяжкою боротьбою. Чи повернуться люди до Господа свого? Чи повернуться мільйони? тисячки? сотки? Якими словами говорити, яких способів добирати, щоби померші духом почули й ожили?

Знеможені мої крила, знеможена моя душа — всі свої сили запряг я до воєнного воза, а боротьба не скінчена... Щож мені робити?

— — — — —
І став я спочивати — присів на вершкунку гори, а піді мною метушня, борня між

людьми на землі. Що для одних святе, це для других прокляте; що одних тішить, це других оскорблює — і так це завжди йшло та йде. А кождий думає, що Бога несе в устах і в руках... „І будуть вас переслідувати, думаючи, що тим службу приносять Богові“. Та Бог у кожного инакший: в одного Дух, у другого Тіло, у третього Кальон, у четвертого Наука, у пятого Темря, у шестого Ніщо..

І сказав я — перемучений: — Світе! світе! звідки ти вийшов, туди і повернешся. Даремні твої зусилля! Прийде суд правди через саму Правду. Инакше не може бути! Сам Бог з'явиться і тим, що Його не шукають.

І подумав я: Земля, що рік у рік родить, висилкється. Чи не висилилась моя душа безнастанною борнею?

І зітхнув я: Хочу спочити! Досить воєнного барабана й сурми. Заграю на тихій сопілці, що в ній сходяться всі мрії воюючих, бо мрією всіх воюючих — мир. Хочу злучити в спокою, що розділене в шумі та в бурі. Досить було вина і меду — води, чистої води мені дайте, бо її забажала моя душа!

— — — — —
Сонце сходить, щебечуть птачки по деревах. І мені хочеться з ними щебетати.

А всі люди, хоч і кланяються ріжним богам, люблять співучі пташки. Не воюють з ними, а слухають їх з радістю.

Сонце сходить, граються на леваді ягнята. Тішаться своїм життям і новим днем. О, благословенне сонце!

Бренять комашки. Тішаться своїм життям і новим днем. Як любо жити й тому, про котрого ніхто на світі не знає! Доволі, щоб він звав сам про себе й про сонце небесне.

Цвітуть квітки, яркі цвіти — малюють самсту, щоб вона була святочно зодягнена.

О, благословенне сонце!

Працюють дерева. Глядиш на них, і не бачиш, як вони працюють. А вони працюють для будучих днів: збирають солодощі глибоко по землі і високо у воздуху, щоб їх зложити на одно місце, — щоби було за що добрим словом згадати їх рід.

О, благословенне життя!

Приходи, две! Приходи, ноче! Не знудиться нам перебирати вашу вервицю, бо ви заєдно нові, лиш імя ваше остається заєдно те саме.

— — — — —
О, Ах, чому мене вирвав Той, що роздає долю, з тихого місця, наче ростищу з тихого закутка землі, і пересадив мене на поле ве-

ликої борні? Провідниче життя, я не хотів
ані стуку, ні гуку — я чоловік, що любить
оддати Богові боже, а людям людське.

Покликав Ти мене в далеку, неслокійну
сторону, між народ, що тяжко зітхає в не-
волі й у недолі—а я жив спокійно в оселі,
де родився. Та Твоє слово сильніше за мене:
„піднесеш руки свої, і инший тебе перепояше,
і поведе, куди не хочеш“.

Сталось. Поставив Ти мене між хвиля-
ми, щоб я заєдно жив у спостеріганні змін
і ріжниць малого й великого, доброго і злого,
— щоб я не жив для себе, а для инших:
щоб я заєдно, мов той хлопчина Ілії, вигля-
дав: чи іде хмара і звідки? Поставив Ти ме-
не, де ломляться сили, і з противних течій
нова течія повстає.

Вибрав Ти мене з народу молодого,
котрому ще й о імя боротись! О, яка велика
дорога ще переді мною! Чиж довго я можу
спочивати?

55 ТЯЖКО ВІРЛОВІ безнастанно лі-
тати (хоч він на це крила має, щоб літати),
тяжко людській душі безнастанно у вселен-
ній пробувати.

Вертаю в людське гніздо —: О, любе
гніздо! тихий захисте! Мов голуби, що без-
журно воркочуть на дасі, так моя душа без-

журно спочиває в хуторі буденности. Так! Знаю, що є хтось далеко сильніший за мене, що про мене дбає. Здаюся на Нього: нехай іде все під Його проводом, а я буду спочивати.

Любий і потрібний час спочивку і для богоборців — час і захист! Любе домашнє гніздо і його вузкість.

Украшуйте, браття, свою хату, і споживайте плоди землі в радості та з охотою! Дайте вина, заставляйте столи, нехай зійдеться дібране товариство — поговоримо, заспіваємо в домашньому гнізді: в тихому хуторі прохожости. Так усюди буває при відпочивку борців. Як нічний сон потрібний, так і буденний сон потрібний — це пристань на морі, пристань, до якої корабель причалує, щоби приспособитися для дальшої подорожі. Поплинемо, поплинемо далі, але тепер спочиваймо!

О, не забуду вас, мої товариші любі! Не забуду наших веселих гостей по хуторах у полі, не забуду ясных ночей! Вони для мене сталися мов подушка, на котру ослонюю голову, коли кладуся до сну. Так мягко, так вигідно мені, коли свою душу, що хоче спочивати, ослонюю на вас.

*

Любе домашнє гніздо— та в безмежних проміннях сонця, а над безмежною темрявою. Хто про це не знає, цей — камінь, не чоловік. І якеж йому щастя в хуторі прохожости? Тим весна люба, що затирає сліди зими. Противенства сходяться, щоби взаїмно освітлюватись і виявляти ввесь свій зміст.

І свідомість своє робить, і підсвідомість своє робить. Браття мої, коли ви свідомістю в хуторі дочасности, будьте підсвідомістю на морі вічности: щоб свідомість ваша ссала соки з багатї підсвідомости. А коли ви вже й підсвідомістю в хуторі дочасности, так утікайте з цього місця, бо ваша підсвідомість уже випорожнилась! Доти — а не довше!

Любе домашнє гніздо, любий час відпочивку на дорозі до вічности! Коли я пристанув, здається мені, що ціле буття пристануло:

І стіл і крісло у моїй кімнаті
Без зміни з дня на день стоять —
Що вчора було, те і нині в хаті,
Того мені й на завтра ждуть...

Та знайте, браття, що це лише сон, що має змінитися на переміну з явою праці й борні!

56 ГОРО́Д МІЙ, Господи, родить, чого не хочу:
Бурян і будяки, що висилює почву,
І зерно благородне вбиває.

Саджу я добре зерно, а полю бурян,
Та він коренистий: пірваний знова відростає!
Слота чи посуха — для нього добра пригода.

Не сію його — а звідкиж він береться?
І вітер йому служить, і всяка комашка
Його насіння на своїх ніжках переносить.

О, Господи! це не горód — а моє окаянне
серце,
Що родить, чого не хочу, й без мого при-
звілля
Несе мене, куди не хочу.

І совість і розум кажуть: Т у д и !
А серце лукаве лукавить: Овва мудрагелі!
Я знаю кращу й лекшу дорогу!

Манить так зично, пірве, й приспівуючи, тягне
Любенько спершу — та чим даліше, тим
гірше:
Бо вже й грозить мов тиран — аж у пропасть
затягне.

О, Господи, поможи! з дня на день помагай!
Бо тяжко й небезпечно воювати
З отим, хто ловить, як рибу на вудку.

Не дай, щоб я в спокусі уляг,
Щоб денне світло мене опустило,
І щоб ішов я за маревом нічним!

Щоб серце моє в нещасній хвилі — в по-
хміллі
Про Тебе, Бога живого, не сказало:
Пусте це! а правда лиш те, що я хочу!

О, Господи! як прийде така хвиля похмілля,
Щоб я й через огні ішов за Тобою—
А там, де не зможу, Ти мене ратує!

Бо люблю правду Твою і Твій заповіт!
Бо знаю, що правда Твоя буде життя і світ—
Хай це і в спокусі так знаю, як тепер я це
знаю!

О, Господи! марна моя праця без Тебе!
У час належний дай дощ, дай погоду з неба,
Щоб зеленів мій город, і вкрашався цвітом
благородним!

57 ТИСЯЧНИМИ СПОСОБАМИ роз-
буджуєш мене з буденного сну, і кличеш
мене: Ходи за мною!

Господи, ось іду! Іду за Тобою по Твоїх слідах, розважаю таємні Твої знаки, збираю їх у пам'яті й у серці — а ще не досить, не досить!

Хто висказав останнє слово про Тебе, незглибимий Творче життя? Хочби лише про один Твій твір говорять люди від віків, а ще не виговорились. А щож про Тебе самого? про всі Твої діла? Куди не гляну, коли не гляну, нові тайни нахожу — одну зрозумію, а вона десять нових тайн тягне за собою. Тисяч зрозумію й погоджуся з ними, а тут нова, що шарпає моє серце, й зневолює мене в покорі здатися на Тебе, і в покорі розв'язки шукати.

Нема Тобі кінця, нема останнього слова про Тебе й про Твої діла! Чому? Бо наш кінець не тут на землі!

Чому, ах чому — о, Творче всемогучий і справедливий — мій бідний народ, бідний од віків, отак страждає? Чому нема для нього права й волі, коли є для інших? Навіть у часах, коли всі явно признали „воля кожному народові“, для мого народу волі немає. Про нього кажуть:

„Абож він народ?“ — А щож ми? дерево в лісі, щоб кождий займив з нього чим більше, зрубав його, і грівся при ньому?... Нещасна наша Україна-Ненька!

Гниють кости наших братів і синів, що повстали за волю України, — гниють мов нелюдські кости. А живим нам судять ті, що їм ми малиби судити. Хто прийде, хто не хоче, той нас змішує з болотом. Глузує з наших сльоз, грається нашим серцем мов дитина лялькою: що хоче, те робить. Звогчені тюрми нашими сльозами, каміння їх нашою кровю плаче. Земля наша нашим цминтарем сталась — і нікому постояти за нами! Чому мовчать небеса—сили Твої?

Якими силами серце засилити, щоб це перетерпіти? Стогін і плач — наша щоденна мова й розмова.

Розумію страждання перших христіян: без них Твоє Слово здавалосьби мов казка. Їх жертвою і ми нині живемо. Велике діло зробив Ти з їх мук!

Чи і з наших це зробиш? Чи Ти вибрав нас на твердий той камінь, щоб інші на нас вигладжувалися? Чи нас вигладжуєш?

Ждемо, аж виявиться тверда Твоя тайна.

Та зі смутку й горя розбігаються наші думки по всіх шляхах, щоб випередити розвязку оцеї Твоєї тайни, — бо вона розшарпує наше серце. Тяжко зрозуміти, та ще тяжше без зрозуміння терпіти!

Творче таємний! Хто сказав про Тебе останнє слово? В Твоїх руках доля моя

й мого народу. Я чоловік, і це розумію, що для чоловіка найвисший закон: „Хай буде воля Твоя!“

Я, богоборець, на закінчення щоденної мові борні шепочу: Хай буде воля Твоя!

58 ВОСКРЕСНІТЬ ІЗ ГРОБУ, де прох і гниль і черви!

Браття мої! Воскресніть із новим, чистим серцем — з серцем першого чоловіка!

Усяка думка думкою, а Господь останньою думкою.

Усяка радість радістю, а Господь останньою радістю і тугою...

Пісне моя, пісне Богові!

Скажи Творцеві, що я Його шукаю; що за Ним тужу на далекому острові, за морем широким.

Дні приходять, і дні відходять. Усяке приходить, і всяке відходить. А я Його шукаю і тужу за Ним. Я й усі мої браття — наше людське серце тужить за Ним.

*

Товариші мої на далекому острові! Одно нас лучить, одно нас журить: думка про спасіння. Про щож инше моглиб думати подорожні на морі, подорожні в пустині — ті, що далеко від своєї мети? Ра-

дяться взаїмно, лякаються взаїмно, потішаються взаїмно — бо їх доля спільна.

Скільки небилиць, скільки казок, скільки пісень чули ви про спільну нашу долю! І хоч ви не вірили в їх дійсність, то вірили в чар їх новості й незвичайности.

Чи припаде вам до серця моя пісня? Я шукав, я надслухував, я вважав — і щож вам скажу?

Воскресніть із гробу, де порох, гниль і черви! Воскресніть із серцем першого чоловіка!

Як той, хто покинув свій рідний дім (бо він йому знудився), і пішов у далекий, чужий світ, а там затужив за своїм рідним домом (бо вже зрозумів його незаступну ціну), і світ покидає, а з радістю до дому вертає, — так і ви верніть до свого рідного дому! Верніте збагачені пізнанням світа і власного дому. Зрозумійте тайну скалі красок! Злучіть усі краски у собі, і поверніть до вихідної краски. І знайдете великі речі в тому, чим людство від віків жило, а наш вік, що осліп, тим помітує.

Ваш дім, ваша вихідна краска — це природа, яку вам Творець дав.

Прийміте її в цілості, прийміте її з подякою!

*

Пісне моя, пісне, якій годі покласти кі-
нець !

Пісне Богові!

Твій одгомін гуде від небесних зір, од
лучів сонця, од кам'яних скель, од зелених
піль, од рік, од моря, од людських душ..
І гудітиме, поки зорі світять, поки сонце
саяє, поки поля зеленіють, ріки текуть, і ту-
жуть людські душі.

К І Н Е Ц Ь

Того-ж автора :

В бачванському діалекті :

З мойого валала (поезії). Жовква 1904.
(Розпродане).

В хорватській мові :

Romance i balade. Zagreb 1907. (Розпр).
Žumberak (Gorske simfonije). Zagreb
1911. (Розпродане.)

Тренусі (в місячнику „Prosvjeta“). Zagreb 1917.

В латинській мові :

De principiis cognitionis fundamen-
talibus (докторська дисертація). Леопольд 1913.

В українській мові :

Шевченко — з релігійно-етичного
становища. Львів 1910. (Розпродане.)

У відповідь проф-ові Станиславові
Смольці з нагоди його книжки „Die geussiche
Welt“. Львів 1917. — Мп. 60.

Границі демократизму. (Соціална сту-
дія.) Львів 1919. — Мп. 500.

Встань Україно! (Пісні неволі й визволення). Львів 1918. (Розпродане).

Помершій донечці (поезії). Львів 1921.
— Мп. 100.

ДРУКУЮТЬСЯ:

Ломання душі (з літературної критики: I. „Чесність з собою“ В. Винниченка. II. Павло Тичина. III. Плюси й мінуси в поезії І. Франка).

Народня чи вселенська церков?

Всі ті (нерозпродані) книжки можна набути у видавництві „Добра Книжка“ (Львів, ул. Содова 4).

DO NOT WRITE IN THESE SPACES

DO NOT WRITE IN THESE SPACES

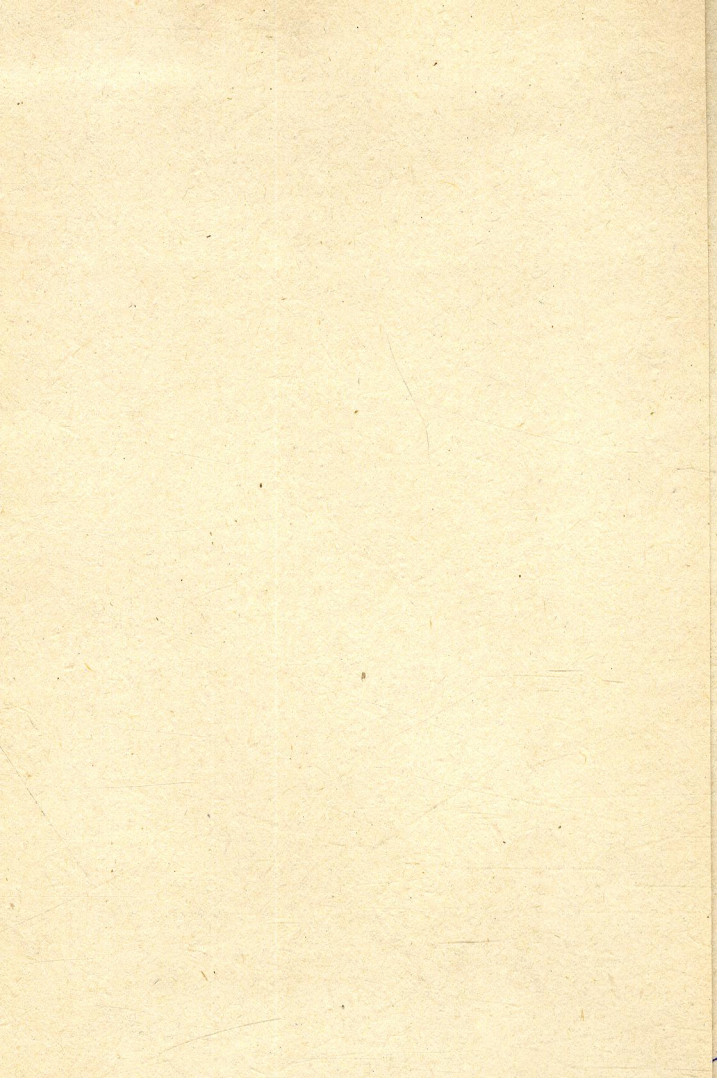
2924

бр. 15 к.
(1986)

„ДОБРА КНИЖКА”

ЛЬВІВ – УЛ. СОДОВА Ч. 4.

357622

РЛ 2924у

Г. Костельник

Пісня

Богові